

NUPI

[1·04] Nordisk Øst·forum

Tema

Centraleuropa inför
EUs östutvidgning

Nr. 1 - 2004
18. Årgang

Norwegian Institute
of International
Affairs

Norsk
Utenrikspolitisk
Institutt

[1] Innhold

- 3 **Forord**
- 7 **Demokratins vägvisare? Demokratiattityder på elitnivå och massnivå i Estland, Lettland och Litauen**
Joakim Ekman & Linda Åström
- 25 **Internasjonalisering og etnisk integrasjon i de baltiske land**
Anton Steen
- 43 **Trianons långa skugga – Ungerns gränsfrågor efter kommunistregimen**
Heino Nyssönen
- 59 **Tjeckien i EU – får sudetfrågan sin lösning?**
Heikki Larmola
- 73 **Slovenien, en solskenshistoria?**
Anna Jonsson
- 89 **Det nye Polen – i det gamle Europa**
Uffe Andersen
- 105 *Velkommen til Internett*
- Bokomtaler*
- 109 **Imperial Imprints: Post-Soviet St. Petersburg**
Recenserad av Ingmar Oldberg

- 111 **Political Elites and the New Russia: The Power Basis of Yeltsin's and Putin's Regimes**
Recenserad av Jan Teorell
- 114 **Coloured Universe and the Russian Avant-Garde. Matiushin on Colour Vision in Stalin's Russia 1932**
Recenserad av Elina Kahla
- 118 **Marksizm i utopizm**
Recenserad av Vesa Oittinen
- 122 **Poland. On Politics, Culture, Literature and Education**
Recenserad av Barbara Törnquist-Plewa
- 124 **Everyday Economy in Russia, Poland and Latvia**
Omtalt av Alexander Tymczuk
- 127 **Bosnien och Hercegovina – ett land på Balkanhalvön. En kulturhistorisk översikt**
Omtalt av Svein Mønnesland
- 130 **Bak russiske fengselsmurer. Fortellinger om identitet, forandring og frihet**
Omtalt av Heidi Bottolfs
- 133 **Russia and the European Union's Northern Dimension. Encounter or Clash of Civilizations?**
Omtalt av Geir Flikke
- 137 *Nye bøker i Norden*

Forord

Centraleuropa inför EUs östutvidgning

EU blir sig inte likt efter 1 maj 2004, då EU-familjen växer. Att bli en stor organisation sätter press på EU:s förmåga att agera som union på ett effektivt och demokratiskt sätt. Att bli medlem sätter också press på de enskilda medlemsstaterna. Åtta av de tio blivande medlemmarna är centraleuropeiska stater. «Att bli medlem» har varit en målsättning både för den politiska ledningen och för medborgarna i Centraleuropa. Detta mål har motiverat politikerna att anpassa mycket av sin politik efter EU:s önskemål i viktiga frågor som rör ekonomi och identitet (medborgarskaps- och minoritetspolitik).

Målsättningen har under ett decennium tjänat som legitimeringsgrundval mellan ledning och befolkning. Schablonartat kan man säga att staternas ledningar har infört förändringar ibland motvilligt men med motiveringen att annars riskerar man att hamna utanför EU. Invånarna å sin sida har accepterat förändringarna eftersom de motiverats av det överordnade syftet att komma med i EU.

I och med att Centraleuropa blir medlem i EU har detta överordnade mål uppnåtts. Häftig kritik mot impopulära beslut kan nu riktas mot regeringarna från befolkningsgrupper och politiska partier utan att landet i fråga riskerar att hamna ute i kylan – medlemskapet är i säkerhet. Nu gäller det för regeringarna att leverera – har de restriktioner befolkningarna ålagt sig «lönat sig»? Blev det som de tänkt sig och som regeringarna förutskickat – eller såg gräset grönare ut i EU innan man blev medlem? I detta perspektiv innebär EU:s östutvidgning en ganska dramatisk förändring. Det ger anledning till att granska hur förankrade de institutionella förändringarna i Centraleuropa egentligen är.

Opinionsundersökningar visar att befolkningarna i många centraleuropeiska stater har anammat en demokratisyn som liknar den

som vuxit fram i Västeuropa. De politiska systemen har blivit ganska lika övriga Europas medan den ekonomiska utvecklingen är problematisk. Frågan är i vad mån de olika parterna verkligen är på gång att ändra beteende.

Om framtiden kan vi inte säga mycket. Men om den inre dynamiken i Centraleuropas stater och om relationen mellan dem samt om deras relation till Västeuropa vet vi en hel del. Det är dags att se denna kunskap i ljuset av den fråga den nya situationen ger anledning att ställa: är de postkommunistiska samhällsstrukturerna förankrade hos befolkningarna? Vilka frågor ligger som underströmmar i den långsiktiga anpassningsprocess till EU som staterna nu påbörjar? Deras medlemskap framkallar med nödvändighet också en anpassningsprocess hos unionens tidigare medlemmar.

De två centrala dimensionerna i Centraleuropas EU-anpassning är övergången till ett demokratiskt politiskt system med rättsstatlighet och införandet av marknadsekonomi. I detta nummer av *Nordisk Østforum* koncentreras bidragen på den förstnämnda problematiken.

En fungerande demokrati vilar på specifika värderingar, som idealt sett delas av ledare och befolkning. Joakim Ekman och Linda Åström utreder i vilken utsträckning dessa värderingar har förankrats i de baltiska staterna. Vilka mekanismer som varit verkningsfulla i anpassningsprocessen samt problemet med *vem* demokratin skall tjäna, behandlas av Anton Steen. Demokratin är till för statens medborgare – en kärnfråga är därför vilka invånare som kan bli medborgare. Steen belyser och analyserar implikationerna av denna problematik med avseende på de baltiska staterna.

Denna fråga är också central i Heino Nyssönens analys av den ungerska statuslagen, som rör Ungerns relation till sina grannstater. Här visas att det är nödvändigt att skilja mellan *nation* och *stat*. Staten skall ta ansvar för sina medborgare, inklusive etniska eller andra minoritetsgrupper bland dem. Däremot är det kontroversiellt i vad mån en statsledning bör ta sig an minoritetsgrupper i en *annan* stat, åberopande att de tillhör samma nationalitet som majoriteten av statsledningens medborgare.

Det här är inte något nytt problem, irredentism har funnits ända sedan nationalismen fick fäste som politisk ideologi. Den underliggande faktorn som gör att problemet fortfarande är aktuellt är graden av förtroende mellan grannstaterna: litar de på varandra vad gäller avsikten att fungera som en demokratisk icke-diskriminerande stat med ambitionen att respektera minoriteternas rätt att få vara just minoriteter utan att för den skull missgynnas som medborgare?

Historisk erfarenhet är en viktig faktor vad gäller förtroende och tillit. Detta åskådliggörs av Heikki Larmolas studie av sudetfrågans betydelse för Tysklands och Tjeckiens relationer. Skuld och ansvar samt prestige är ingredienser i värderingen av händelser som inträffat och detta kan vara politisk dynamit att hantera. Att två stater kan enas om historieskrivningen av ett för båda traumatiskt händelseförlopp innefattar ett ömsesidigt erkännande som kan utgöra en startpunkt för förtroendefulla relationer. De tysk-tjeckiska relationerna är ett pågående drama.

Ungerns minoritetspolitik och Tjeckiens och Tysklands diskussioner kring sudetfrågan berör också Slovakien, en av de blivande EU-medlemmarna. Att landet inte behandlas i en separat artikel är en beklaglig brist, som kan rättas till i kommande nummer av *Nordisk Østforum*.

Historiskt arv är inte bara erfarenheter av ännu inte avslutade processer. Det är också en djupstruktur som formar aktuella handlingar i konkreta situationer. Slovenien är exempel på detta; landet utnyttjar idag den präglings vissa traditioner fått genom att området länge var ett av huset Habsburgs kronländer. Anna Jonsson visar hur slovenerna aktualiserar detta arv i byggandet av en rättsstat.

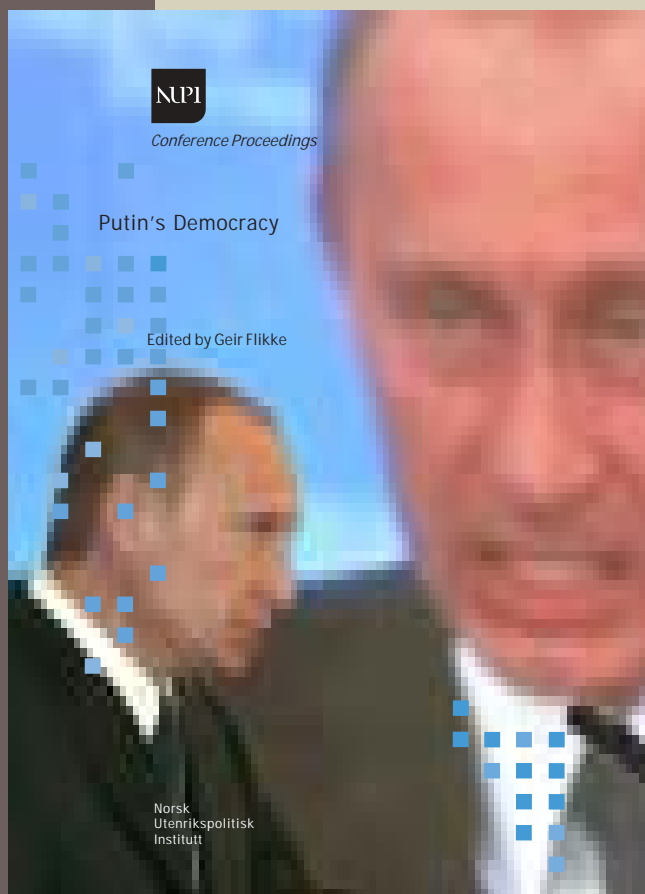
Inverkar historien alltid på dagens samhällsförhållanden och politiska processer? Det kan tyckas så – men generationsskillnader kan också ha en nog så dramatisk effekt på samhällsklimatet. Detta visas i Uffe Andersens redogörelse för Polens beredskap att anamma de nya villkoren som staten står inför och som bekräftas genom det kommande EU-medlemskapet. Den unga generationens värderingar åtföljs av helt nya strategier jämfört med dem som var rationella under kommunisttiden.

Det finns rika möjligheter till jämförelser mellan de centraleuropeiska staterna utifrån de olika perspektiv som artiklarna i detta nummer av *Nordisk Østforum* presenterar. Sammantaget får läsaren en nyttig redogörelse för och analys av flera centrala frågor som länge kommer att vara aktuella i umgänget mellan staterna inom EUs ram.

God läsning!

Gästredaktör Kerstin Nyström

New Book

Edited by
Geir Flikke

ISBN: 82 7002 100 8

Price: 150 NOK

A central aim for Russia's presidency under Vladimir Putin has been to consolidate the state and secure a constitutional mode of politics. Putin has reformed Russia's crumbling federal structure under Yeltsin, reined in the regional elite, fenced out external over-mighty actors such as the oligarchs from politics, and warranted a 'responsible' press and multiparty system. Yet, the future of Russia's democracy under Putin seems imbued with several uncertainties. After years of transition, the Russian system is still one where political parties play a relatively marginal role, civil society remains unstructured and unable to constrain government, parliamentary oversight of government is limited, and intra-elite struggles and personal loyalties dominate the political landscape. A central question has emerged: Will a liberal constitutional policy prevail under Putin, or will the regime regress into excessive management of Russia's fragile democracy? These proceedings consist of articles presented at a NUP conference in January 2004 and seek to highlight this question. Contributors cover the character of Russia's presidential regime under Putin, the performance of political parties, the role of the media in campaigning, the political role of Russian oligarchs, and the developments of Russia's feeble civil society. They suggest that Russia's strong-powered presidency yields uncertain prospects for the development of genuine democratic free media and equal opportunities for the political opposition.

Norwegian Institute of International Affairs P.O. Box 8159 Dep. N-0033 Oslo Norway
Tel: [+ 47] 22 99 40 00 | Fax: [+ 47] 22 36 21 82 | E-mail: pub@nupi.no | Internet: www.nupi.no

Demokratins vägvisare? Demokratiattityder på elitnivå och massnivå i Estland, Lettland och Litauen

Joakim Ekman
fil dr i statsvetenskap,
Samhällsvetenskapliga
institutionen,
Örebro universitet

Linda Åström
doktorand i statsvetenskap,
Samhällsvetenskapliga
institutionen,
Örebro universitet

För att en demokrati ska kunna anses vara konsoliderad, räcker det inte med att man har infört ett formellt demokratiskt konstitutionellt ramverk i ett land, eller med att en majoritet av medborgarna i landet ställer sig bakom det demokratiska styrelseskicket. Det krävs också att de politiska eliterna respekterar de demokratiska spelreglerna, vilka kan vara av både formell och informell natur. Frågan är hur pass institutionaliserade dessa spelregler blivit i praktiken i Central- och Östeuropa – präglas de post-kommunistiska eliterna av demokratiska värderingar, och genomsyras deras beteende av en beredskap till förhandlingar, koalitioner och kompromisser också med ideologiska motståndare?

I denna artikel undersöker vi hur pass demokratiska de nya eliterna i Estland, Lettland och Litauen kan sägas vara. Vi gör detta genom att, i artikelns första del, kartlägga eliternas attityder till demokrati, både som ett normativt ideal och ett praktiskt styrelseskick. I den andra delen undersöker vi motsvarande attityder på massnivån, och ser bland annat på hur de berörda medborgarna själva värderar de relativt nyinförda demokratiska systemen i jämförelse med de kommunistiska styrelseskick som man levde under tidigare. I artikelns tredje del diskuterar vi de skillnader och likheter mellan elitnivån och massnivån som framkommer. Vi berör således frågor som inte enbart är av intresse för östeuropaforskare eller statsvetare inriktade på demokratiseringsprocesser. I maj 2004 kommer Estland, Lettland och Litauen vara en del av den Europeiska Unionen (EU), och det framstår därför som en synnerligen angelägen forskningsuppdrag att undersöka förutsättningarna för en lyckad östutvidgning, vilket kräver politiska eliter – och medborgare – som delar en gemensam demokratisk värdegrund.

Betydelsen av eliter

Att eliter spelar en avgörande roll har varit en nog så vanligt förekommande tes i demokratiseringsforskningen. De statsvetenskapliga analyserna av demokratiseringsprocesserna i Sydeuropa på 1970-talet och Latinamerika på 1980-talet tenderade i hög utsträckning att fokusera på just betydelsen av politiska eliter, som demokratins vägröjare eller som medlemmar av den gamla regimen.

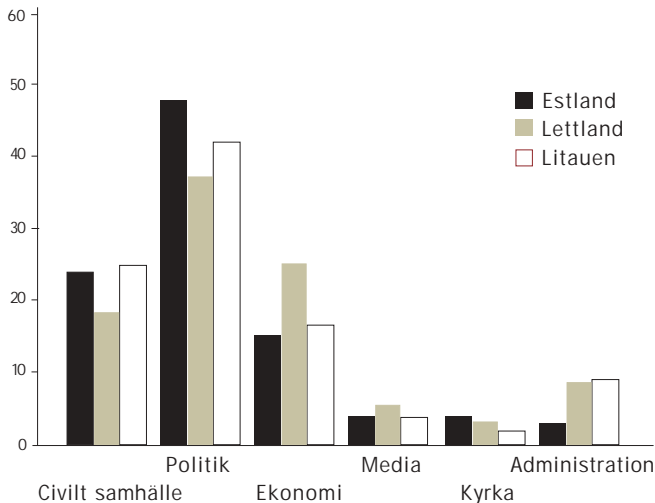
I litteraturen om demokratiseringsprocesserna i Central- och Östeuropa har elittemat framför allt handlat om frågan om kontinuitet eller förändring: måste den elit som leder landet mot demokrati och rättsstatlighet ha ett fläckfritt förflutet, eller kan också medlemmar av den gamla *nomenklaturan* bidra positivt till den demokratiska utvecklingen? Som bekant kom de olika länderna i Central- och Östeuropa att anamma olika strategier, utifrån de olika förutsättningar som förelåg. I vissa länder, som Tjeckoslovakien/Tjeckien eller det forna DDR, valde man en «hård» linje, där stora delar av den gamla kommunistbelastade eliten byttes ut i hela statsapparaten. I andra länder valde man, mer eller mindre av nödvändighet, att anamma en mer pragmatisk linje. Om man trots allt ville behålla den intellektuella kompetens som fanns, fick man helt enkelt ha överseende med de «nya» eliternas politiska bakgrund. De baltiska staterna kännetecknas i hög grad av en sådan typ av elitkontinuitet (se Berglund & Duvold 2003). Frågan som pockar på ett svar är alltså hur pass demokratiska dessa eliter egentligen är.

Eliter i Estland, Lettland och Litauen

Det finns inget enkelt sätt att mäta demokrati eller hur pass demokratiska olika människor är. I litteraturen om demokratiseringsprocesserna i de post-kommunistiska länderna har man ofta utnyttjat de flernationella opinionsmätningar som funnits tillgängliga, exempelvis *Central and Eastern Eurobarometer*, *New Democracies Barometer* eller *World Values Survey*, för att kartlägga medborgarnas demokratiattityder. Med hjälp av en större eller mindre uppsättning frågor har man kunnat presentera en bild av hur de demokratiska styrelseskicken har tagits emot av de berörda medborgarna och, i bästa fall, hur dessa folkliga opinioner har förändrats över tid. Något mindre vanligt har det varit att man analyserat attityder och attitydförändringar hos de politiska eliterna, i synnerhet på lokal och regional nivå (se dock Jacob *et al.* 1993, Szücs 1998, Steen 2001, Berglund & Duvold 2003, Åström 2003, 2004, Uhlin 2003).

I denna artikel analyserar vi både massnivån och elitnivån. Vi

Figur 1. Elittyper per land (i procent)

Källa: *Democratisation: Local and Transnational Perspectives Survey (DLTPS)*

bygger dels på komparativa data från intervjuundersökningar bland lokala eliter i Estland, Lettland och Litauen,¹ dels på massopinionsdata insamlad i tio länder i Central- och Östeuropa, inklusive de tre baltiska staterna.²

Enkätundersökningen bland de lokala eliterna i Estland, Lettland och Litauen samlades in i januari–maj 2000. Strukturerade intervjuer har genomförts med totalt 789 lokala politiker, byråkrater och administratörer, ledande företagare och affärsmän, samt företrädare för föreningar och organisationer, inklusive kyrkor och religiösa samfund (se figur 1). Syftet har varit att täcka in ett så brett spektrum av samhällets eliter som möjligt. Vi definierar lokala eliter som personer vilka

genom sin samhällsposition har möjlighet att påverka den lokala politiken på ett mer substantiellt sätt än vanliga medborgare (jfr Uhlin 2003). Som framgår av figur 1 är det de politiska eliterna (de folkvalda representanterna) och de civila eliterna (exempelvis fackförbundsledare, företrädare för kvinnoorganisationer, miljörelser samt organisationer som arbetar med mänskliga rättigheter) som utgör en majoritet av respondenterna.

De baltiska regioner som täckts i elitundersökningen är Harju (inklusive Tallinn), Tartu, Ida-Viru (inklusive Jõhvi och Narva) och Põlva i Estland, Rigaregionen och Valmiera i Lettland, samt Vilnius- och Kaunasregionerna i Litauen. Detta urval kan egentligen inte

1 Enkätundersökningen bland eliterna har utförts inom ramen för det av Östersjöstiftelsen finansierade forskningsprojektet *Democratisation: Local and Transnational Perspectives. Comparative Studies of the East European Baltic Seaboard*. Linda Åström är en av medarbetarna i detta projekt, vilket leds av Sten Berglund, Örebro universitet.

2 Denna enkätundersökning, *New Europe Barometer* (2001), är utförd av Richard Rose vid *Centre for the Study of Public Policy (CSPP)*, University of Strathclyde, i samarbete med forskningsprojektet *Conditions of European Democracy*, vilket är finansierat av Riksbankens Jubileumsfond och leds av Sten Berglund, Örebro universitet.

sägas vara representativt på samma sätt som en surveyundersökning kan antas spegla attityder hos ett lands samtliga medborgare. Styrkan i materialet ligger dock i att såväl urbana som rurala områden inkluderats, samt att representanter från olika elitarenor³ intervjuats.⁴

Eliternas stöd för demokratiska principer

I tabell 1 har vi redovisat hur de baltiska eliterna förhåller sig till en rad centrala demokratispörsmål. Respondenterna har blivit ombedda att ta ställning till i vilken utsträckning de håller med om en rad påståenden. Den första uppsättningen påståenden har att göra med *grundläggande* demokratiska principer: politisk jämlikhet, majoritetsprincipen, acceptans av intressekonflikter samt minoritetsskydd. I korthet handlar det om att undersöka hur väl förankrade demokratins spelregler är i de baltiska eliternas tankevärld (jfr Szücs 1998). Den andra uppsättningen påståenden har att göra med *omtvistade* demokratiska principer, som exempelvis den delikata avvägningen mellan majoritetsprincipen och minoritetens rättigheter och frågan om elitdemokrati eller deltagardemokrati. Dessa instrument har inte i första hand konstruerats som indikatorer på icke-demokratiska värderingar hos de politiska och samhällseliterna i Estland, Lettland och Litauen, utan snarare som indikatorer på vilken demokratisyn dessa eliter omfamnar (Szücs 1998, Held 1997).

Utfallet är inte entydigt, men vissa klara tendenser kan observeras. När det gäller den grundläggande demokratiska principen om politisk jämlikhet – mätt i stöd för påståendet «varje medborgare ska kunna påverka den förda regeringspolitiken på lika villkor» – framstår de baltiska eliterna som goda demokrater. Det genomsnittliga stödet för detta påstående ligger på 89 procent. Majoritetsprincipen – mätt i stöd för utsagan om att «minoriteten har rätt att opponera sig mot men inte vägra lyda beslut som fattas av majoriteten» – har också den ett relativt starkt stöd: 70 procent i Estland, 74 procent i Litauen och 81 procent i Lettland. Enligt Adam Prze-

3 Medvetna om såväl materialets brister som förtjänster kommer vi i analysen att tala om «eliter» som en mer eller mindre homogen grupp. Denna generalisering är främst motiverad av utrymmesskäl. För en mer grundlig analys av eliternas attityder, se Uhlin (2003).

4 Det kan också nämnas att det inom ramen för samma projekt samlades in data från motsvarande eliter i fem ryska regioner (Kaliningrad, Novgorod, Pskov, St. Petersburg och Sverdlovsk). En analys av de ryska respondenterna och deras demokratiattityder ligger utanför ramarna för denna artikel, men finns rapporterad i Åström (2004) och Uhlin (2003).

Tabell 1. Eliternas stöd för demokratiska principer (i procent)⁵

Principer och indikatorer	Estland	Lettland	Litauen	Genomsnitt
Grundläggande				
Varje medborgare ska kunna påverka den förda regeringspolitiken på lika villkor	88	87	91	89
Minoriteten har rätt att opponera sig mot men inte vägra lyda beslut som fattas av majoriteten	70	81	74	75
Politiska beslut ska fattas med total enighet/konsensus	21	39	17	26
Det är regeringens ansvar att se till att alla minoriteters rättigheter skyddas	96	95	97	96
Omtvistad				
Minoriteters rättigheter är så viktiga att majoritetsprincipen måste begränsas	29	57	26	37
Varje individ eller organisation har rätten att organisera opposition	87	96	90	91
Utbrett deltagande i den politiska beslutsfattandeprocessen leder ofta till icke önskvärda resultat	44	40	58	47
De flesta beslut bör lämnas till experterna	64	63	77	68
Det kommer alltid att vara nödvändigt med ett fåtal starka, kompetenta ledare som i praktiken bestämmer allt	68	87	59	71
Vissa personer är – på grundval av tradition och familjebakgrund – bättre lämpade än andra att styra vårt land	37	32	30	33
N	319	203	267	Total = 789

Källa: Democratisation: Local and Transnational Perspectives Survey (DLTPS)

worskis välbekanta definition av demokrati – «Democracy is a system in which parties lose elections» (1991: 10) – tillhör det folkstyrets spelregler att den förlorande minoriteten accepterar majoritetens seger, och rättar sig efter besluten. Dessa demokratiska spelregler accepteras alltså av de baltiska eliterna.

5 Frågorna är formulerade som påståenden, vilka respondenterna har att ta ställning till, på en skala från 1 till 4. De siffror som redovisas i tabellen är summan av (1) «instämmer till fullo» och (2) «instämmer delvis». Responserna «vet ej» och «bortfallet» är inte inkluderat i tabellen.

Det tredje påståendet i tabell 1, om att politiska beslut bör fattas med total enighet, är konstruerat som en indikator på eliternas beredskap att acceptera intressekonflikter och motstridiga uppfattningar, ett essentiellt inslag i ett pluralistiskt och öppet samhälle. Respondenterna ska alltså *inte* hålla med om detta påstående, om de ska kunna sägas vara kompetenta nog att hantera konflikter på ett demokratiskt vis. Det handlar kort sagt om eliternas förmåga att komma överens om att de tycker olika, alltså deras tolerans mot politiska meningsmotståndare. Utfallet på denna indikator är kanske något mindre övertygande än utfallet på de två ovannämnda. I genomsnitt är det 26 procent av de baltiska respondenterna som håller med om detta påstående, vilket alltså betyder att ungefär tre fjärdedelar tar avstånd från denna anti-pluralistiska hållning. Men ländervariationen är påfallande. I Litauen är det bara 17 procent av eliterna som håller med, i Lettland är siffran hela 39 procent. Man bör dock vara försiktig med att dra några definitiva slutsatser utifrån denna enda indikator. Påståendet är i viss mån öppet för olika tolkningar, och kanske är det på det viset en svagare indikator på hur pass demokratiskt sinnade våra respondenter är.

Den fjärde indikatorn – påståendet om att «det är regeringens ansvar att se till att alla minoriteters rättigheter skyddas» – har uppfattats som oproblematiske. Samstämmigheten är påtaglig mellan eliterna i våra tre länder, och i genomsnitt 96 procent av respondenterna håller med om detta påstående. På det stora hela visar alltså utfallet på de fyra första indikatorerna i tabell 1 att det bland eliterna i såväl Estland, Lettland som Litauen tycks finnas ett relativt starkt stöd för grundläggande demokratiska principer.

Ser man på de *omtvistade* demokratiska principerna får man en aning om vilken typ av demokratimodell de baltiska eliterna tycks föredra. Inledningsvis har vi ett påstående som har att göra med avvägningen mellan majoritetsprincipen och minoritetens rättigheter. Som vi sett ovan, accepterar de baltiska eliterna idén om ett formellt skydd för alla minoriteters rättigheter på en principiell nivå. Här aktualiseras dock den bland politiska filosofer ofta debatterade frågan om minoritetens rättigheter mot majoriteten. Man kan också säga att den princip som respondenterna här har att ta ställning till har att göra med individens rättigheter mot kollektivet. Stödet för detta påstående – «minoriteters rättigheter är så viktiga att majoritetsprincipen måste begränsas» – är inte påfallande starkt, och bara i Lettland håller över hälften av respondenterna (57 procent) med om denna princip. I Estland håller 29 procent av de tillfrågade med, och i Litauen är siffran endast 26 procent.

Hur ska detta utfall tolkas? Utifrån en traditionell liberal hållning borde en demokratiskt sinnad makthavare inte vara tveksam till ett sådant påstående. Det kan ju uppstå situationer då ett folkflertal – med hänvisning till den i och för sig demokratiska majoritetsprincipen – påtvingar en minoritet sin vilja och på det viset utövar ett orättfärdigt förtryck. I det fallet skulle majoritetsprincipen hamna i konflikt med principen om minoritetens (eller individens) rättigheter.

Bland de baltiska eliterna finner vi dock ingen särskild känslighet för faran med «majoritetens tyranni». Vi har redan påpekat att dessa instrument inte är konstruerade som indikatorer på icke-demokratiska värderingar hos respondenterna. Det förhållandevis starka stöd som tycks finnas hos de baltiska eliterna för majoritetsprincipens företräde skulle istället kunna förstås som en önskan om politisk enighet (kollektivism) och kanske en rädsla för splittring, vilket naturligtvis för tankarna till de stora ryskspråkiga minoriteterna i Estland och Lettland och den debatt som rasat under 1990-talet om deras medborgarliga rättigheter. Efter frigörelsen från Sovjetunionen kom medborgarskapsfrågan att bli ytterst kontroversiell, åtminstone i Estland och Lettland. Medborgarskap gavs med automatik endast till dem som var medborgare i respektive land före Sovjetunionens annektering, samt till deras efterkommande. Övriga i landet bosatta tvingades ansöka om medborgarskap, vilket var förknippat med vissa krav, främst språkkunskaper. Medborgarskapsfrågan har fortsatt att vara en omstridd fråga (jfr Danjoux 2002). En möjlig tolkning skulle således kunna vara att det är en rädsla för etnisk splittring som framskyntar i det uttalade stödet för majoritetsprincipens företräde.

Vidare har vi i tabell 1 en rad påståenden som har att göra med politiskt deltagande och expertstyre. Det tycks finnas en stark acceptans (hos i genomsnitt 91 procent av de tillfrågade) av den formella politiska jämlikheten, mätt i stöd för påståendet «varje individ eller organisation har rätten att organisera opposition». Det är naturligtvis omöjligt att säga exakt vilket innehåll som läggs i detta påstående av respondenterna själva, men för att göra en koppling till resonemanget ovan, är det inte orimligt att föreställa sig att de baltiska eliterna skulle ha varit mer obenägna att hålla med, om man i påståendet hade exemplifierat med «etniska separatister» eller «nynazister».

I utfallet på de närmast följande tre påståendena i tabell 1 kan man hitta tydliga tecken på att de baltiska eliterna har en svaghet för någon slags weberiansk eller schumpeteriansk elitdemokratimo-

dell. Det handlar här om ett restriktivt demokratibegrepp, där demokrati inte blir till mycket annat än en procedur för att välja beslutsfattare och motverka alltför starka ledare. Deltagandet ges i övrigt inget utrymme; tvärtom finns det en misstro gentemot de mångas inblandning i den komplicerade konsten att styra ett land (jfr Held 1997: 197–246). De indikatorer vi har inkluderat i tabellen i detta avsnitt har alla att göra med en tro på det goda politiska ledarskapet, och samtliga påståenden erhåller ett relativt starkt stöd: «Utbrett deltagande i den politiska beslutsfattandeprocessen leder ofta till icke önskvärda resultat» (genomsnittligt stöd: 47 procent); «De flesta beslut bör lämnas till experterna» (genomsnittligt stöd: 68 procent); «Det kommer alltid att vara nödvändigt med ett fåtal starka, kompetenta ledare som i praktiken bestämmer allt» (genomsnittligt stöd: 71 procent). Det är bara när man går ännu längre, och försöker föra fram det klassiska konservativa argumentet om att «vissa personer är – på grundval av tradition och familjebakgrund – bättre lämpade än andra att styra vårt land» som de baltiska respondenterna börjar dra öronen åt sig. Detta sista påstående stöds i genomsnitt av 33 procent av eliterna.

Vi hittar inget tydligt mönster med avseende på ländervariationen. De litauiska eliterna förefaller visserligen ha en särskilt uttalad elitorientering, på det viset att det är just i Litauen som stödet är starkast för de påståenden som gör gällande att de mångas inblandning i politiken kan vara skadligt (58 procent) och att de flesta beslut bör lämnas till experterna (77 procent). Men mönstret är inte entydigt. På våra sista två indikatorer i tabell 1 framträder istället de litauiska respondenterna som mer skeptiska till den elitdemokratiska modellen än övriga respondenter.

Allt som allt ger tabell 1 en bild av de baltiska eliterna som nog så demokratiskt sinnade, med vissa reservationer. Det finns en uttalad skepsis mot behovet av intressekonflikter, och ett starkt stöd för majoritetsprincipens företräde som tycks gränsa till kollektivism. Detta är kombinerat med en misstro mot ett utbrett deltagande i den politiska beslutsfattandeprocessen, eller i varje fall en stark tro på expertstyrets fördelar. Man kan säga att eliterna i både Estland, Lettland och Litauen förespråkar en konkurrensgrundad elitdemokrati.

Eliternas stöd för demokratin i praktiken

När man analyserar attityddata kan man inte nöja sig med att undersöka respondenternas stöd för demokratin som ett normativt ideal, på en principiell nivå. En respondent kan också tänkas stödja det demokratiska styrelseskicket på en instrumentell nivå – så länge den demokratiska regimen levererar välfärd och nyttigheter stödjer man demokratin, men i tider av sviktande effektivitet kan man tänka sig att dra tillbaka sitt stöd. En sådan typ av villkorat stöd är uppenbarligen någonting annat än stödet för demokratin som ett normativt ideal. Det är därför viktigt att här göra en analytisk distinktion mellan stöd på en *principiell* och en *instrumentell* nivå (jfr Norris 1999, Linde & Ekman 2003).

De baltiska eliternas stöd för demokratin på en principiell nivå har vi redan behandlat (tabell 1). I tabell 2 har vi inkluderat två indikatorer på eliternas stöd för demokratin som ett praktiskt styrelseskick: «Är du nöjd med demokratin utveckling i vårt land?» och «hur mycket respekt finns det för mänskliga rättigheter i vårt land?» Den första frågan har i demokratiseringslitteraturen tolkats som en indikator på det övergripande stödet för demokratin faktiska funktionssätt i ett land, den andra har använts som en indikator på respondenternas utvärdering av graden av rättsstatlighet i landet (se Fuchs *et al.* 1995, Diamond 1999, Berglund *et al.* 2001).

Tabell 2. Eliternas stöd för demokratin funktionssätt (i procent)⁶

	Estland	Lettland	Litauen	Genomsnitt
Demokratisk utveckling	59 (314)	32 (199)	40 (266)	44 (779)
Mänskliga rättigheter	83 (315)	66 (201)	48 (264)	66 (780)

Källa: *Democratisation: Local and Transnational Perspectives Survey (DLTPS)*

Tabell 2 visar att de baltiska eliterna är mer kritiska mot det demokratiska styrelseskicket såsom det fungerar i praktiken, än mot demokratin som en

princip eller ett ideal. Demokratin faktiska funktionssätt i det egna landet får ett genomsnittligt stöd på enbart 44 procent, medan det politiska systemets förmåga att garantera respekt för de mänskliga

6 Demokratisk utveckling: «Är du nöjd med demokratin utveckling i vårt land? (1) Mycket nöjd; (2) ganska nöjd; (3) inte särskilt nöjd; eller (4) inte alls nöjd». De siffror som redovisas i tabellen är summan av svarsalternativ (1) och (2). Mänskliga rättigheter: «Hur mycket respekt finns det för mänskliga rättigheter i vårt land? (1) Mycket respekt; (2) en del respekt; (3) inte mycket respekt; eller (4) ingen respekt alls». De siffror som redovisas i tabellen är summan av svarsalternativ (1) och (2). Responsen «vet ej» och bortfallet är inte inkluderat i tabellen. Siffrorna inom parentes anger det faktiska antalet respondenter.

rättigheterna bedöms vara bättre. I genomsnitt 66 procent menar att det finns en sådan respekt i landet.

Vi finner ganska stora ländervariationer i tabell 2. De lettiska eliterna är de mest kritiska respondenterna när det gäller demokratiens faktiska funktionssätt – bara 32 procent tycker sig ha anledning att vara nöjda här. I Litauen är siffran 40 procent och i Estland hela 59 procent. Det är också de estniska eliterna som är mest nöjda med det rättsstatliga läget i landet (83 procent). Motsvarande siffror är 66 procent i Lettland och 48 procent i Litauen.

Medborgarnas stöd för demokratin på en principiell nivå

Vi ska nu lämna de baltiska eliternas demokratiattityder för en stund, och istället se på motsvarande attityder på massnivån, alltså bland medborgarna i de berörda länderna. Vi har olyckligtvis inte tillgång till identiska uppsättningar frågor i båda våra datamaterial, men det enkätmaterial vi har tillåter oss åtminstone att mäta medborgarnas stöd för demokratin både som ett normativt ideal (det principiellt bästa styrelseskicket) och som ett praktiskt styrelseskick.

I vårt empiriska material – *New Europe Barometer* (2001) – har vi två indikatorer på medborgarnas stöd för demokratin på en principiell nivå. Den första frågan har att göra med hur medborgarna värderar det nuvarande (demokratiska) systemet i jämförelse med andra tänkbara (icke-demokratiska) alternativ: «Vårt nuvarande styrelseskick är inte det enda som vårt land har haft. Vissa menar att vi skulle klara oss bättre om landet styrdes på något annat sätt.» Respondenterna har därefter blivit ombedda att svara på huruvida de håller med eller inte om det önskvärda i att införa en rad icke-demokratiska styrelseskick.

Ett första svarsalternativ till ovanstående fråga lyder «vi borde återinföra ett kommunistiskt styrelseskick». Med tanke på de tre ländernas moderna historia är det inte så konstigt att en majoritet av respondenterna inte finner detta vara ett trovärdigt alternativ till det demokratiska styrelseskicket (jfr Ekman & Linde 2003). I Estland och Lettland är det enbart runt 8 procent av de tillfrågade som säger sig stödja ett återinförande av kommuniststyret, och i Litauen är siffran 14 procent. Förutom svarsalternativet om att återinföra ett kommunistiskt styrelseskick finns i vårt datamaterial också svarsalternativet att «det vore bäst att göra oss av med parlament och val, och istället låta en stark ledare bestämma allt». I genomsnitt 37 procent av de tillfrågade håller med om detta uttalande. I

Tabell 3. Medborgarnas stöd för demokratin som ett ideal (i procent)⁷

	Estland	Lettland	Litauen	Genomsnitt
Avfärdar samtliga icke-demokratiska alternativ	60	61	53	58
Stöd för en stark ledare	37	35	40	37
Stöd för expertstyre	73	63	66	67

Källa: *New Europe Barometer (2001)*

Litauen är siffran högst (40 procent), följt av Estland (37 procent) och Lettland (35 procent).

Vi ska till sist också se på andelen respondenter i de tre baltiska länderna som *full-*

ständig tar avstånd från alla icke-demokratiska alternativ. I tabell 3 redovisar vi, för det första, andelen respondenter i Estland, Lettland och Litauen som tagit avstånd från samtliga tre icke-demokratiska alternativ som ingår i frågeställningen («Vi borde återinföra ett kommunistiskt styrelseskick», «armén borde styra landet» och «det vore bäst att göra oss av med parlament och val, och istället låta en stark ledare bestämma allt»).

Utfallet visar att det bland medborgarna i Baltikum finns ett förhållandevis starkt, om än inte fullständigt övertygande stöd för demokratin som det principiellt bästa (eller minst dåliga) styrelseskicket. I alla tre länder är det över 50 procent av respondenterna som har förkastat alla icke-demokratiska alternativ. Litauen hamnar lägst med 53 procent, medan 60 procent i Estland och 61 procent i Lett-

7 Avfärdar samtliga icke-demokratiska alternativ: «Vårt nuvarande styrelseskick är inte det enda som vårt land har haft. Vissa menar att vi skulle klara oss bättre om landet styrdes på något annat sätt.» Siffrorna i tabellen anger andelen respondenter som har tagit avstånd från samtliga tre icke-demokratiska alternativ som ingår i frågeställningen («Vi borde återinföra ett kommunistiskt styrelseskick», «armén borde styra landet», eller «det vore bäst att göra oss av med parlament och val, och istället låta en stark ledare bestämma allt»).

Stöd för en stark ledare: Andelen respondenter som vid ovanstående fråga har instämt i påståendet om att «det vore bäst att göra oss av med parlament och val, och istället låta en stark ledare bestämma allt». Frågan har fyra svarsalternativ: (1) Håller fullständigt med; (2) håller delvis med; (3) tar delvis avstånd; (4) tar fullständigt avstånd. De siffror som redovisas i tabellen är summan av svarsalternativ (1) och (2). Notera att den ursprungliga frågan («Vårt nuvarande styrelseskick...») tillåter flera svarsalternativ, varför procentsatserna på denna indikator inte är direkt jämförbara med procentsatserna för indikatorn «Avfärdar samtliga icke-demokratiska alternativ».

Stöd för expertstyre: «En samlingsregering bestående av de bästa ledarna borde ersätta styret som bygger på folkvalda representanter. (1) Håller fullständigt med; (2) håller delvis med; (3) tar delvis avstånd; (4) tar fullständigt avstånd». De siffror som redovisas i tabellen är summan av svarsalternativ (1) och (2). Svarsalternativ som «vet ej» och «osäker» har ej räknats med. N = ca 1000 respondenter per land.

land framstår som övertygade demokrater. Om vi skulle knyta an till språkbruket i tabell 1, handlar det här om medborgarnas stöd för *grundläggande* demokratiska principer.

I tabell 3 har vi också inkluderat andelen respondenter som instämmer i påståendet om att «det vore bäst att göra oss av med parlament och val, och istället låta en stark ledare bestämma allt» (jfr ovan). Vi har dessutom inkluderat vår andra indikator på medborgarnas principiella stöd för demokratin. Denna indikator är konstruerad som ett påstående: «En samlingsregering bestående av de bästa ledarna borde ersätta styret som bygger på folkvalda representanter.» Tabell 3 visar att det bland medborgarna i Estland, Lettland och Litauen finns ett ganska starkt stöd för detta påstående – i genomsnitt 67 procent av de tillfrågade instämmer. För att åter knyta an till tabell 1 och eliternas demokratiattityder, skulle man kunna tolka utfallet på denna indikator som ett stöd för en *omtvistad* demokratiprincip. Också här tycks det vara en elitdemokratisk modell som implicit förespråkas. Det finns en uttalad tro på experternas överlägsna förmåga att leda landet. Innan vi går in på en närmare jämförelse mellan elitenivån och massnivån ska vi dock även se på medborgarnas *instrumentella* stöd för det demokratiska styrelseskicket.

Medborgarnas stöd för demokratin i praktiken

I tabell 4 har vi inkluderat samma två indikatorer på respondenternas stöd för demokratin som ett praktiskt styrelseskick som tidigare: «Är du nöjd med demokratins funktionssätt i vårt land?»⁸ och «hur mycket respekt finns det för mänskliga rättigheter i vårt land?».

Liksom tabell 2 visar tabell 4 att det är en förhållandevis stor skillnad på att stödja demokratin på en principiell nivå och att stödja demokratin som ett praktiskt styrelseskick. Demokratins funktionssätt i det egna landet får här ett genomsnittligt stöd på bara 36 procent och landets förmåga att garantera respekt för de mänskliga rättigheterna bedöms vara godkänd av 52 procent av de baltiska respondenterna. Också här finner vi stora skillnader mellan länderna. Stödet för demokratins praktiska funktionssätt är högst i Litauen (41 procent), medan det rättsstatliga läget i landet uppskattas högst i Lettland (62 procent). Något tydligt mönster finner vi inte.

8 Frågan i *New Europe Barometer* (2001) är formulerad på följande vis: «Är du nöjd med demokratins funktionssätt i vårt land?» I elitmaterialet lyder formuleringen: «Är du nöjd med demokratins utveckling i vårt land?» Vi betraktar här dessa instrument som fullständigt utbytbara (jfr Linde & Ekman 2003).

Tabell 4. Medborgarnas stöd för demokratins funktionssätt (i procent)⁹

	Estland	Lettland	Litauen	Genomsnitt
Demokratins funktionssätt	34	33	41	36
Mänskliga rättigheter	54	62	40	52

Källa: *New Europe Barometer (2001)*

De litauiska respondenterna må vara mest nöjda med demokratin i det egna landet, men de är samtidigt de mest kritiska när det gäller det egna politiska

systemets förmåga att garantera mänskliga rättigheter. Bara 40 procent av de tillfrågade uppger sig vara nöjda i detta avseende, vilket ska jämföras med 54 procent i Estland och 62 procent i Lettland.

Elitnivån och massnivån: en jämförelse

Tidigare studier har visat att elitattityder och massattityder vanligtvis skiljer sig åt. Eliterna, som är eller åtminstone förväntas vara mer välinformerade än folk i allmänhet, har ofta attityder som är konsistenta över tid och som därför anses vara djupare förankrade än motsvarande attityder hos de breda massorna, vilka sägs vara mer påverkbara på kort sikt (Åström 2004: 6). Undersökningar från Ryssland har exempelvis visat att man hos de ryska eliterna hittar liberal-demokratiska attityder i betydligt högre utsträckning än hos den ryska befolkningen som helhet (Miller *et al.* 1997, Kullberg & Zimmerman 1999, jfr Steen 1997, 2001, 2003, Steen & Gel'man 2003). Naturligtvis kan man tänka sig olika förklaringar till varför de nya makthavarna i de post-kommunistiska systemen skulle ha en mer positiv syn på det demokratiska styrelseskicket än gemene man. Det kan handla om allt, till exempel att de nya eliterna tjänat ekonomiskt på sin elitstatus, eller att de nya eliterna är personer som tidigare deltog i den anti-kommunistiska dissidentrörelsen (jfr Berglund & Duvold 2003). Men oavsett förklaring finns det i demokratiseringslitteraturen ofta ett underförstått antagande om att den nya eliten bör fungera som en demokratins förtrupp eller som demokratins vägvisare.

Hur ser då situationen ut i våra baltiska grannländer? I tabell 5 har vi sammanfattat de empiriska observationerna på både elitnivå

9 Demokratins funktionssätt: «Är du nöjd med demokratins funktionssätt i vårt land?» Samma svarsalternativ och dikotomisering som i tabell 2. Mänskliga rättigheter: Samma fråga, svarsalternativ och dikotomisering som i tabell 2. Responsen «vet ej» och bortfallet är inte inkluderat i tabellen. N = ca 1000 respondenter per land.

och massnivå, genom att ange korta omdömen av i vilken riktning vårt siffermaterial pekar.

För det första kan vi konstatera att det finns ett relativt starkt stöd för demokratin på en principiell nivå, åtminstone bland eliterna. De baltiska eliterna accepterar på det stora hela de demokratiska spelreglerna: politisk jämlikhet, majoritetsprincipen och principen om minoritetsskydd (jfr tabell 1). Man har visserligen svårare att acceptera behovet av intressekonflikter, vilket kan sägas vara ett väsentligt inslag i ett pluralistiskt politiskt system. Men detta innebär inte nödvändigtvis en auktoritär läggning hos eliterna. Det är snarare den typ av demokratimodell som man implicit tycks föredra som gör sig gällande i detta sammanhang. Det finns en starkt uttalad preferens för expertstyret bland eliterna; och man kan observera en avvaktande hållning gentemot «de många» deltagande i det politiska beslutsfattandet (tabell 1). I tabell 5 har vi valt att inte göra några särskilda kommentarer om ländervariationen, varken beträffande det principiella stödet för demokratin eller stödet för expertstyret.

Eliternas stöd för hur demokratin i det egna landet fungerar i praktiken är inte överväldigande, men det är kanske inte heller så pass vacklande att det bör oroa. Utifrån siffrorna i tabell 2 har vi klassificerat demokratistödet i Estland som «acceptabelt», eftersom över 50 procent av respondenterna är nöjda på *båda* indikatorerna. Vi har också bedömt stödet i Lettland som «acceptabelt», trots att endast 32 procent av respondenterna i detta fall tycker att demokratis utveckling är godtagbar. 66 procent menar dock att människorättsläget i landet är acceptabelt, vilket vi menar är en tungt vägande indikator. I Litauen har vi däremot klassificerat demokra-

Tabell 5. Eliternas och medborgarnas stöd för demokrati: en sammanfattning

	Estland		Lettland		Litauen	
	<i>Elitnivå</i>	<i>Massnivå</i>	<i>Elitnivå</i>	<i>Massnivå</i>	<i>Elitnivå</i>	<i>Massnivå</i>
Stöd för demokratin som princip	Relativt starkt	Acceptabelt (-)	Relativt starkt	Acceptabelt (-)	Relativt starkt	Bristfälligt
Stöd för demokratis funktionssätt	Acceptabelt (+)	Acceptabelt (-)	Acceptabelt (-)	Acceptabelt (-)	Bristfälligt	Bristfälligt
Stöd för expertstyret	Relativt starkt	Relativt starkt	Relativt starkt	Relativt starkt	Relativt starkt	Relativt starkt

tistödet som «bristfälligt» i tabell 5, eftersom stödet för *både* demokratin utveckling och rättsstatlighetsläget i landet är under 50 procent.

Det medborgerliga stödet för demokratin som det principiellt mest överlägsna styrelseskicket är inte överväldigande. I både Estland och Lettland är det runt 60 procent av respondenterna som uttryckligen förkastar alla icke-demokratiska alternativ (jfr tabell 3). Detta må vara acceptabelt, men det är utan tvekan ett svagare stöd för demokratin än det man finner på elitnivån. I Litauen är det visserligen över hälften av respondenterna som sätter det demokratiska styrelseskicket framom de icke-demokratiska alternativen, men det är tveksamt om detta är gott nog. Vi har valt att klassificera det folkliga stödet för demokratin i Litauen – på en principiell nivå – som «bristfälligt» (tabell 5). Det kan för övrigt noteras att om vi skulle utgå ifrån Larry Diamonds definition av en konsoliderad demokrati, vilken stipulerar att runt 70 procent av medborgarna i ett land ska vara helt på det klara med att det inte finns något bättre styrelseskick än det demokratiska (Diamond 1999: 68), så skulle inget av våra tre undersökningsobjekt kunna sägas vara konsoliderade på den attitydmässiga nivån (jfr Linz & Stepan 1996).

Utifrån siffrorna i tabell 3 har vi också klassificerat det instrumentella demokratistödet på massnivån enligt samma princip som tidigare. Är stödet – som i Litauen – *under* 50 procent på båda indikatorerna («demokratin utveckling» och «respekten för mänskliga rättigheter»), kallar vi det för «bristfälligt». Är det däremot mer än 50 procent av respondenterna som är nöjda med åtminstone en av dessa två indikatorer, kallar vi stödet för «acceptabelt». Från tabell 5 kan vi utläsa att stödet på massnivån för demokratin praktiska funktionssätt är något svagare än motsvarande stöd på elitnivån. Det är samtidigt intressant att notera att ländervariationen är konsekvent – det är återigen Litauen som framstår som vårt sorgebarn i sammanhanget.

Från tabell 3 kan vi också utläsa ett påtagligt stöd för expertstyret på massnivån. I genomsnitt 67 procent av respondenterna i Estland, Lettland och Litauen håller med om att ett expertstyre faktiskt vore bättre än demokratiskt valda ledare. Detta kan låta som renodlat anti-demokratiska attityder, men vi menar att den tolkning man bör göra nog pekar åt ett annat håll. En majoritet av de baltiska medborgarna är demokrater, och stödet för expertstyret ska rimligtvis tolkas som ett stöd för den elitdemokratiska modellen. Om inte annat så visar trots allt skillnaderna i procentsatserna mellan «stöd för en stark ledare» och «stöd för expertstyre» i tabell 3 att

respondenterna själva gör en åtskillnad mellan dessa två frågor.

Det är vanskligt att avgöra om stödet för expertstyret skulle vara starkare på massnivån än på elitnivån, då vi ju har arbetat med olika indikatorer. Vi har därför valt att inte göra någon särskild markering om detta i tabell 5, utan nöjt oss med att konstatera att det överlag finns ett relativt starkt stöd för expertstyret på både elitnivån och massnivån.

Litauen framstår som det mest problematiska fallet i vår studie. Stödet för demokratin är här något bristfälligt, både på den principiella och den instrumentella nivån. Vi hittar ingen avgörande skillnad mellan Estland och Lettland, utan de två länderna tycks befinna sig på ungefär samma nivå när det gäller medborgarnas och eliternas demokratiattityder. Resultaten av vår undersökning är därför något blandade. Demokratin åtnjuter ett relativt starkt stöd i samtliga tre baltiska stater, men det finns också en starkt auktoritär underström i den baltiska politiska kulturen, kanske framför allt i Litauen. Om detta är ett arv från kommunisttiden eller inte – eller om det till och med handlar om ett historiskt arv som sträcker sig ännu längre tillbaka i tiden – låter vi vara osagt, men troligtvis kommer denna underström att påverka den politiska vardagen i Baltikum också under de närmast kommande åren. Därmed är det inte sagt att Estland, Lettland eller ens Litauen på något vis skulle riskera en återgång till något auktoritärt styrelseskick. En sådan utveckling är i praktiken svår att föreställa sig, givet det stundande medlemskapet i EU.

Sammanfattningsvis framträder en bild av vanliga medborgare och eliter som tillhör samma politiska kultur. De baltiska eliterna är något mer «demokratiskt sinnade» än medborgarna i allmänhet, om vi får tro det empiriska material vi här har konsulterat, och de skulle därmed kunna fungera som «demokratins vägvisare». Å andra sidan är skillnaderna inte överväldigande. Det är vidare intressant att notera att den preferens för expertstyret som framträder i vårt empiriska material delas av massorna och eliterna. Detta betyder inte nödvändigtvis att man har de eliter «man förtjänar» i Baltikum, utan medborgarnas stöd för expertstyret skulle mycket väl kunna spegla ett missnöje med den nuvarande politiska eliten. Men i vilket fall finner vi en uttalad preferens för ett styrelseskick där det är de valda ledarna snarare än medborgarna som ges ansvaret för demokratins fortsatta utveckling i Baltikum.

Litteratur

- Berglund, Sten, Frank Aarebrot, Henri Vogt & Georgi Karasimeonov (2001) *Challenges to Democracy: Eastern Europe Ten Years after the Collapse of Communism*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Berglund, Sten & Kjetil Duvold (red.) (2003) *Baltic Democracy at the Crossroads: An Elite Perspective*. Kristiansand: Norwegian Academic Press.
- Danjoux, Olivier (2002) *L'état, c'est pas moi. Reframing Citizenship(s) in the Baltic Republics*. Lunds universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Democratisation: Local and Transnational Perspectives Survey* (DLTPS). Datafil, forskningsprojektet «Democratisation: Local and Transnational Perspectives. Comparative Studies of the East European Baltic Seaboard», Södertörns högskola & Örebro universitet.
- Diamond, Larry (1999) *Developing Democracy: Toward Consolidation*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press.
- Ekman, Joakim & Jonas Linde (2003) Demokrati och nostalgi i Central- och Östeuropa. *Nordisk Østforum* 17 (1): 65–84.
- Fuchs, Dieter, Giovanni Guidorossi & Palle Svensson (1995) «Support for the Democratic System» i Hans-Dieter Klingemann & Dieter Fuchs (red.) *Citizens and the State*. Oxford: Oxford University Press.
- Held, David (1997) *Demokratimodeller. Från klassisk demokrati till demokratisk autonomi*. 2 uppl. Göteborg: Daidalos.
- Jacob, Betty M., Krzysztof Ostrowski & Henry Teune (red.) (1993) *Democracy and Local Governance: Ten Empirical Studies*. Honolulu: Matsunaga Institute for Peace, University of Hawaii.
- Kullberg, Judith S. & William Zimmerman (1999) Liberal Elites, Socialist Masses, and Problems of Russian Democracy. *World Politics* 51 (3): 323–58.
- Linde, Jonas & Joakim Ekman (2003) Satisfaction with Democracy: A Note on a Frequently Used Indicator in Comparative Politics. *European Journal of Political Research* 42 (3): 391–408.
- Linz, Juan J. & Alfred Stepan (1996) *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press.
- Miller, Arthur H., Vicki L. Hesli & William M. Reisinger (1997) Conceptions of Democracy Among Mass and Elite in Post-Soviet Societies. *British Journal of Political Research* 27 (2): 157–90.
- New Europe Barometer* (2001) Datafil, forskningsprojektet «Conditions of European Democracy», Örebro universitet & Centre for the Study of Public Policy (CSPP), Strathclyde.
- Norris, Pippa (1999) «Introduction: The Growth of Critical Citizens?» i Pippa Norris (red.) *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Przeworski, Adam (1991) *Democracy and the Market. Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Steen, Anton (1997) *Between Past and Future: Elites, Democracy and the State in Post-Communist Countries*. Aldershot: Ashgate.
- Steen, Anton (2001) The Question of Legitimacy: Elites and Local Support in Russia. *Europe-Asia Studies* 53 (5): 697–718.

- Steen, Anton (2003) *Political Elites and the New Russia: The Power Basis of Yeltsin's and Putin's Regimes*. London: Routledge.
- Steen, Anton & Vladimir Gel'man (red.) (2003) *Elites and Democratic Development in Russia*. London: Routledge.
- Szücs, Stefan (1998) *Democracy in the Head. A Comparative Study of Democratic Leadership Orientations Among Local Elites in Three Phases of Democratization*. Göteborg: Gothenburg Studies in Politics No. 52.
- Uhlin, Anders (2003) *Post-Soviet Civil Society: Local and Transnational Dimensions of Democratization in Russia and the Baltic States* (opublicerat manuskript).
- Åström, Linda (2003) «Support for Democracy in the Baltic States: A Local Elite Perspective» i Sten Berglund & Kjetil Duvold (red.) *Baltic Democracy at the Crossroads: An Elite Perspective*. Kristiansand: Norwegian Academic Press.
- Åström, Linda (2004 [kommande]) *Gatekeepers of Democracy? A Study of Elite Support for Democracy in Russia*. Örebro: Örebro Studies in Political Science.

Internasjonalisering og etnisk integrasjon i de baltiske land

Anton Steen
professor ved Institutt
for statsvitenskap,
Universitetet i Oslo

Etter Sovjetunionens oppløsning blomstret nasjonalismen i de tre baltiske land. Frie valg ble det fremste symbol på uavhengighet og demokratisk styresett, men snart viste det seg at Estland og Latvia ikke uten videre ville gi stemmerett til alle fastboende. De to landene hadde en stor russiskspråklig minoritetsgruppe,¹ hovedsakelig som følge av immigrasjon under sovjetperioden. Etter uavhengighetsstriden var de nasjonale elitene skeptisk til å slå en strek over fortiden og gi russerne rettigheter på lik linje med den etniske majoriteten. Lovene som regulerte statsborgerskap og bruk av nasjonalt språk, introduserte terskler som virket ekskluderende på store deler av den russisktalende delen av befolkningen. Litauen med en betydelig mindre andel russere valgte derimot å åpne for statsborgerskap for alle fastboende.

Nasjonalitetspolitikken kunne imidlertid vanskelig løsrive seg fra den internasjonale konteksten. Det var bred enighet om at nasjonal uavhengighet og økonomisk vekst best ble sikret gjennom å bli en del av et vestlig fellesskap. Bare EU- og NATO-medlemskap kunne gi muligheter til høyere levestandard og nasjonal trygghet. Høsten 1995 hadde alle tre baltiske land sendt søknader om medlemskap i EU. Prosessen ble avsluttet med at EU på København-møtet i desember 2002 godkjente landene som potensielle medlemmer og at forhandlingsresultatet høsten 2003 ble vedtatt med stort flertall i folkeavstemninger i de baltiske landene. Hva NATO angår, ble det,

¹ I det følgende blir «russiskspråklig» og «russere» brukt synonymt og som gruppebetegnelse for forskjellige nasjonaliteter (russere, ukrainere, hviterussere og andre) som er bofaste i de baltiske statene og som har russisk som morsmål. Blant disse utgjør etniske russere den klart største gruppen.

etter at alliansen i 1999 ble utvidet til å omfatte de tre Visegrad-landene, på alliansens møte i Praha i november 2002 besluttet å invitere ytterligere syv land, deriblant de baltiske, til å starte medlemskapsforhandlinger.

Problemet var at det liberale politiske grunnsynet i EU og NATO også måtte gjelde for nye medlemmer. Medlemskap forutsatte en åpnere statsborgerskapspolitikk i de baltiske land, noe de nasjonale elitene hadde vanskelig for å akseptere. De spurte hvorfor tidligere okkupanter skulle ha politiske rettigheter og ønsket helst at russerne returnerte til sitt opprinnelige hjemland. Men svært få reiste tilbake. Dermed ble det viktig for de nasjonale elitene å sikre at titulærbe-folkningen hadde den politiske styringen og kom følgelig i et krysspress mellom ønsket om intern kontroll og ytre krav om inkluderende demokrati, mellom ekskluderende nasjonale normer og krav om inkluderende internasjonale standarder.

Artikkelen vil belyse institusjonelle og kulturelle terskler for etnisk integrasjon og diskutere hvorvidt internasjonaliseringsprosessen har påvirket lovgivning og holdninger på dette området. Sentrale spørsmål er hvilke institusjonelle terskler som finnes, om det har skjedd endringer og hvordan de henger sammen med internasjonaliseringen. Hvordan motvirker kulturelle terskler inkludering av russer i politikk og styring, og har internasjonaliseringen påvirket holdningskulturer blant elitene? Og er det slik at mer liberal lovgivning ledsages av liberale holdninger? En hovedtese er at elitenes ønske om medlemskap i vestlige organisasjoner vil føre til en oppmykning av statsborgerskapslovgivningen, men ikke nødvendigvis resultere i liberale holdninger. Elitene kan motvillig imøtekomme institusjonelle minimumskrav til demokrati, mens holdninger forblir upåvirket. Jeg vil argumentere for at det ikke er noen enkel sammenheng mellom at en vedtar internasjonale standarder i søkerstatene og oppslutning om demokratiske idealer, og at det kan være mange grunner til at terskelen for statsborgerskap fortsatt er høy. Et viktig poeng som vil bli tatt opp avslutningsvis, er at det internasjonale kravet om hurtig etnisk integrasjon i bredden vanskelig kan forenes med nasjonalstatens ønske om langsiktig integrering i dybden.²

2 Datamaterialet er hovedsakelig basert på «face to face» spørreskjemaintervjuer med et representativt utvalg av eliter i parlamentet, offentlig forvaltning, statsforetak, domstolssystemet, kommuneledelse, media, utdanning, kultur, partier og interessegrupper. Undersøkelsen ble gjennomført i 2000 i alle tre landene og i 2003 i Estland og Latvia. En beskrivelse av metode og data finnes i Steen (1997). Det blir også benyttet materiale om statsborgerskapslovgivningen og

Internasjonalisering og nasjonal identitet

I et mer allment menneskerettighetsperspektiv er utfordringen, ifølge Ibhawoh (2000), å forstå under hvilke betingelser nasjonal politisk kultur tilpasser seg eller motarbeider rettighetsnormer. De baltiske land arvet en befolkningsstruktur med store russisktalende minoriteter. Dette gjorde universelle politiske rettigheter problematisk samtidig som en stod overfor ytre krav om liberalt demokrati. I en internasjonaliseringssammenheng er oppgaven å spørre hvordan stater som ønsker medlemskap i overnasjonale organer, responderer på overnasjonal identitet mens de på samme tid også skal beskytte nasjonal identitet.

Under hvilke betingelser endres nasjonal identitet? Når nasjonale eliter møter internasjonale organer kan holdninger og handlinger bli påvirket på flere måter. En mulighet er at det foreligger *incentiver*, slik som materielle fordeler eller garantier for sikkerhet. Betingelsen for å få tilgang til slike goder er å komme i seriøse forhandlinger med internasjonale organer. De baltiske land vil åpenbart ha stor økonomisk nytte av et EU-medlemskap, både gjennom støtteordninger og gjennom fri bevegelse av arbeidskraft. Medlemskap i NATO vil løse sikkerhetsproblemet i landenes forhold til Russland. Holdninger til menneskerettigheter kan lett bli et spørsmål om pragmatisk tilpasning for å oppnå slike fordeler. En annen måte holdninger kan endres på, er gjennom argumentasjon og *overbevisning*. For eksempel kan diskusjoner i internasjonale organer føre til at normen om «inkluderende demokrati» blir tillagt så stor vekt at grunnleggende verdier blir endret hos representantene for søkerlandene. Også det faktum at etablerte demokratier kan vise til gode resultater for politisk stabilitet og økonomisk vekst, kan i seg selv føre til et ønske om å *kopiere* vestlige systemer.

Disse mekanismene er beskrevet av Thomas Risse og Kathryn Sikkink (1999), som hevder at «rasjonalister» understreker incentiver, mens «konstruktivister» legger vekt på sosialisering inn i nye normer. Mekanismene er i praksis vevet sammen. Empirisk er det problematisk å avgjøre om oppslutning om internasjonale normer skjer som følge av sosialisering og holdningsendring eller som en konsekvens av rasjonelle overveielser eller passiv imitasjon (Chcekel 2001: 566). Etter mer enn et tiår med demokrati og med flere

språklovgivningen for å belyse institusjonelle endringer. Artikkelen er en del av prosjektet «Accommodating differences» ved Senter for menneskerettigheter, Universitetet i Oslo, som også har bidratt til å finansiere datainnsamlingen sammen med Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo og Norges forskningsråd.

års forhandlinger om medlemskap i EU og NATO, er det av stor interesse å undersøke hva slags holdninger elitene har til demokratisering og sammenhengen mellom internasjonale kontaktflater og barrierer i nasjonal lovgivning.

Institusjonelle terskler

På slutten av 1980-tallet uttrykte sentrale ledere i folkefrontene i Estland og Latvia at russere som tok del i kampen for selvstendighet, automatisk skulle få stemmerett etter uavhengigheten. Men sjenerøsiteten endret seg markert etter at selvstendigheten var oppnådd i 1991, og fremover mot 1995 ble kriteriene for statsborgerskap skjerpet både i Estland og Latvia. Nasjonalisme og anti-russiske holdninger dominerte blant titulærbefolkningen, og særlig hos elitene, som fikk vedtatt stadig nye regler som vanskeliggjorde veien til å bli statsborger. Et viktig trekk ved innskjerpingen, som også kan ses som ledd i konsolideringen av de nye nasjonalstatene, var at parlamentene vedtok at alle som hadde ankommet i sovjetperioden, altså etter 1940, ble utelukket fra automatisk statsborgerskap. Begrunnelsen var at den sovjetiske okkupasjonen hadde vært illegal og at russere som var kommet i denne perioden ikke var immigranter i vanlig forstand.

I Estland besluttet parlamentet i 1992 å gjeninnføre statsborgerskapsloven fra mellomkrigstiden. Året etter vedtok man en utlendingslov. Denne innebar blant annet at de som ikke søkte om oppholdstillatelse kunne risikere å bli deportert, og mange så loven som et klart tegn på at estere heller ønsket at russerne skulle dra enn at de skulle bli integrert. I Latvia vedtok parlamentet i 1991 at alle som hadde vært borgere før 1940 og deres etterkommere skulle få statsborgerskap. Det betydde at om lag en tredjedel av befolkningen ikke ble inkludert i det politiske fellesskapet. Sommeren 1994 vedtok parlamentet en ny statsborgerskapslov med et kvotesystem der regjeringen hvert år skulle fastsette hvor mange som kunne søke om statsborgerskap. Den demografiske situasjonen og hensynet til Latvia som enhetlig nasjonalstat skulle være bestemmende for størrelsen på kvotene. Etter internasjonalt press, særlig fra KSSE (senere OSSE),³ grep Latvias president inn og sendte loven tilbake til parlamentet. Den vilkårlige kvoteordningen ble deretter erstattet av et mer forutsigbart system der spesifiserte aldergrupper kunne søke

3 Latvia ble blant annet stilt i utsikt at landet ikke kunne bli medlem av Europarådet dersom loven ble vedtatt.

på bestemte tidspunkter. Kravet om gode ferdigheter i språk og historie ble imidlertid opprettholdt.

De latviske naturaliseringsprosedyrene kom i 1998–99 under hard kritikk fra OSSE og OSSEs høykommissær for minoriteter, som hevdet integreringsprosessen ville bli sterkt forsinket, og oppfordret den latviske regjeringen til å senke de strenge kravene. Regjeringen kom anmodningen raskt i møte og foreslo å avskaffe systemet med alderskohorter, som hadde vist seg å være en effektiv bremse i søknadsprosessen. Forslaget møtte kraftige protester blant nasjonalistiske eliter og ellers i befolkningen og ble derfor lagt ut til folkeavstemning, men ble til slutt vedtatt med knapp margin. Et annet omstridt forslag som også ble vedtatt etter mye motstand, var å gi statsborgerskap til barn av statsløse som var født i Latvia.

Omtrent samtidig foreslo den latviske regjeringen en ny språklov, og det den hadde gitt i statsborgerskapsloven ble nå strammet inn i språkloven. Latvisk skulle være det eneste skriftspråket i offentlig forvaltning, og russisk ble heller ikke tillatt brukt i møtesammenheng verken i det offentlige eller innen det private næringsliv. Særlig forbudet mot bruk av russisk som samtalepråk utenfor statsapparatet førte til en strøm av advarsler fra OSSE og EU. OSSE, EU og Europarådet henvendte seg direkte til Latvias president, som nok en gang nektet å godkjenne en restriktiv lov vedtatt av parlamentet (jf. statsborgerskapsloven). Den latviske presidenten hevdet at Latvia ikke hadde noe annet valg enn å akseptere en liberalisering dersom landet fortsatt skulle stå på listen over første gruppe av søkerland til EU. Etter splittelse i regjeringen og med knappst mulig flertall i parlamentet ble det internasjonale kravet om ikke å påby bruk av latvisk i møter utenfor det offentlige imøtekommet.⁴ Dette skjedde dagen før det avgjørende EU-møtet 9. desember 1999 der det skulle fattes vedtak om Latvias videre skjebne i medlemskapsforhandlingene (Kelley udatert). Latvia mottok gratulasjoner fra EU og OSSE; det internasjonale samfunn hadde vist seg å ha sterkere appell blant elitene enn rent nasjonale hensyn.

Denne skissen av statsborgerskaps- og språklovgivningen viser tydelig hvordan de nasjonale elitene har ønsket å beholde en høyest mulig institusjonell terskel for statsborgerskap og hvordan press fra internasjonale organer har ført til at de mest rigorøse ordningene etter hvert har blitt modifisert. Det er ikke alltid like enkelt å fastslå sammenhengen mellom internasjonalt press og endringer i lovgiv-

4 Det var likevel mulig å kreve bruk av latvisk i det private næringsliv dersom det ble fremmet ønske om det.

ningen. Slike prosesser vil også virke gjennom nasjonale aktører. Ytre påvirkning er kun ett element i et komplisert samspill mellom ulike nasjonale interesser og internasjonale organer. En viktig indikasjon på om internasjonale organer har betydning, er hvordan de nasjonale elitene oppfatter EUs, NATOs og andre organers innflytelse på statsborgerskapspolitikken. I 2003 mente mer enn 80% av elitene i Estland og Latvia at EU, NATO, OSSE og Europarådet hadde hatt ganske stor innvirkning på statsborgerskaps- og språkspørsmålet i de to landene. Sammenligner en disse organisasjonene, legger elitene særlig vekt på EUs rolle som pådriver i demokratiseringsprosessen. Dette understrekes også av andre observatører, deriblant Gelazis (2003: 45), som registrerer at «EU har mer enn noen annen internasjonal organisasjon hatt en klar innvirkning når det gjelder å forbedre menneskerettighetsstandarder i de baltiske statene».

Andre observatører har tillagt NATO betydning og hevder at «utsikten til NATO-medlemskap og NATOs krav om å løse etniske motsetninger i betydelig grad har bidratt til å åpne for en mer inkluderende statsborgerskapslovgivning i Estland og Latvia» (Spruds 2000: 31). Men som Andris Spruds også innrømmer, har modifikasjonene så langt vært beskjedne, og det grunnleggende problemet med at et betraktelig antall russisktalende ikke har statsborgerskap har forblitt uløst.

Kulturelle terskler

Er det en holdningskultur preget av motvilje som ligger under og kan forklare hvorfor prosessen mot et liberalt demokrati går så langsomt? Og er bildet av motstand mot inkludering entydig? Jeg vil argumentere for at holdningene blant elitene ikke retter seg mot russere eller deres kultur *per se*, men er betinget av om de har tilpasset seg en statlig identitet gjennom å bli statsborgere og å lære språket. Inkludering i et politisk fellesskap forutsetter tilegnelse av ferdigheter og lojalitet som er definert av nasjonalstaten. Dersom en finner at elitenes holdninger er preget av at inkludering kan skje, men bare på strenge betingelser, er dette i samsvar med motstanden mot vilkårsløs liberalisering av lovgivningen som vi så i forrige avsnitt.

Rogers Brubaker (1996) hevder at det eksisterer en «trekant-relasjon» mellom minoritetsgruppen, den nye nasjonalstaten og det opprinnelige «hjemland». Relasjonene mellom disse tre aktørene vil generere en bestemt type «diasporapolitikk». En ekskluderende

politikk i de baltiske land førte til at lederne i Moskva satte søkelyset på diskriminering av minoriteter. Dette førte i sin tur til styrking av de nasjonale elitenes oppfatning av en ytre trussel og frykt for «femtekolonnister». Dersom nasjonalstaten oppfattes som truet, vil lederskapet kompensere for den koloniale fortiden og støtten til minoriteten fra det eksterne hjemlandet – i dette tilfellet Russland – med forsterket nasjonalisme. I det følgende vil jeg belyse hvordan de nasjonale elitenes holdninger plasserer seg i et paradoksalt spenningsfelt mellom eksklusjon og inkludering. Jeg vil skille mellom fire aspekter: oppfatning av de russisktalendes lojalitet til staten, oppfatning av bofastes rett til statsborgerskap, aksept av minoritetenes kultur og oppfatning av minoritetens adgang til statlige posisjoner.

Russernes lojalitet: En nødvendig forutsetning for stabilt styre er et minimum av lojalitet fra borgerne overfor statlige myndigheter. Mange satte spørsmålsteget ved russernes oppslutning om de nye makthaverne, og noen fryktet at under visse forhold kunne tilhørigheten til Russland veie tyngre enn den til den nye nasjonalstaten.

Hvordan har «diasporapolitikken» virket inn på de baltiske elitenes oppfatning av den russiske minoritetens lojalitet til staten? I 2000 mente 36% av elitene i Litauen at russerne som bodde der var illojale. I Estland var andelen vel 43%, mens hele 76% av elitene i Latvia hevdet at bofaste russere i landet ikke var lojale overfor staten. I 2003 var andelen i Estland steget til over 50%, mens den i Latvia lå på ca. 70%. Det er altså en utbredt skepsis til de fastboende russerne i alle tre land, selv i Litauen der de utgjør bare ca. 8% av befolkningen. Den massive mistilliten særlig blant latviske eliter, men også i Estland kan forklares av at russere utgjør en meget stor andel av befolkningen i disse landene, og at de nasjonale elitene, særlig i Latvia, har blitt utsatt for ganske omfattende kritikk fra de russiske myndighetenes side på grunn av manglende gjennomføring av politiske rettigheter. Nasjonalistisk politikk har generert ytre trusler som legitimerte en restriktiv statsborgerskapspolitikk, noe som igjen virket forsterkende på nasjonale elites oppfatning av manglende lojalitet blant den russiske minoriteten.

Statsborgerskap: De baltiske elitene ble spurt om alle permanente innbyggere burde få statsborgerskap. Bare en fjerdedel av de latviske elitene og en tredjedel av de estiske var enige, mens det store flertall i Litauen som forventet var positive.

Russisk kultur: I den nasjonalistiske retorikken har den russiske kulturen ofte blitt fremstilt som en trussel mot nasjonal egenart.

Dette var særlig fremtredende like etter uavhengigheten da virkningene av russifiseringen fremdeles satt dypt. Et tiår senere mener bare knapt 10% av de baltiske elitene at russisk kultur utgjør en fare for landets kultur. Det synes å være en utbredt aksept for at den russiske kulturen har en plass i det baltiske samfunnet.

Multietnisk lederskap: Gradvis har en større del av den russisktalende befolkningen fått statsborgerskap. Særlig blant de yngre er det motivasjon for å lære det nasjonale språket og avlegge prøven for statsborgerskap. En grunn til at prosessen går sakte, er de ganske strenge kravene til bl.a. språkkunnskaper. Men nettopp slike kvalitetskrav vil føre til trygghet for at man kan stole på dem som har passert terskelen. Selve kriteriet for vellykket politisk integrasjon er at minoriteter som har oppnådd statsborgerskap, kan inneha sentrale politiske og administrative stillinger. Ifølge David Laitin (1998) vil imidlertid russisktalende som har blitt statsborgere, behersker språket og avlegger ed til staten, *ikke* ønskes velkommen til viktige posisjoner. Tilbøyeligheten til å fokusere på medlemskap i en etnisk gruppe vil føre til bruk av uformelle mekanismer som stenger minoriteter ute fra offentlige lederstillinger (Kymlicka 2001: 78). Dersom en slik uformell «ekskluderingskultur» er utbredt, ville vi vente at de nasjonale elitene er kritiske til at russere som er statsborgere får ledende stillinger. Undersøkelsen viser imidlertid at blant de latviske elitene er ca. 90% positive til at russere som er «naturalisert» kan få lederstillinger i politikk og statsadministrasjon, i Estland ca. 70% og i Litauen ca. 80%. Tesen om at også «naturaliserte» russere skal holdes utenfor maktposisjoner gjennom uformelle virkemidler, finner ikke støtte.

Juan Linz og Alfred Stepan (1996) hevder at elitene i Estland og Latvia foretrekker at russerne assimileres fremfor politisk pluralisme. Problemet med assimilering er at russisktalende utgjør en meget stor andel av befolkningen og lett vil kunne bli en dominerende gruppe med over 40% i Latvia og vel 30% i Estland. Dette gjelder særlig i Latvia, hvor de russisktalende faktisk er i flertall i de fleste større byer. Høye institusjonelle terskler og langsom integrering kan minske en slik bekymring hos elitene. Dilemmaet er at en slik strategi lett fører til frustrasjon hos minoriteten og kan aktualisere det tredje hjørnet i Brubakers trekant: innblanding fra det eksterne hjemland.

Dilemmaet er gjenspeilt i holdningene hos de nasjonale elitene: Det skjer noe med elitenes syn på integrering når minoriteten har passert bestemte terskler i naturaliseringsprosessen. Det er ingen nødvendig motsetning mellom på den ene side å være negativ til å

åpne for statsborgerskap på generelt grunnlag samt ikke å stole på lojaliteten til dem som ikke er statsborgere, og på den annen inkludere dem som har gjennomgått naturaliseringstesten. De baltiske elitene har åpenbart en grunnleggende tro på at statsborgerskapsinstitusjonen gjør noe med den «nasjonale kvaliteten» hos dem som passerer terskelen. Derfor ble det viktig å ha en trang dør inn til statsborgerskapet og beholde språkterskelen så høy som mulig. Etnisk tilhørighet har stor betydning for å utelukke russisktalende som ikke vil la seg integrere, men ser ut til å spille liten rolle når terskelen for medlemskap i det politiske samfunn først er passert. Dette kan bety at de svært negative holdningene til generell integrasjon ikke først og fremst er et utslag av forestillinger om frykt for «de andre», men av forestillinger om at «de andre» først må sosialiseres inn i nasjonale verdier. Integrasjonspolitik blir dermed et assimileringssprosjekt.

Elitenes internasjonalisering

Før jeg tar opp spørsmålet om elitenes internasjonalisering påvirker holdninger til demokratisering, er det viktig å undersøke på hvilke måter og hvor sterkt elitene er knyttet til internasjonale organer som EU og NATO. Hvor stor tillit har elitene til slike organer? Hvor omfattende er ønsket om medlemskap? Og hvor utbredt er deltakelse i internasjonale møter?

Tillit til EU og NATO: Det finnes relativt mange undersøkelser om befolkningens tillit til nasjonale institusjoner i postkommunistiske land, mens færre har sett på elitenes holdninger.⁵ Hva systematiske undersøkelser av eliteholdninger til internasjonale institusjoner angår, er disse nærmest fraværende. Generelt er imidlertid de baltiske lederne positive til EU og NATO. Mer enn 80% sier de har tillit til EU og nærmere 90% har tillit til NATO. De estiske og latviske lederne er mest begeistret, mens andelen i Litauen, som bare har en liten russisk minoritet, er noe lavere. Demografien ser også her ut til å kunne spille en rolle.

Medlemskap: Mens EU er en organisasjon med overnasjonale styringsorganer og politisk stabilitet, økonomisk vekst og demokrati som viktige målsettinger, er NATO en mellomstatlig sikkerhets- og forsvarsorganisasjon som garanterer assistanse hvis et av medlemslandene blir angrepet. Baltiske eliter oppfatter trusselen fra øst som

5 For undersøkelser av befolkningens tillit til nasjonale institusjoner, se f.eks. Rose *et al.* (1998). De baltiske elitenes tillit til nasjonale institusjoner er behandlet i Steen (1997).

den primære sikkerhetsutfordringen. Med utfallet av den korte uavhengighetsperioden i mellomkrigstiden i minne er det naturlig at elitene er spesielt opptatt av nasjonal sikkerhet, noe de oppfatter bare NATO-medlemskap kan gi fullt ut. EU-medlemskap vil på sin side gi mange økonomiske fordeler, men også innskrenkning av nasjonalt selvstyre til fordel for overnasjonal regulering.

I alle tre baltiske land er omkring 90% av elitene positive til medlemskap i EU. Men det er også en tendens til at elitene reserverer seg noe på holdningsskalaen, og mest i Estland. Medlemskap i NATO støttes av et enda større flertall og nesten alle er ubetinget positive. Alt i alt teller sikkerhet mer enn økonomi for de baltiske elitene, og det er de latviske elitene som klartest gir uttrykk for vilje til å bli medlem av begge de to organisasjonene. Erfaringene med sovjetisk okkupasjon slår igjennom i alle landene, mens en stor russisk minoritet gir en ekstra effekt.

Deltakelse på EU- og NATO-møter: Gjennom siste halvdel av 1990-tallet inviterte EU og NATO representanter for de tre baltiske landene til å delta på forberedende møter, dels for å legge til rette for forhandlinger om medlemskapsbetingelser, dels for å informere om hvilke endringer som måtte gjennomføres i nasjonal lovgivning. Elitene ble spurt om hvor hyppig de hadde deltatt i møter av politisk og administrativ karakter, og det viser seg at et ganske betydelig antall hadde vært aktive. I forholdet til EU var det elitene i Estland som hadde størst kontakthypighet. Da intervjuene ble gjort i 2000, hadde 6% hatt møter med EU-representanter en gang i måneden eller oftere og 35% flere ganger i løpet av året. Tilsvarende tall for Latvia var 6% og 29% og for Litauen 2% og 16%. Forskjellene gjenspeiler hvor aktive landene har vært i forhandlingsprosessen og også hvordan EU rangerte søkerlandene i ulike puljer av «modenhet» for medlemskap. Da undersøkelsen ble gjentatt i 2003, var det en liten økning i andelen som hadde deltatt i slike møter.

NATO-medlemskap stiller ressursmessige og kompetansesmessige krav om nasjonalt ansvar for et minimum av militær beredskap. Men forhandlingene med NATO berører også sikkerhet i bredere forstand, demokratisk styresett og avklaring av omstridte grenser mot Russland. Forhandlingene har vært mer spesialisert enn med EU, og har antakelig også vært sett på som de mest vitale av nasjonalt orienterte eliter. Følgelig er andelen som har vært involvert, en del lavere. I alle de tre landene har 7% av dem som ble intervjuet, deltatt månedlig eller noen ganger i løpet av året, mens mellom 75% og 85% aldri har vært involvert i prosessen. Det er altså mulig å identifisere en gruppe blant det baltiske lederskapet som er aktive i

forhandlinger med EU og NATO. Dette segmentet springer ut av en elite som generelt sett har stor tillit til og ønsker medlemskap i disse organisasjonene. Men hvordan virker internasjonalisering blant elitene inn på deres holdninger til etnisk integrasjon?

Fører internasjonalisering til liberale holdninger?

En viktig sosialiseringmekanisme er ifølge Thomas Risse og Kathryn Sikkink (1999) deltakelse i internasjonale møter. Deltakelse i internasjonale organer kan ha en lærings- og overtalelseeffekt som fører til mer liberale holdninger. En tese er at eliter som er i kontakt med disse organisasjonene, vil være mer åpne for å inkludere den russisktalende minoriteten i den politiske prosessen enn de som ikke deltar. Videre kan positive holdninger blant elitene generelt til internasjonale organer som vektlegger demokrati og menneskerettigheter, ha en «spillovereffekt» i retning av et liberalt syn på politisk deltakelse. Bak slike korrelasjoner kan det ligge to ulike mekanismer: Sammenhengen mellom internasjonalisering og liberale holdninger kan skyldes ny overbevisning og skifte av verdier eller utsikt til materielle eller andre fordeler. Både det «konstruktivistiske» verdiperspektivet og det «rasjonelle» nytteperspektivet predikerer positiv sammenheng mellom internasjonalisering og demokratisyn, det er bare mekanismene som er forskjellige. Mens det første er «idealistisk», er det andre drevet av mer håndfaste fordeler og rasjonelle kalkyler.

Sammenhengen trenger imidlertid ikke å være positiv. En kan like gjerne som Rogers Brubaker (1996) tenke seg at stater som har en nyvunnet uavhengighet og er under press fra et dominerende naboland, vil oppleve en fundamental usikkerhet knyttet til store minoriteter. En kan være positiv til internasjonal integrasjon som gir sikkerhet og samtidig skeptisk til å «åpne slusene» for universelt demokrati. En vil sikre staten ved internasjonale garantier og på samme tid «holde igjen» for deltakelse fra grupper som oppfattes som en fare for uavhengigheten. «Diasporapolitikk» kommer dermed i veien for internasjonaliseringens krav om demokrati. Dersom sammenhengen mellom internasjonalisering og nasjonalt demokrati er negativ, vil både det konstruktivistiske og rasjonelle perspektivet stå svakt. Det vil ikke være grunnlag for å hevde at det har forekommet noen form for skifte til demokratisk tankegang og heller ikke at materielle fordeler eller sikkerhetsincentiver har hjulpet i liberal retning. Tvert imot vil grunnleggende fremmedfrykt være den dominerende drivkraften.

Holdninger til den russiske minoriteten kan analyseres på to nivåer, et affektivt og et instrumentelt. Det mest grunnleggende er *det affektive plan*, knyttet til forestillinger om fiender og overlevelse. Opplever eliten at minoriteten er lojal overfor staten? Eller frykter en at minoritetskulturen har en så stor tyngde at den nasjonale kulturen er i fare? Slike oppfatninger vil være formet av dyptliggende emosjonelle erfaringer slik som traumatiske historiske hendelser og ha konsekvenser for hvordan etnisk tilhørighet definerer «vi» og «de andre». Anthony D. Smith (1999) hevder at etnopolitikken i de baltiske land primært er en elitestyrte prosess med sikte på å gjenskape den nasjonale «vi-identiteten» som ble svekket, og ifølge mange nesten gikk tapt, i sovjetperioden. På et annet plan finner en holdninger til *instrumentelle ordninger* som regulerer aksess til politiske organer og statsapparatet. Adgang til beslutningsprosessen kan for eksempel organiseres gjennom utforming av stemmeretten og utvelgelse til stillinger i statsadministrasjonen.

Hvordan påvirkes affektive og instrumentelle holdninger av internasjonal deltakelse og sympati for EU og NATO? Er det slik at et internasjonalt engasjement henger sammen med affektive holdninger, at det gir mindre frykt for minoriteten og mer tillit til den russisktalende gruppen? Og fører elitenes internasjonalisering til endringer i instrumentelle holdninger, slik som holdningen til et utvidet statsborgerskap og til at russere får adgang til høyere stillinger? Ifølge Risse/Sikkink-tesen fører elitenes internasjonale deltakelse til internalisering av liberale verdier og har dermed en positiv innvirkning på holdningene. Men en kan like gjerne anta, slik Brubaker-tesen impliserer, at dersom nasjonal identitetsbygging er det sentrale, kan internasjonalisering ha en negativ effekt på demokratiholdninger. Er det slik at ettersom NATO-engasjementet er knyttet til grunnleggende sikkerhetsbehov, mens EU-engasjementet primært har materielle begrunnelser, vil NATO-engasjementet ha spesiell betydning for følelsesplanet, slik som i spørsmålet om russernes lojalitet? Og hvordan slår demografiske forskjeller ut mellom landene? Er det slik at elitene i Latvia og Estland med store minoritetsgrupper skiller seg ut fra elitene i Litauen der den nasjonale majoriteten er massiv? Ved å bruke et statistisk mål for sammenheng (Gamma) er det mulig å få en indikasjon på om slike sammenhenger er til stede.

Internasjonalisering og affektive holdninger: Noe overraskende finner vi at latviske ledere som deltar på NATO-møter, har et markert mer positivt syn på russernes lojalitet enn de som ikke deltar. I Litauen er det en svak positiv sammenheng, mens det ikke

går å spore noen sammenheng i Estland. Dette er motsatt av ventet ut fra tesen om at sikkerhetspolitikk og avvising av russere henger sammen. En forklaring kan være at de relativt få som har deltatt i forhandlingsprosessen, har et mindre affektivt forhold til russere enn elitene generelt. En finner noe av den samme tendensen for deltakelse på EU-møter, men sammenhengen her er svak i alle landene.

Derimot har de baltiske elitenes holdninger til NATO en sterk negativ signifikant sammenheng med oppfatningen av russernes lojalitet: Jo mer positive til NATO, desto mer skeptisk er elitene til at russerne er lojale mot staten. Dette gjelder spesielt i Latvia, men er også fremtredende i Estland. I Litauen er sammenhengen som forventet bare svakt negativ og ikke signifikant. Positive holdninger til EU er bare delvis korrelert med negativt syn på russere, og sammenhengene er svake og ikke signifikante.

Hvordan virker så internasjonalisering inn på synet på *russisk kultur* som en trussel? Her er de fleste sammenhengene som ventet negative. Men både i Estland og Litauen er sammenhengene svake og ikke signifikante. Bare i Latvia er det sterke og signifikante sammenhenger mellom støtte til NATO og frykt for russisk kulturell dominans, mens deltakelse på internasjonale møter ikke gir nevneverdige utslag.

Internasjonalisering og instrumentelle holdninger: I Estland og Latvia er det en meget klar og signifikant sammenheng mellom internasjonal deltakelse, positive holdninger til EU og NATO og negative holdninger til å åpne for statsborgerskap for alle bofaste. I Litauen er tendensen den samme, men de negative korrelasjonene er på langt nær så sterke som i nabolandene. I all tre land er det særlig et positivt forhold til NATO som ser ut til å gå sammen med ønsket om ikke å inkludere den russiske minoriteten. Korrelasjonene er tydeligst i de landene som har de største etniske minoritetene. På den annen side finner en nesten utelukkende positive sammenhenger mellom internasjonalisering og spørsmålet om å gi «naturaliserte russere» adgang til lederstillinger i statsadministrasjonen. Sammenhengene er ikke spesielt sterke, men klare nok til å indikere at her er andre mekanismer ute og går enn i statsborgerskapsspørsmålet.

Som en oppsummering er det, til tross for noen uventede sammenhenger, et mønster som går igjen i alle tre land: Statsborgerskap er eksklusivt og internasjonalisering henger sammen med skepsis til å liberalisere statsborgerskapet. Samtidig er det sympati for å integrere russere som har passert terskelen for statsborger-

skap og dokumentert språkkompetanse. Hvordan kan vi forstå denne tilsynelatende paradoksale kombinasjonen av ekskluderende og inkluderende holdninger? Forklaringen finner vi i multietniske staters behov for *integrasjonsterskler*, noe som blir behandlet i neste avsnitt.

Konklusjon: Er terskler nødvendige i en etnisk integrasjonsprosess?

Tema for denne artikkelen har vært i hvilken grad internasjonalisering har hatt betydning for statsborgerskapslovgivning og holdninger til integrering av minoriteter i de baltiske land. Utgangspunktet var at de nasjonale elitene som en følge av historiske erfaringer med sovjetisk okkupasjon oppfattet den russiske minoriteten som en trussel. Følgelig konstruerte en et politisk system som sikret majoriteten politisk kontroll. Et ekskluderende demokrati kunne imidlertid vanskelig forenes med kravene som deltakelse i internasjonale organisasjoner stiller.

De viktigste funnene er for det første at elitenes ønske om medlemskap i internasjonale organisasjoner førte til en motstrebende og bare delvis liberalisering av statsborgerskaps- og språkløvgivningen. For det andre har elitene vist en sterk uvilje mot uten videre å gi alle fastboende statsborgerskap, og det er utbredt skepsis til den russiske minoritetens lojalitet. Holdningene er imidlertid ikke entydige. Den russiske kulturen oppfattes ikke som truende. Beveger en seg ut av statssfæren, er elitene faktisk ganske liberale og viser vei mot et multikulturelt samfunn. Dessuten, og kanskje mest overraskende: Har minoriteten først fått statsborgerskap og behersker språket, er det få blant den baltiske eliten som ikke vil godta at de kan ha lederstillinger. For det fjerde fører internasjonalisering til klart større skepsis til å gi alle russisktalende statsborgerskap.

En rekke forskere har drøftet hvordan internasjonalisering kan føre til at stater følger opp internasjonale standarder (Checkel 2001, Risse & Sikink 1999, Kelley udatert). Hvordan henger mine konklusjoner sammen med antakelsene om at når internasjonale organer stiller betingelser, vil søkerland tilpasse seg? Endringene som tross alt ble vedtatt i statsborgerskapslovene, er åpenbart et resultat av ytre påvirkning fra EU, Europarådet, OSSE og NATO. Dette synes ganske klart ettersom det ikke har vært noen etnisk russisk representasjon av betydning i de interne beslutningsprosessene i de baltiske land, hvor politiske motsetninger primært har gått mellom ekstreme og moderate nasjonalister.

Den relative rekkevidden av de ulike internasjonale organisasjonenes påvirkning er det umulig å fastslå, men mange observatører legger vekt på samspillet mellom EU og OSSEs høykommissær for nasjonale minoriteter, som var meget aktiv i Baltikum. Mens høykommissæren bare kunne påpeke skjevheter og fremføre ønsker om reformer, hadde EU i tillegg muligheter for å stille direkte krav. Dersom ikke betingelser om liberalisering av statsborgerskap og andre rettigheter ble imøtekommet, ble det stilt spørsmål ved om landene var modne for medlemskap.

Et tydelig og tidlig signal kom da EU-kommisjonen allerede i 1997 publiserte en rapport om menneskerettigheter i søkerlandene, som resulterte i at Latvia med sine uløste statsborgerskapsproblemer ikke ble invitert med i den første forhandlingsrunden. Først etter at noen av de mest ytterliggående restriksjonene i naturaliseringsprosedyrene var fjernet og barn av statsløse født i landet automatisk fikk statsborgerskap, kom også Latvia med i den første gruppen av søkerland. Virkningen av vestlig diplomati og press på menneskerettighetslovgivningen generelt og statsborgerskapslovgivningen spesielt er uomtvistelig og reflekteres i elitenes oppfatninger av det ytre presset. I 2003 mente opp mot tre fjerdedeler av elitene i Latvia at EU, OSSE og Europarådet, og omtrent halvparten at NATO, har hatt stor innflytelse i statsborgerskaps- og språkspørsmålet. I Estland er tendensen den samme.

Med utgangspunkt i disse funnene får teorien om at internasjonale «conditionalities» virker inn på nasjonale beslutninger om å liberalisere institusjoner støtte, men de positive effektene på elitenes holdninger er vanskeligere å få øye på. Vedtak om liberalisering av statsborgerskapslovgivningen ble fattet uten at det tilsynelatende har skjedd en tilsvarende endring av tenkesettet. Det er mye som tyder på at rasjonelle kalkyler om nytten av EU- og NATO-medlemskap har vært utslagsgivende for elitene når de har endret lovgivningen, ikke en overbevisning om at liberalisering er bra som sådan. Tvert imot tyder data på at støtte til internasjonale organer henger sammen med en forsterkning av nasjonalistiske holdninger. Forskjellene mellom elitenes holdninger i de tre landene sammenfaller klart med forskjellene i demografisk struktur: Størrelsen på minoriteten påvirker elitenes virkelighetsoppfatning.⁶

6 Betydningen av demografisk struktur for nasjonalistiske holdninger er behandlet i bidrag om såkalte «etniske demokratier», se bl.a. Smooha og Hanf (1992), Butenschøn (1993) og Steen (2000). Kolstø (1999) hevder slike strukturer er viktige siden de legger rammer for elitenes strategier, men at de ikke vil determinere handlinger.

En kan konkludere med at internasjonalisering ikke ubetinget fører til liberale holdninger, slik «sosialiseringsteser» hevder. Den klare negative sammenhengen mellom internasjonalisering og statsborgerskaps spørsmålet kan bety at nasjonalistiske holdninger blir skjerpet hos dem som deltar i forhandlinger, på grunn av press og krav fra internasjonale organer. En like plausibel forklaring på samvariasjonen mellom ønske om internasjonalisering og skepsis til liberalt statsborgerskap er imidlertid at begge forhold er påvirket av bakenforliggende nasjonalisme. Gruppen av baltiske eliter som har deltatt i møter og forhandlinger er meget skeptiske til universelt statsborgerskap, og skepsisen øker med internasjonal aktivitet. I tillegg til en bakenforliggende nasjonalisme kan sammenhengen bli ytterligere forsterket av selektiv rekruttering: Personer som har «bevist» sitt nasjonale sinnelag, for eksempel gjennom sin rolle under uavhengighetsprosessen, kan en stole på, og disse får oppdraget med å representere landet utad. Resultatet har blitt pragmatiske tilpasninger av statsborgerskapslovgivningen, mens holdningene forblir ganske uberørt.

Dette «internasjonaliseringsparadokset» kan forstås som en strategi der elitene forhandler om et best mulig utfall for etniske interesser. Men som holdningsundersøkelsen viser, er det ikke noe mål å etablere permanente og uoverkommelige terskler for minoriteten. Det sentrale er å ha en statsborgerskaps- og språklovgivning som sikrer at man kan stole på dem som passerer denne terskelen. Mye tyder på at hvis en russisktalende først er akseptert som statsborger, betyr kulturbakgrunn lite for mulighetene til å hevde seg på lik linje med etniske baltere i politikk og forvaltning. I stater der det kan være grunn til å sette spørsmålsteget ved innbyggernes lojalitet, noe som er særlig relevant i land med store grupper av diaspora-immigranter med et nasjonalt hjemland som relativt nylig hadde imperialistiske ambisjoner, kan det være legitimt å etablere en høy adgangsterskel som kan sikre «kvaliteten» på de nye statsborgerne.

Alternativet ville være en statsdannelse med fulle deltakelsesrettigheter, en stat som i utgangspunktet kanskje ville være mer demokratisk. Siden majoritetsbefolkningen vil ha lav tillit til den store minoriteten, har imidlertid denne type demokrati sterke iboende motsetninger og vil antakelig bli ustabil. Beslutningssystemet kan lett bli politisert langs etniske skillelinjer på grunn av en slik mistillit. Når det kommer til stykket tar det *tid* å bygge opp tillit, spesielt når okkupasjons erfaringene ligger nært i tid. Den raske internasjonaliseringsprosessen satte de nasjonale elitene under et sterkt press om hurtig demokratisering, og dette var åpenbart noe de ikke ønsket.

En latvisk observatør har formulert utsiktene slik: «En skal ikke forvente at statsborgerskapslovgivningen vil endre seg mye de kommende årene. Latviere føler usikkerhet i en splittet nasjon og vil i overskuelig fremtid støtte en etnisk latvisk sammensetning av landets politiske elite» (Spruds 2002). Den institusjonelle terskelen vil forbli høy, og det gjenstår å se om naturaliserte russere faktisk får adgang til viktige posisjoner.

En relativt høy terskel for statsborgerskap gjør at sosialiseringen av minoriteten kan gå dypere og vil i et lengre perspektiv bety at integreringen får et bedre fundament for stabilt demokrati. Men en slik *assimileringsstrategi* innebærer et dilemma. Dersom det ikke settes inn tilstrekkelig med ressurser for at minoriteten kan klare kravene til statsborgerskap, for eksempel støtte til språkundervisning, oppstår det lett apati blant minoriteten, som kan føre til at store deler av befolkningen utelukkes fra å bli fullverdige borgere.

Selv om elitene i prinsippet godtar at de som passerer terskelen kan få politiske rettigheter og innflytelse, er det lite som tilsier at de aktivt vil påskynde en raskere inkludering av russere i det politiske systemet. Sett fra de baltiske elitenes ståsted er markerte terskler for deltakelse en forutsetning for en enhetlig stat og politisk stabilitet. På den annen side er det lite som tyder på at de baltiske elitene legger vekt på *kulturell assimilering*, det multikulturelle samfunn har sterke røtter i Baltikum og reflekteres i holdningene. Kulturell pluralisme utelukker ikke at det kan utvikles en felles politisk identitet hos baltere og russere. Men det vil imidlertid antakelig være uheldig for den politiske integrasjonsprosessen om institusjonelle terskler bygges ned uten bred støtte i det nasjonale politiske lederskapet. Ved å motstå internasjonale krav om rask og omfattende liberalisering av statsborgerskapet har de nasjonale elitene i Estland og Latvia konsolidert stillingen sin og stabilisert det «etniske demokratiet». Hvor lenge denne type demokrati kan vedvare, er ikke minst avhengig av om de store gruppene av fastboende russere aksepterer å bli satt utenfor beslutningsprosessen i et demokratisk Europa.

Litteratur

- Brubaker, Rogers (1996) *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Butenschön, Nils (1993) *Politics of Ethnocracies, Strategies and Dilemmas of Ethnic Domination*. Working Paper No. 1/93. Oslo: Department of Political Science.
- Checkel, Jeffrey T. (2001) Why Comply? Social Learning and European Identity Change. *International Organizations* 55 (3): 553–88.
- Gelazis, Nida M. (2003) «The Effects of EU Conditionality on Citizenship Policies and the Protection of National Minorities in the Baltic States» i Vello Pettai & Jan Zielonka (red.) *The Road to the European Union. Vol. 2. Estonia, Latvia and Lithuania*. Manchester: Manchester University Press.
- Ibhawoh, Bonny (2000) Culture and Constitution: Evaluating the Cultural Legitimacy of Human Rights in the African State. *Human Rights Quarterly* 22 (3): 838–60.
- Kelley, J. (udatert) *Does Domestic Politics Limit the Influence of External Actors on Ethnic Politics?* Durham: Terry Sanford Institute of Public Policy, Duke University.
- Kolstø, Pål (1999) «Aims and Aspirations» i Pål Kolstø (red.) *Nation Building and Ethnic Integration in Post-Soviet Societies*. Boulder, CO: Westview Press.
- Kymlicka, Will (2001) «Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe» i Will Kymlicka & Magda Opalski (red.) *Can Liberalism be Exported? Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Laitin, David D. (1998) *Identity in Formation. The Russian-Speaking Populations in the Near Abroad*. Ithaca: Cornell University Press.
- Linz, Juan J. & Alfred Stepan (1996) *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press.
- Risse, Thomas & Kathryn Sikkink (1999) «The Socialization of International Human Rights Norms into Domestic Practices: Introduction» i Thomas Risse, Steve C. Ropp & Kathryn Sikkink (red.) *The Power of Human Rights. International Norms and Domestic Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rose, Richard, William Mishler & Christian Haerpfer (1998) *Democracy and its Alternatives: Understanding Post-Communist Societies*. Cambridge: Polity Press.
- Smootha, Sammy & Theodor Hanf (1992) «The Diverse Modes of Conflict-Regulation in Deeply Divided Societies» i Anthony D. Smith (red.) *Ethnicity and Nationalism*. New York: Brill.
- Spruds, Andris (2000) *Minority Issues in the Baltic States in the Context of NATO Enlargement*. (<http://www.nato.int/acad/fellow>).
- Spruds, Andris (2002) Latvian Citizenship Law: Interaction of Internal and External Factors. *Baltic Studies Newsletter* No. 93.
- Steen, Anton (1997) *Between Past and Future. Elites, Democracy and the State in Post-Communist Countries. A Comparison of Estonia, Latvia and Lithuania*. Aldershot: Ashgate.
- Steen, Anton (2000) Ethnic Relations, Elites and Democracy in the Baltic States. *The Journal of Communist Studies and Transition Politics* 16 (4): 68–87.

Trianons långa skugga – Ungerns gränsfrågor efter kommunist- regimen

Heino Nyssönen
doktor i politologi vid
Jyväskylä universitet,
forskare i statsveten-
skap vid Finlands
Vetenskapsakademi

Ur de gamla geopolitikernas synvinkel bildade Ungern en så gott som ideal stat. Landet var nästan cirkelrunt och Karpaterna utgjorde ett hästskeformat skydd. I söder sträckte sig Ungern till Belgrads portar så sent som före första världskriget – området Vojvodina i nuvarande Serbien tillhörde då Ungern. Även det nutida Slovakien och en anseelig del av Rumänien tillhörde det gamla Ungern. Åt Österrikes håll gick de «naturliga gränserna» en bit längs floderna Leitha och Morava.

Situationen ändrades väsentligt när dubbelmonarkin Österrike-Ungern bröt samman. De beslut som togs i freden i Trianon 1920 fick sedermera stort inflytande över Ungerns politik och de spelar fortfarande en roll i östra Centraleuropa. Syftet med denna artikel är att betrakta Ungerns gränser både ur ett historiskt och ur ett aktuellt perspektiv. Kopplat till denna problematik är även tankar om autonomi och frågor som berör de ungerskspråkiga minoriteternas ställning. Diskussionen har en aktuell dimension som framkommer i den så kallade statuslagen av år 2001, enligt vilken Ungern beslutade att betala olika typer av understöd till grannländernas ungerska minoriteter (Hungarian Act ... 2001).

Efter en historisk bakgrundsteckning kommer jag att behandla de gränsfördrag som Ungern slöt med sina grannländer under 1990-talet. Därefter kommer jag att särskilt studera ovannämnda lag, frågan om dubbelt medborgarskap och de särdrag som nationsbegreppet har i Ungern, samt debatten som fördes med anledning av lagen under sommaren 2003 i Europarådet. På den politisk-symbo-

Denna artikel är en uppdaterad och förkortad version av «Unkarin kruunu rajantakaiset vähemmistöt», publicerad i *Idäntutkimus* 10 (4).

liska nivån förenas uppfattningen om gränserna, samt nationalitets- och minoritetsfrågorna i föreställningen om en ungersk nation som inte omfattar samma enhet som den ungerska statens gränser idag.

Min tes är att även om Ungerns politiska ledare kunde hänvisa till den problematiska behandlingen av minoriteter i grannländerna, uppmärksammade de inte tillräckligt mycket frågans symboliska och historiepolitiska dimensioner. I frågan om den så kallade statuslagen, som väckte starka nationella känslor, visade sig detta som en oförmåga att tänka på situationen ur andra perspektiv. Det är dock inte nödvändigtvis frågan om en antingen-eller-situation: efter att olika idéer hade framförts om hur begreppet autonomi kan förstås, var de ungerska politikerna vid årtusendeskiftet redo att ta mer radikala steg.

Gränser och historiens bördor

Relationerna mellan nation, nationalitet och stat har varit centrala problem i den ungerska historien ända sedan den moderna nationalismen föddes på 1700-talet. Sedan dess har olika radikaler föreslagit att man skulle skapa en federation eller ett statsförbund i regionen. Den revolutionäre ledaren Lajos Kossuths idé om ett Donauförbund från 1862 omfattade exempelvis Ungern, Transsylvanien, Rumänien, Kroatien och Serbien, och dess officiella språk skulle ha varit varken tyska eller ungerska, utan franska (!).

Kung Stefan den heliges Ungern hade tillhört medeltidens stormakter. Dess storhet fick ett slut genom turkarnas ockupation på 1500-talet. Under det följande århundradet kom hela Ungern att lyda under Österrikes habsburgare. Dubbelmonarkin Österrike-Ungern, som bildades år 1867, jämnade ut situationen och återbördade Transsylvanien till Ungern.

Som en del av Österrike-Ungern förvaltade ungrarna en flerspråkig och mångkulturell region, där endast ungefär hälften av invånarna hade ungerska som modersmål. Att försvara en mångnationell monarki å ena sidan och att sträva efter fullständig självständighet å den andra blev ett centralt problem som delade den ungerska inrikespolitiken. Den nationalistiska eliten strävade under slutet av 1800-talet efter att skapa en språkligt och kulturellt enig nationalstat av regionen. Fastän Ungerns språklag från 1868 innehöll eftergifter på lokal nivå till minoriteter, erkände den i politisk bemärkelse bara en nation – ungrarnas egen. Detta orsakade internationella protester och flera minoriteter gjorde försök att utträda ur monarkin (jfr Romsics 2001).

Efter dubbelmonarkins sammanbrott 1918 planerade den dåvarande utrikesministern Oszkar Jászai att Ungern skulle bli ett Östeuropas Schweiz, med en kantonliknande förvaltning. Företrädarna för Ungerns aster-revolution¹ skulle också ha varit beredda på att erbjuda slovakerna autonomi, om dessa hade förblivit en del av Ungern. Ingetdera förverkligades, utan det historiska Ungern styckades i Trianon 1920.

Under mellankrigstiden präglades Ungerns politik av en revisionistisk stråvan att återupprätta de gamla grånserna. Revisionen förverkligades delvis med Tysklands och Italiens stöd. Under åren 1938 och 1940 fick Ungern delar av Slovakien och Transsylvanien tillbaka – men efter kriget bytte de återigen ägare. Trianon var en besvärlig fråga även för kommunisterna, som mellan världskrigen hade kråvt att den oråttvisa freden skulle upphåvas (Miklóssy 2003a: 31). Som en del av Ungerns fredsfrågasprocess var kommunisterna dock tvungna att ge upp detta mål.

I det statsocialistiska Ungern hamnade befolkningsfrågan i skuggan av mer prioriterade politiska problem. Detta betyder dock inte att Trianon inte skulle ha haft betydelse även då, eller att statsöverhuvudena inte skulle ha diskuterat frågan sinsemellan.

Grånserna och systemskiftet

Frågan om minoriteterna på andra sidan grånsen steg på nytt upp i offentligheten på tröskeln till systemskiftet 1988. Ungrarna var oroliga för hur de ungerska minoriteterna behandlades, särskilt i Nicolae Ceausescu Rumänien. Oron över minoriteterna togs också med i den förnyade grundlagen år 1989. Enligt den sjätte paragrafen, som godkändes i oktober 1989, känner Ungern «ansvar för de ungrares öde, som lever utanför grånserna» och understödjer stråvan att underhålla dessa ungrares förbindelser till Ungern (*A magyar köztársaság alkománya*). Begreppen «moderlandet» (*anyaország*) och «ungrarna utanför grånserna» (*hatarokon túli magyarok*) har blivit de centrala termerna i politiken. Ungern är dock inte ensam om sin grundlag, utan man kan tala om en allmän tendens i denna riktning under 1990-talet. Omsorgen om minoriteterna som lever i utlandet utgör efter kommunistregimernas sammanbrott en bestående del i flera före detta socialiststaters grundlagar (PACE 2003a).

1 Aster-revolutionen 31. oktober 1918, innebar slutet på dubbelmonarkin, och ledde till en kortvarig regering under greve Mihály Károlyi.

I de nya demokratierna kopplades politiska förväntningar inte bara till minoriteternas situation utan också till gränserna i sig. När den gamla kronan återbördades till Ungerns riksvapen på sommaren 1990, misstänkte motståndarna till detta att denna gest skulle kunna tolkas både hemma och utomlands som en nostalgisk längtan till ett Ungern före 1945 (*Országgyűlési Értesítő* No. 972). När man i det nya parlamentet också tog upp förslaget att anordna en manifestation till minnet av Trianon, ledde det till att FIDESZ, de unga demokraterna, marscherade ut. Den nya högerregeringen beslutade sig dock för att inte återuppföra den staty som rests till Trianons minne under mellankrigstiden.²

I efterhand betraktat har flera av orosmomenten i Ungerns utrikespolitik varit klart överdrivna. Statyer och minnesmärken representerar inte bara revisionism utan de kan också fungera i motsatt syfte, nämligen som varnande exempel på misslyckad politik som lett till en återvändsgränd. Men ungrarna själva har inte alltid gjort sitt bästa för att skingra rädsla och anklagelser för nationalism. József Antall, som vann de första fria valen år 1990, upprepade flera gånger att han gärna var 15 miljoner ungrares statsminister. Denna siffra omfattade också grannländernas minoriteter, för inom Ungerns gränser bor det 10,3 miljoner.

Tills vidare har varje statsminister i det nya Ungern varit tvungen att i samband med valkampanjen definiera vilket samhälle, det vill säga hur många miljoner ungrare, han tänker styra.³ Enligt en gallupundersökning som gjordes på hösten 1992 var 29% av ungrarna beredda på en revidering av gränserna (förvisso motsatte sig en klar majoritet, 66%, idén). Ungefär hälften av de tillfrågade förmodade att en gränsrevision skulle leda till krig, även om 97% av dem som stödde en revision ville att den skulle ske med fredliga medel (*Népszabadság* 10 december 1992).

Gränsfördragen med grannländerna

Fast Ungern inte är ensamt om sina gränsfrågor, har dess öppna revisionism mellan världskrigen lämnat en skugga av tvivel även

2 Vid årtusendeskiptet uppfördes ändå minnesmärken till freden i Trianon på nytt (Boros 2003).

3 Antalls efterträdare, socialisternas Gyula Horn, definierade sig som statsminister för 10 miljoner. Statsminister Viktor Orbán, som vann valet 1998 och återopade Antalls arv, undvek frågan genom att påpeka att den ungerska statens och den ungerska nationens gränser inte korrelerar (jfr Nyssönen 1998). Den nuvarande statsministern Péter Medgyessy har också betonat att han oroar sig för utlandsungrarnas situation.

över dess senare politik. Efter kommunismens sammanbrott var det viktigt att minska osäkerheten i regionen genom att stabilisera gränserna. I Ungerns fall väckte speciellt överenskommelserna med Ukraina, Slovakien och Rumänien debatt under åren 1993–96.

Ett fördrag som befäste Ukrainas och Ungerns gränser under-tecknades den 6 december 1991 i samband med center-högerpolitikern och statsministern József Antalls besök i Ukraina. Kritiker till fördraget kopplade ihop de existerande gränserna med situationen för Ukrainas ungerska minoritet, och fördraget ratificerades först i maj 1993. En del av regeringspartiets ledamöter skulle ha velat omförhandla den andra artikeln i fördraget, där det konstateras att länderna inte har territoriellkrav på varandra nu eller i framtiden (*Az Országgyűlés hiteles jegyzőkönyve* 1993: 26.508–26.567, 26.648–26.693, *Népszabadság* 12 maj 1993).

I de samtida kommentarerna uppmärksammade man att kritiken kom just från regeringspartierna. Å andra sidan visade siffrorna efter omröstningen – 223 för, 39 emot och 17 reserverade – att beslutet till slut var lättare än väntat (*ibid.*). För vissa nationalistiska och populistiska ledamöter var de som godkände fördraget ändå «landsförrädare». Ordet har i alla grundfördragsdebatter envist bitit sig fast i den politiska kulturen i det nya Ungern (*Az Ország hiteles jegyzőkönyve* 1993: 26.666, 2002: 38.825, *Népszabadság* 22 mars 1995).

Motståndarna till Ukraina-fördraget bildade till slut under István Csurkas ledning en egen parlamentsfraktion, Den Ungerska Vägen. Under fraktionens första möte 1993 hängde en bild på väggen, på vars mönster av floder man kunde känna igen Ungern, men utan statliga gränser (*Magyar Hírlap* 15 februari 1993). I valet på våren 1994 avvisade dock medborgarna de alternativ som dessa högerpartier erbjöd.⁴

I mars 1995 slöt Slovakien och Ungern i Paris ett så kallat grundfördrag om god grannsamja och gränser. I kulisserna fanns Europeiska Unionens påtryckningar: ett enigt Europa skapas inte med otydliga gränsfrågor. Fördragets idé var från Ungerns sida att erkänna de existerande gränserna; i gengäld skulle Slovakien garantera sin ungerska minoritet språkliga, uppfostringsrelaterade och representativa rättigheter. Nationalpartiet i Slovakien stödde inte beslutet, och det ratificerades i Slovakiens parlament först på som-

4 1998 lyckades emellertid Csurkas nationalradikaler eller högerextremister ta sig över rösttröskeln. Ännu väsentligare var, att även valsegraren år 1998, FIDESZ-MPP, anspelade på nationalkänslan och inte entydigt avsåg sig möjligheten till samarbete med extremhögern.

maren 1996. Speciellt kritiska mot ungrarna var de partier som stödde statsminister Vladimír Meciar (Nyyssönen 2003a: 129–32).

I Ungern bekräftades fördraget med regeringspartiernas röster medan oppositionen röstade blankt eller emot (*Népszabadság* 14 juni 1995). Oppositionen misstänkte att den ungerska minoritetens ställning i Slovakien skulle bli sämre eftersom Ungerns regering enligt oppositionen visade sig likgiltig till hela begreppet nationalkänsla och fattade beslut mot den ungerska minoritetens förväntningar (*ibid.* 22 mars 1995, 24 maj 1995). Speciellt framträdande i debatten uppträdde småbrukarpartiets ledare József Torgyán, som krävde att slovakerna först skulle ratificera och avskaffa alla hinder för bruket av det ungerska språket. Slovakien borde enligt Torgyán också häva Benes-dekretet, det vill säga det beslut om fördrivningar som hade riktat sig mot sudettyskar och ungrare efter andra världskriget.

Den ungerska regeringen, som bestod av vänstern och liberallerna, hamnade dock snart i ett svårt mellanläge. I november 1995 beslutade Slovakiens parlament att slovakiska var landets enda officiella språk och inskränkte användandet av andra språk. I efterhand står det klart att man i Slovakien gjorde ett misstag, i och med att man först beslutade om majoritetsspråket utan att samtidigt behandla minoritetsspråkens ställning. I själva verket förbjöd lagen inte bruket av andra språk, men den lämnade tolkningsutrymme. År 1997 konstaterade således grundlagsdomstolen att man måste ha rätt att använda sitt eget språk när man utträttar ärenden hos myndigheter.⁵

År 1996 krävde Ungerns högeropposition en separat session efter att ha fått veta att regeringen förberedde sig på att underteckna en överenskommelse med Rumänien. Oppositionen skulle ha velat låta parlamentet godkänna texten först (*Népszabadság* 4 september 1996). Enligt utrikesminister László Kovács, som representerade socialisterna, motbevisade Ungern falska beskyllningar om att landet sökte gränsrevision genom att underteckna överenskommelsen. För populisterna betydde emellertid Ukraina-, Slovakien- och

5 Av Slovakiens minoriteter är ungrarna den största gruppen och tillsammans med Rumäniens ungrare bildar de det östliga Centraleuropas största nationella minoriteter. Antalet ungrare i Slovakien har enligt de nyaste folkräkningarna minskat med 47.000 under de senaste tio åren och är numera 9,7% av befolkningen (*The Slovak Spectator* nr 43 2001). I Rumänien bildar den ungersktalande minoriteten 6,6% av befolkningen. Antalet har minskat med 190.000 sedan 1992, dels på grund av flytt, dels på grund av negativ befolkningsutveckling (*Népszabadság* 5 juli 2002). I Ungerns grannländer lever enligt färsk information följande antal ungrare/ungersktalande: Rumänien 1.435.000, Slovakien 520.000, Jugoslavien (Serbien) 339.000, Ukraina 156.000, Kroatien 16.500, Slovenien 8.500, Österrike 6.800 (*ibid.* 18 november 2002).

Rumänienfördragen att ungrarna «stängdes in i ett ghetto» och att detta «vore mot ungrarnas intressen» (*ibid.*, *Az Országgyűlés hiteles jegyzőkönyve* 1996: 23.390–23.391).

När det gäller Rumänien och speciellt Transsylvanien var det dock fråga om mycket mer än bara minoriteter. Denna «avsides gränstrakt» har stor betydelse i ungrarnas föreställningar och mentalitet, och dess öde har alltid varit en svår och smärtsam sak för ungrarna att svälja (jfr Miklóssy 2003b: 67, Kürti 2001). Även många händelser och orter som hör till «ungerskhetens djupaste gestalt» befinner sig bortom gränserna för det nuvarande Ungern. När diskussionen kommer in på gräns- och minoritetsangelägenheter hamnar man lätt i spörsmål om «ungrarnas ödesfrågor» (*magyar sorskérdések*), som berör även fosterlandskärlekens och den nationella stolthetens känsliga områden och som också därför väcker passioner.

I debatten framträdde två linjer som definierade den ungerska politiken angående gränser och det som finns bortom dem: förbättrandet av relationerna till motpartens statsledning – och därigenom till majoritetsbefolkningen – och samarbete med den ungerska minoriteten på andra sidan gränsen. Ungerns oppositionspolitiker skulle ha velat ge grannländernas minoriteter vetorätt till besluten om statliga fördrag (*Népszabadság* 6 juli 1996). Fördraget med Rumänien ratificerades i november 1996, det är i kraft under tio år och kan vid behov förlängas med fem år.

Genom de nyligen slutna granskapsfördragen har Ungern officiellt gett sitt stöd till de nuvarande gränserna. Det finns emellertid politiskt utrymme för att i propagandasyfte vädja till dem som vill återupprätta Stor-Ungerns gränser. Till exempel skriver Ungdomsrörelsen för de 64 slottslänen, som grundades 2001, på sina internet-sidor att «majoriteten av vanliga medborgare drömmer i hemlighet om en ändring av gränserna».⁶ Det är svårt att avgöra hur utbrett verksamhetsfältet är för denna grupp, men i dagens Ungern kan man emellanåt upptäcka Stor-Ungern, till exempel på kartor och t-tröjor som säljs i butiker eller till och med på bilars landsskyltar.⁷

6 Se Hatvannégy Vármegyí Ifjúsági Mozgalom (<http://www.hvim.hu>).

7 Man diskuterar bland annat idén om en «hel» stat, en uppfattning som hör till ett organistiskt statstänkande. I Ungern kopplas även religiös symbolik till denna statsidé. Detta syns tydligt i det berömda revisionistiska slagordet: «Csonka Magyarország nem ország, Egész Magyarország mennyország («Rest-Ungern är inte ett rike, Stor-Ungern är himmelriket»)). På propagandabilder är det gamla Ungern korsfäst, och vid korsets rot vilar en krona. På en annan bild skiner och strålar Stor-Ungern som en sol i bakgrunden. Om situationen under mellankrigstiden se bland annat Bán (1926), och om propaganda Igazságot Magyarországnak (<http://www.nexus.hu/mtboy/>), Magyar Élettér Alapítvány (<http://www.magyar-eletter.hu>) samt <http://www.trianon.hu>.

Revisionskrav dyker även upp på partinivå. I samband med Kosovokriget på våren 1999 föreslog István Csurka att man med hjälp av en fredskonferens och en folkomröstning borde återbörda Vojvodina (på ungerska Vajdaság) till Ungern. Det tände en debatt om Vojvodinas framtid, där några snabbt föreslog självständighet och andra varnade för att ge ovälkomna råd till grannländer. Det ledande regeringspartiet FIDESZ uttryckte på partikongressen sitt stöd till planerna att återinföra autonomi (*Népszabadság* 11 maj 1999). Vojvodina återfick sin autonomi 2002, och en ny nationalförsamling grundades samma höst i Subotica (på ungerska Szabadka).

Möjlighet till autonomi

Autonomi är ett moderatere alternativ till att förflytta gränserna, och det finns minst tre involverade parterers perspektiv på det: det före detta och det nuvarande moderlandet samt själva minoriteten som lever i territoriet i fråga. I Komárno (på ungerska Komárom) beslöt sig i januari 1994 representanterna för Slovakien ungerska minoritet att stödja idén om autonomi för minoriteten. Samtidigt avvisade de spekulationer som hade förekommit om att de eftersträvade en revidering av statsgränserna. Vidare hölls i juni 1996 Ungrarnas Världskongress i Budapest, där även Ungerns regering och alla parlamentspartierna gav sitt stöd till autonomikraven. Det resulterande dokumentet innehöll en formulering om att stötta de ungerska minoriteternas autonomisträvanden utan att definiera dem alltför ingående.

Slovakien avvisade världskongressens idéer bestämt. Slovakiska myndigheter uppfattade stödet för autonomikraven som ett ingripande i en stats interna angelägenheter. Även EU varnade Ungern för att underblåsa nationalism, vilket upplevdes som ett hinder för europeisk integration. Delvis av just detta skäl slöt Gyula Horns regering snabbt och demonstrativt det ovannämnda grundfördraget med Rumänien (jfr Miklóssy 2003b: 67).

Även minnen och deras historopolitiska bevarande har påverkat attityderna. För en del slovakier betydde den ungerska minoritetens krav på autonomi ett första steg mot statens sönderfall och de visade en öppet uttalad rädsla för att händelserna år 1938 skulle upprepas. Ännu 1998 var villkoret för att ungrarnas parti togs med i Slovakien regering att de inte skulle ta upp autonomikravet. Det uppstod dock snart oenighet på grund av planerna att öka antalet län i Slovakien år 2000. Slovakien ungerska parti förordade ett förslag till länsindelning som innebar att ett län vid gränsen skulle

ha fått en majoritet av ungersktalande (Mesezjnikov *et al.* 2001: 157).

I Rumänien vidgade den nya grundlagen avsevärt minoritetens rättigheter (även om begreppet nationalstat har bevarats). Detta har kluvit RMDSZ, partiet som representerar den ungerska minoriteten, i två falanger. Den ena kräver en mer självständig linje som strävar efter autonomi, den andra stödjer den nuvarande regeringen i Rumänien. Tills vidare har RMDSZ bestämt sig för att stödja Rumäniens minoritetsregering och förnyat detta stöd år för år.⁸

Statuslagen och underlättandet av medborgarskap

Det senaste skedet i debatten, vid sidan av bekräftandet av gränserna och kraven på autonomi, har varit diskussionen om hur gränsöverskridandet mellan länderna skall underlättas. I Ungern utgick man från antagandet att landet snabbt skulle erhålla EU-medlemskap, vilket för Rumäniens del ännu var ett avlägset mål. Samtidigt gällde t ex nästan hälften av de 79.562 immigrationstillstånd som Ungern utfärdade år 2001, det vill säga 37.996, rumänska medborgare (*Népszabadság* 11 november 2002).

När FIDESZ-MPP vann valet 1998 och bildade en regeringskoalition började en politiskt mer aktiv period. Partiet började förbereda den så kallade statuslagen som lovade de ungerskspråkiga minoriteterna privilegier både i Ungern och i deras nuvarande hemländer. Utlandsungarnas representation, som sedan 1996 regelbundet samlas i Budapest, deltog aktivt i lagberedningen. Lagen antogs i juni 2001 och omfattade alla Ungerns grannländer utom EU-medlemmen Österrike. Enligt lagen kan medlemmar av den ungerska minoriteten ansöka om ett så kallat ungerskhetsbevis (*Magyarigazolvány*) med fotografi. Alla som själva bekänner sig som ungrare är berättigade till beviset. På pärmen till beviset, som liknar ett pass, finns den gamla ungerska kronan – symbolen om vars betydelse man debatterade år 1990 och åter år 1999, när kronan flyttades in i parlamentet (Nyssönen 2003b).

Lagen avsåg att berättiga utlandsungarna till arbete i Ungern

8 I Rumänien lever en stor del av ungrarna «i hjärtat» av landet. När Transsylvanien delades i Wiens förmedlingsdom 1940, tilldelades Ungern den norra delen som sträckte sig ända till «centrum», det vill säga Brasovs portar. Rumänien klövs därmed på ett olyckligt sätt och en del av den rumänska befolkningen blev kvar på det territorium som besattes av Ungern. I början av 1990-talet delades det ut material i Rumänien, där befolkningen påmindes om Horthydiktaturen och varnades för en ungersk invasion (*Népszabadság* 14 december 1990). Den ungerska minoriteten hade innehaft en grundlagsbestämd autonomi under perioden 1952–68.

under tre månader per kalenderår. Ungerskhetsbevisen berättigar utlandsungarna till sjukvård på samma grunder som gäller för dem som är bosatta i Ungern. Barn under sex år och vuxna över 65 år får med kortet gratis resor inom Ungern. De övriga användarna får 90 procents rabatt på resor till Ungern fyra gånger om året (Laihonen & Nyyssönen 2002, *Törvények és rendeletek...2001*).

Uppskattningarna varierar om huruvida lagens syfte var att locka en arbetskraftsreserv till Ungern, eller om den leder till det uppgivna målet, det vill säga att få befolkningen att förbli i sina hemtrakter. Kritikerna såg det som att Ungern försökte utvidga sin egen lagstiftning på en annan stats område. Rumäniens representanter lyfte fram lagförslaget i offentligheten även före dess godkännande och krävde konsultationer. Rumänien protesterade inte mot stöd som rörde kultur, språk och religiös identitet, utan mot öppet diskriminerande rabatter (Laihonen & Nyyssönen 2002). Rumäniens och Slovakien representanter samlade underskrifter för att saken skulle tas upp i en institution på europeisk nivå. En särskild enhet, Europarådets Venedig-kommission, studerade fallet, men den godkände den ungerska lagens grundsatser i slutet av oktober 2001. Ungern kunde dock inte ge en inofficiell status till grannlandets organisationer, vilka enligt lagen skulle ha handlagt ansökningarna om ungerskhetsbeviset. Kommissionen ställde sig också reserverad till beviljandet av sjukvård, arbetsstillstånd och stipendier. Enligt dess tolkning åligger omhändertagandet av minoriteter i första hand den stat, på vars territorium minoriteterna är bosatta (European Commission... 2001).

Även EU-representanternas uttalanden var motstridiga: I november 2001 bedömde Graham Watson, Europaparlamentets inrikes- och juridiska kommittés ledare, att lagen var en riskfaktor för Ungerns EU-tillträde. Enligt EU:s årsrapport uppfyllde statuslagen inte EU:s krav på aktion mot diskriminering. Kommittén krävde konsultationer; lagen måste anpassas senast i samband med EU-tillträdet. Günther Verheugen, ansvarig för utvidgandet, tillkännagav å sin sida att lagen inte alls behövde ändras, men att dess exekution måste förhandlas separat.

Kritiken hindrade dock inte Ungern från att verkställa statuslagen. I början av 2002 började Ungern dela ut bevis,⁹ även om man ännu inte uppnått enighet om saken med grannländerna (*Népszabadság* 11 januari 2002).¹⁰ Lagen föranledde bittra och även histo-

9 Redan under första hälften av 2002 kom det in 405.500 ansökningar (*Népszabadság* 3 juli 2002).

10 Slovakien utrikesministeriums statssekreterare bad att bevisen inte skulle delas ut innan en överenskommelse slutits mellan länderna (*Népszabadság* 31 januari 2002).

riskt laddade kommentarer. President Ion Iliescu kritiserade ungrarna för deras oförmåga att frigöra sig från sitt imperialistiska förflutna. I januari 2002 kallade Anna Malíková, ledaren för Slovakie Nationalparti, lagen för ett försök till revision av freden i Trianon. Hon hävdade att lagen endast kunde leda till en situation i Slovakien som liknade den i Kosovo. Ungerns statsminister konstaterade i sin tur enligt pressmeddelanden att detta ögonblick hade man väntat på i 80 år (*ibid.* 7 januari 2002, 10 januari 2002).

Europarådet sände en rapportör till regionen och även OSSE:s högkommissarie för frågor om nationella minoriteter, Rolf Ekéus, deltog i debatten. Ekéus bedömde att lagens efterverkningar utsträckte sig över gränserna, och att det innebar att lagen var en skadlig modell för Europa (*Népszabadság* 26 januari 2002). Både Ekéus och Erik Jürgens, författningsdomare och medlem i Venedig-kommissionen, kritiserade ungrarna för brist på konsultering. Jürgens, som rapporterade till Europarådet i Strasbourg på sommaren 2002, ville att lagen antingen skulle tas ur bruk eller ändras så att den passade Venedig-kommissionens rekommendationer (*ibid.* 1 februari 2002, 13 mars 2002, 25 juni 2002).

Speciellt motstånd orsakade ungrarnas plan att betala grannlänternas ungerska föräldrar om de satte sina barn i lokala ungerskspråkiga skolor. Slovakie ledning framförde ett förslag till en möjlig lagstiftning som skulle beröva de berörda föräldrarna detta bidrag.

Våren 2002 ändrades situationen i Ungern något, när en koalition av socialister och fria demokrater vann valet. Den nya regeringen påbörjade regelbundna konsultationer mellan de tre B:na, Budapest, Bukarest och Bratislava. När lagen till slut ändrades i juni 2003, hade ungrarna tvingats att ta hänsyn till både grannlänternas, EU:s och Europarådets åsikter. Nationsbegreppet, som behandlas närmare nedan, avlägsnades från lagen, likaså de separata enheterna i Slovakien som utfärdade ungerskhetsbevis. Samtidigt ökade man dock bidragen till ungerska föräldrar i utlandet. De flesta av grannlänternas ungrare ställde sig bakom regeringens lagändringsförslag, medan FIDESZ och två av utlandsungarnas radikala organisationer gick emot förslagen.

Sommaren 2003 godkände till slut Europarådet statuslagens princip i resolution 1335. Man betonade emellertid att moderlandet (*the kin-state*) måste iakttaga försiktighet vid organisationen av själva stödet. I resolutionen uppmuntrades Ungern till vidare förhandlingar för att söka efter vägar att ändra själva lagen (PACE 2003d).

Rumänien och Slovakien höll fast vid sina ståndpunkter att saken måste ordnas på grundval av de bilaterala grundfördrag som

undertecknats 1995–96. I Rumänien har man för avsikt att betala skolstödet på grundval av ansökningar via en särskild skolfond. I förhandlingar som förts med Slovakien på utrikesministernivå har Ungern varit tvunget att gå med på att stödet inte kanaliseras genom statuslagen utan med hjälp av grundfördraget och olika fonder som är underställda slovakisk lag (*Népszabadság* 21 juli 2003, 9 december 2003).

Trots detta har även Rumänien, Slovakien och några andra europeiska länder egna statuslagar (PACE 2003a). I februari 1997 fick slovakerna som lever i utlandet sina egna personbevis. Rumänien har knutit ett bilateralt avtal med Tyskland år 1992, som garanterar Rumäniens tyskar liknande – delvis fördelaktigare – rättigheter som den ungerska minoriteten i Rumänien eller Slovakien. I det rumänska parlamentet antogs en lag sommaren 1998, som stödjer undervisning och stipendier utanför gränserna. I åtta län i republiken Moldova har det varit möjligt att återfå rumänskt medborgarskap (*ibid.*).

På sommaren 2003 tog både Vojvodinas och Transsylvaniens ungerska organisationer upp frågan om dubbelt medborgarskap. Efter en tveksam början lovade den ungerska regeringen att klargöra saken trots grannländernas statsministrars negativa hållning. Jämfört med den nuvarande lagstiftningen skulle ett dubbelt medborgarskap innebära en begreppsmässig revolution: Normalt har frågan om dubbelt medborgarskap uppkommit till exempel i samband med flytt till annat land, varvid en stat kräver att man skall avstå från sitt medborgarskap för att kunna anta ett nytt. Finland tillåter exempelvis dubbelt medborgarskap, men förutsättningen för att få söka finskt medborgarskap är att man bor under en lång period i landet. I det ungerska förslaget i frågan, som stöds av Ungerns ledande partier, har man gått över till att tala om att underlätta ansökan om ungerskt medborgarskap utan rätt att bosätta sig i Ungern i de fall där förfäderna (*felmenök*) på sin tid har varit ungerska medborgare (*Népszabadság* 2 december 2003, 4 december 2003). I EU hör denna sak till nationell bestämmanderätt, men i praktiken grundar sig sådana bestämmelser på överenskommelser mellan stater.

EU-medlemskapet påverkar de gränser som skapades i Trianon också på ett annat sätt. Genom medlemskapet kommer visumtvång att införas för minoriteterna utanför EU:s gränser. Ukraina har försökt bedriva visumhandel och har lovat visumfrihet för ungrarna, om visumet till EU-kandidaten Ungern förblir kostnadsfritt. Fallen Ukraina och Serbien löstes med ettårsvisum och, i fall där det

bevisligen finns släktingar, fem års gratis visum (*Népszabadság* 12 augusti 2003, 22 oktober 2003). Rumänska medborgare slapp EU:s visumtvång från och med början av 2002.

Nationsbegreppets problematik

I Europarådets resolution var man bekymrad över användningen av ordet «nation» i inledningen till statuslagen. (I Europarådets texter skrivs «nation» ofta inom citationstecken). Europarådets kommitté för politiska angelägenheter ansåg att statuslagens formulering kunde ge upphov till missförstånd och krävde därför efter en omröstning att stycket skulle avlägsnas. Generalförsamlingen lämnade emellertid texten oförändrad (PACE 2003b, 2003c).¹¹ Denna diskussion pekar på att det i Europa finns flera uppfattningar om innebörden av begreppen stat och nation.

Ofta, speciellt i Västeuropa, är begreppen stat och nation liktydiga med varandra, medan nation i Central- och Östeuropa avser etniskt ursprung och språklig gemenskap. Europarådet och internationell rätt har dock normalt laborerat med begreppen stat och medborgarskap. Även i resolutionen 1335 tog man ställning till nationsbegreppets luddighet: till ordet «nation» finns det ingen allmän-europeisk och bindande definition (PACE 2003d).

Enligt den bedömning som framfördes i Jürgens' rapport är tanken om nationstillhörighet som motsats till medborgarskap i en stat ett vitt utbredd fenomen i Europa (PACE 2003a, i synnerhet II A 5–7 och C 19–30). Jürgens tar som exempel att fast det bor flamländsktalande i Belgien, utanför Nederländernas gräns, så föreställer sig ingen dem som medlemmar i en nederländsk nation. Problemet existerar ändå. Rapportens andra exempel är Nederländernas turkiska minoritet och dess ställningstagande i fotbollsmatchen Turkiet-Nederländerna. Resultatet är ett slags «fuzzy citizenship», som inte ger fullständigt medborgarskap men möjliggör föreställningen om en mångfaldig identitet (2003a: II C 19–30, PACE 2003c).

Ungern skiljer sig väsentligt från exemplet med den turkiska

¹¹ Kommittén för politiska angelägenheter anförde följande motivering till sitt förslag att avlägsna stycket: «Furthermore, there is a feeling that in these neighbouring countries the definition of the concept of 'nation' in the preamble to the law could under certain circumstances be interpreted – though this interpretation is not correct – as non-acceptance of the state borders which divide the members of the 'nation', notwithstanding the fact that Hungary has ratified several multi- and bilateral instruments containing the principle of respect for the territorial integrity of states, in particular the basic treaties which have entered into force between Hungary and Romania and Slovakia.»

minoriteten i Nederländerna på den punkten att statuslagen angår specifikt grannländerna, det vill säga minoriteter som bor omedelbart på andra sidan gränserna. Å andra sidan kan det hävdas att den idé om utomungerskt medborgarskap (*külhoni allampolgárság*), som presenterades av Ungrarnas Världsförbund 2000, ligger nära detta «fuzzy citizenship»; också tanken om bestämmelser som underlättar förskaffandet av medborgarskap inkluderar liknande idéer. Enligt världsförbundets förslag skulle man dela ut ungerska pass till utlandsungarna, men de skulle inte tillåtas att rösta eller att automatiskt bosätta sig i Ungern (*Népszabadság* 23 augusti 2003).

I Ungern är «nationen» fortfarande även ett inrikespolitiskt begrepp. Särskilt högerpartierna har strävat efter att uppträda som såväl «de nationellt sinnade ungrarnas» (*nemzeti oldal*) som «nationens» (*nemzet*) representanter. Partierna har beskyllt de liberala och vänstern för att vara «nationslösa» och inte kunna identifiera sig med Ungerns «ödesfrågor». När ändringarna av den ungerska statuslagen diskuterades sommaren 2001, ansåg sig socialisterna i oppositionen kunna stödja den först efter att man inkluderade principen att fritt få välja identitet. De fria demokraterna (SZDSZ) motsatte sig lagen ända till slutet.

Potentiellt är det här frågan om ett vidare europeiskt och världsomfattande problem, eftersom endast en liten del av världens stater är etniskt enhetliga nationer. I Europarådets diskussion nämnde Jürgens några exempel på stater med gräns- och minoritetsproblem: Ryssland, Serbien, Turkiet och Albanien (PACE 2003c).¹² Med andra ord har det problematiska nationsbegreppet uppenbara följder med tanke på politik och även gränser. I Ungern försökte man lösa de problem som skapades genom freden i Trianon 1920 först genom en revision av gränserna, sedan genom krav på autonomi för minoriteter och vid årtusendeskitet genom att underlätta gränsöverskridandet.

12 I princip berör föreställningen om minoritetsstatus i grannländerna även många fler nationer, eftersom bara cirka tio procent av världens stater bebos av etniskt sett en nationalitet (Smith 1991).

Litteratur

- A magyar kztársasag alkotmánya*. Parlamenti információs rendszer (<http://www.mkogy.hu>).
- Bán, Aladár (red.) (1926) *Unkari eheänä ja tynkänä*. Helsinki: Otava.
- Boros, Géza (2003) *Trianon kztéri revíziója 1990–2002*. *Mozgó Világ* nr 2 (<http://www.mozgovilag.hu/2003/02/02%20Boros.html>).
- European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) (2001) *Report on the Preferential Treatment of National Minorities by their Kin-State* ([http://venice.coe.int/docs/2001/CDL-INF\(2001\)019-e.html](http://venice.coe.int/docs/2001/CDL-INF(2001)019-e.html)).
- Hungarian Act on the Preferential Treatment of Hungarians Living in Neighbouring Countries. (<http://www.htmh.hu/law.htm>).
- Kürti, László (2001) *The Remote Borderland. Transylvania in the Hungarian Imagination*. Albany: State University of New York Press.
- Laihonen, Petteri & Heino Nyysönen (2002) On the Preferential Treatment of Hungarians in Neighbouring Countries. *The Anthropology of East Europe Review: Central Europe, Eastern Europe and Eurasia* 20 (1) (<http://condor.depaul.edu/%7Errotenbe/aeer/v20n2/Laihonen.pdf>).
- Mesezjnikov, Grigorij; Miroslav Kollár & Tom Nicolson (red.) (2001) *Slovakia 2000. A Global Report on the State of Society*. Bratislava: Institute for Public Affairs.
- Miklóssy, Katalin (2003a) *Manoeuvres of National Interest*. Helsinki: Kikimora Publications.
- Miklóssy, Katalin (2003b) «Unkari, rajojen avaja» i Heino Nyysönen (red.) *Itäinen Keski-Eurooppa vuonna 2004*. Helsinki: Kikimora Publications.
- Nyysönen, Heino (1998) Fideszin vaalivoitto Unkarissa. *Politiikka* nr 3.
- Nyysönen, Heino (2003a) «Slovakia, Unkarin ja Tšekin varjossa» i Heino Nyysönen (red.) *Itäinen Keski-Eurooppa vuonna 2004*. Helsinki: Kikimora Publications.
- Nyysönen, Heino (2003b) Unkari ärsyttää naapureitaan. *Helsingin Sanomat* 3 januari 2003.
- PACE (2003a) *Preferential Treatment of National Minorities by the Kin-State: the Case of Hungarian Law of 19 June 2001 on Hungarians Living in Neighbouring Countries («Magyars»)*. Parliamentary Assembly Working Documents no 9744 (<http://assembly.coe.int>).
- PACE (2003b) *Preferential Treatment of National Minorities by the Kin-State: the Case of Hungarian Law of 19 June 2001 on Hungarians Living in Neighbouring Countries («Magyars»)*. Parliamentary Assembly Working documents no 9813 (<http://assembly.coe.int>).
- PACE (2003c) *Parliamentary Assembly 2003 Ordinary Session Report Twentieth Sitting Wednesday 25 June 2003*. (<http://assembly.coe.int/Main.asp?link>).
- PACE (2003d) *Preferential Treatment of National Minorities by the Kin-State: the Case of Hungarian Law of 19 June 2001 on Hungarians Living in Neighbouring Countries («Magyars»)*. Parliamentary Assembly Resolution no 1335 (<http://assembly.coe.int/Main.asp?link>).
- Romsics, Ignác (2001) Nation and State in Modern Hungarian History. *The Hungarian Quarterly* 42 (164) (<http://www.net.hu/hungq/no164/4.html>).
- Smith, Anthony D. (1991) *National Identity*. London: Penguin.
- Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 2000* (2001) Budapest: Magyar hivatalos közlöny kiadó.

Tjeckien i EU – får sudetfrågan sin lösning?

Heikki Larmola
doktor i politologi
vid Helsingfors
universitet

Tjeckiens dramatiska nutidshistoria börjar med «sammetsrevolutionen» 1989 då Tjeckoslovakien frigjorde sig från det sovjetliknande systemet. Tre år senare splittrades staten genom den så kallade «sammets-skilmässan»: Tjeckien och Slovakien gick skilda vägar och blev självständiga stater den 1 januari 1993. Den 1 maj 2004 blir de medlemmar av Europeiska Unionen (EU).

Men det finns olösta frågor som har rötter längre tillbaka i tiden. Uppgörelserna efter andra världskriget skedde utifrån den politiska blockbildning som redan var tydlig i krigets slutskede. Europa höll på att delas i Öst- och Västeuropa, och då fredsavtalet i Paris trädde i kraft 1947, rådde redan det kalla kriget mellan blocken. De politiska ledarna höll sig dock till de beslut som fattats vid fredsslutet. Även om kvarvarande tvistefrågor fanns, ville ingen inom blocken ta upp dem till förhandling. Maktbalansen var viktigast.

Sammetsrevolutionen 1989 öppnade emellertid vägen för en normalisering av de tjeckisk-tyska förbindelserna, vilka hade varit ytterst spända på grund av det historiskt förflutna. Två perioder i historien fungerade som orsak och verkan, som brott och vederläggning. Den första inleddes vid Münchenöverenskommelsen i september 1938, då Tjeckoslovakien tvingades avstå Sudetområdet, det vill säga delar av Böhmen och Mähren, till Tyskland. Genom Tysklands ockupation av Tjeckoslovakien i mars 1939 bildades av dessa böhmiska och mähriska områden ett protektorat som styrdes av Tredje riket. Protektoratet lydde under Tyskland tills det befriades våren 1945 och återbördades till Tjeckoslovakien.

Sedan kom hämnprocessen från tjeckernas sida mot tyskarna: 1945–47 fördrevs nästan hela den tyskspråkiga minoriteten med våld från Tjeckoslovakien, i synnerhet från det forna protektoratet, där

majoriteten av befolkningen var tyskspråkig. Människor av sudet-tyskt ursprung, som nu bor huvudsakligen i Bayern (kring den ödesdigra staden München), har inte glömt fördrivningen och särskilt inte förlusten av sina föräldrars eller farföräldrars jordegendomar. President Václav Havel har ensidigt bett om förlåtelse för fördrivningen. *Sudetendeutsche Landsmannschaft*, organisationen som företräder de forna sudettyskarna och deras ättlingar, gick emellertid inte Havel till mötes på halva vägen; snarare tvärtom. Under ett besök i Prag framförde en delegation från *Sudetendeutsche Landsmannschaft* krav på att återfå sin förlorade egendom som en del av ett restitutionsprogram¹ i samband med den privatiseringsprocess som inletts av den tjeckoslovakiska regeringen.

Man bör också komma ihåg att vid det tidiga 1990-talet leddes koalitionsregeringen i det nyligen återförenade Tyskland av Kristdemokratiska unionen (CDU) och dess bayerska systerparti Kristsociala unionen (CSU). Väl är att märka att kansler Helmut Kohl absolut inte önskade några problem i Centraleuropa, särskilt som den post-kommunistiska systemtransitionen i det forna sovjetblocket erbjöd Tyskland lovande perspektiv till en fredlig ekonomisk utvidgning.² Av detta skäl var det inte förenligt med Tysklands långsiktiga intressen att eventuella dispyter skulle uppstå med tjeckerna om den gamla sudetfrågan. Men det bayerska *Sudetendeutsche Landsmannschaft* drev hårdnackat kraven på att återfå konfiskerad sudettysk egendom och fick CSU att rösta mot den tysk-tjeckiska överenskommelsen år 1992. Sålunda utvecklades de tysk-tjeckiska relationerna inte på ett jämbördigt sätt (Handl 1998: 5, 8).

Sudettyskarnas efterkommande och *Sudetendeutsche Landsmannschaft* ser ut att ha lyckats bättre än tjeckerna i att få publicitet för kraven på sina gamla egendomar, både i EU-staternas press och i utländsk press i allmänhet. I pressen har man vanligtvis inriktat sig endast på de lidanden som den tyska minoriteten har utstått i tjeckiska händer, hur grymma och summariska åtgärderna mot tyskarna var efter att Tjeckoslovakien befriades i april och maj 1945. Men *Landsmannschafts* högljudda propaganda har skylt över den rena girighet som ligger bakom sudettyskarnas relativt välbärgade

1 Restitutionen innebar att den tjeckoslovakiska och sedermera den tjeckiska regeringen ansträngde sig att återlämna nationaliserad eller konfiskerad egendom till sina ursprungliga enskilda ägare där så var möjligt.

2 EU-utvidgningen mot öster var uppenbarligen i överensstämmelse med Kohls långsiktiga målsättningar eftersom Tysklands betydelse som en europeisk stormakt därefter definitivt skulle öka på bekostnad av Storbritannien och Frankrike.

ättlingars krav på sina föräldrars och farföräldrars egendom. Samtidigt är Tyskland den största och viktigaste EU-medlemmen medan Tjeckien är en nykomling och en liten aktör inom EU, och det har alltid varit lättare att glömma de lidanden som drabbar en politiskt svagare aktör än dem som en starkare fått utstå.

Även om de flesta tyskar säkerligen är redo att glömma sudettyskarnas krav, vilka «inte är deras problem», så är Landsmannschaft en mäktig politisk påtryckningsgrupp i Bayern. Ingen ambitiös CSU-politiker har råd att bortse från den. Följaktligen måste också CDU:s ledare ta hänsyn till Landsmannschaft. Också Storbritannien och Frankrike har säkerligen sina skäl att glömma sin komprometterande roll som Hitlers supportrar i Centraleuropa i slutet av 1930-talet. Därför har den tjeckisk-tyska frågan behandlats ensidigt i utländsk press på senare tid.

Om man känner till de tjeckisk-tyska relationernas historiska förflutna är det emellertid mycket lättare att förstå tjeckernas extremistiska reaktioner mot den tyska minoriteten våren 1945, liksom den systematiska politik som president Benes och den tjeckoslovakiska Nationella Front-ledda regeringen bedrev för att driva ut tyskarna.³ Den tjeckiska hämnden efter kriget var följderna av en okontrollerad vrede över det gamla «herrefolket», plågoandarna, ockupanterna, de grymma förtryckarna. Vreden riktade sig mot tyskarna bara för att de var tyskar, oavsett om de varit nazister eller ej. Det hjälpte inte att till exempel de sudettyska socialdemokraterna ofta hade samarbetat med Benes' starkt antinazistiska exilregering.

I Tjeckien lever misstron mot Tyskland än idag kvar hos den gamla generationen. Den förre tjeckiske premiärministern Milos Zeman hjälpte uppenbarligen sina socialdemokrater att framgångsrikt försvara sin position som ledande regeringsparti efter de senaste parlamentsvalen 2002, genom att inta en skarp hållning mot Landsmannschafts propagandaoffensiv. En stor del av den tjeckiska valmanskåren ansåg att Zemans rasande antisudetiska utfall var patriotiska, trots deras odiplomatiska innehåll mot bakgrund av de pågående förhandlingarna om EU-medlemskap.

Det är kanske inte heller fel att uppfatta det som att nationalistiska spänningar ligger bakom de österrikisk-tjeckiska dispyterna om kärnkraftverket i Temelin i södra Böhmen nära den österrikiska gränsen (vissa sudettyskar kan också anses ha österrikiskt-tyskt

3 Man får heller inte glömma att de segrande allierade på Potsdamkonferensen gav sin välsignelse till fördrivningen av tyskarna från Tjeckoslovakien.

ursprung). Det var inte av en tillfällighet som Jörg Haider, den mycket välkände österrikiske nationalistiske och populistiske politikern, samlade ett stort antal underskrifter mot att kraftverket skulle vara i drift. Haider är annars knappast bäst känd som en politiker som prioriterar miljöproblem.

Haiders populisterna tillsammans med de tyska CSU-politiker som står nära Landsmannschaft motsatte sig tjeckiskt medlemskap i EU ända till slutet. Men om man inte känner till Münchenöverenskommelsen, undertryckandet av den pluralistiska demokratin i Första Republiken och den tyska ockupationen som följde, kan man inte förstå de nuvarande hårda dispyterna ordentligt. Historien har återförts som en aktuell del av den centraleuropeiska debatten.

Sudettyskarna och Sudetområdets betydelse

Den tyska minoriteten har bott i de tjeckiska områdena och delvis också i Slovakien alltsedan 1200-talet. Under det österrikiska imperiet utgjorde den sedan Trettioåriga kriget en överklass i samhället, som starkt motsatte sig den tjeckiska nationella pånyttfödelsen. Då Tjeckoslovakien blev självständigt 1918 ville den tyskspråkiga befolkningen först inte anpassa sig till sin ställning i det slaviskdominerade Tjeckoslovakien utan krävde att Sudetområdet skulle överföras till Tyskland eller Österrike. Senare började en väsentlig del av dem tjäna den tjeckoslovakiska staten som lojala medborgare. På 1920-talet hade den tyska minoriteten även representanter i de tjeckoslovakiska röd-gröna centralistiska regeringarna.

Då den stora ekonomiska depressionen väl hade börjat i början av 1930-talet drabbade arbetslösheten och sänkt social status den tyska minoriteten i större utsträckning än den tjeckiska majoriteten, eftersom levnadsstandarden brukade vara högre bland tyskarna än tjeckerna. Och när Tredje riket i grannlandet tycktes bereda arbete och bröd åt alla mötte det nazistiska inflytandet över gränsen en fruktbar jordmån. Det sudettyska partiet blev snart en tjeckisk gren av det tyska nazistpartiet och tog emot order och pengar från Berlins nazister. I 1935 års parlamentsval fick partiet fler röster än något annat enskilt tjeckiskt parti. Bland sudettyskarna vann Sudetpartiet stöd från över 68 procent. Senare blev Sudetpartiet ännu starkare då flera andra partier pressades till att gå upp i det (Larmola 2003: 17–18). Sålunda hade Hitler verkligen en «femte kolonn» innanför Tjeckoslovariens gränser, eftersom partiet enligt Hitlers instruktioner framställde mer och mer hotfulla krav på autonomi. Sudetpartiets slutliga mål var att Sudetområdet skulle annekteras av

Nazityskland. Hitler stödde detta mål som ett första steg i sina planer på att uttradera hela det slaviska Tjeckoslovakien från Europas karta.

Genom Münchenöverenskommelsen förlorade Tjeckoslovakien sedan början av oktober 1938 sina industriella och militärt väl befästa regioner till Tredje riket. Vidare förlorade det omkring 40 procent av sin industripotential. Särskilt stora var förlusterna av lätt industri. Dessutom förlorade Tjeckoslovakien till Tyskland 55 procent av sina kolresurser, 93 procent av sin brunkolsproduktion och över 35 procent av sin koksproduktion. Territorieförlusten var 28 000 kvadratkilometer, det vill säga 38 procent av de tjeckiska områdena. Befolkningsförlusten var 3 869 000 invånare, eller 34 procent av hela befolkningen. Ungefär 2,8 miljoner hade förflyttats till Tyskland, bland dem mellan 675 000 och 750 000 tjecker (Larmola 2003: 26).

Den 15 mars 1939 invaderade Wehrmacht Prag och det Böhmsk-Mähriska protektoratet etablerades. Frankrike överförde sina andelar i Skodaverken till Tyskland och Bank of England lämnade över 23 000 kilo guldackor till Tredje riket. Dessa fonder hade ursprungligen deponerats av den tjeckoslovakiska nationalbanken genom Banken för internationella uppgörelser (BIS), för att vara i säkerhet hos Bank of England (Larmola 2003: 37).

Det Böhmsk-Mähriska protektoratet upphörde att lyda under internationell lag. Enligt order från riksprotektor Konstantin von Neurath upplöste den tjeckiske presidenten Emil Hácha parlamentet den 21 mars 1939. Den politiska annektionen innebar att protektoratet ekonomiskt integrerades med Tredje riket och riksmarken blev officiell valuta. Den tyska ockupationen betydde också social ödeläggelse. Den sociala ställningen för tjeckiska entreprenörer och direktörer för stora och medelstora företag var ytterst komplicerad. Ett stort antal av dem fråntogs helt enkelt äganderätten till företagen till förmån för tyskar och – i det fall de hade judiskt ursprung – likviderades slutligen fysiskt. För att ett företag skulle «ariseras» («förtyskas») var det tillräckligt att 25 procent av kapitalet var judiskt. Företag som drevs av tjeckiska patrioter drabbades också av samma politiska förföljelser. De stora tyska monopolerna som Hermann Göringverken, Dresdner Bank och andra företag tog kontroll över avgörande grenar av den tjeckiska ekonomin genom administrativt tryck. Allt främjade således det tyska kapitalets expansion (Krejčí & Machonin 1996: 142–43).

Enligt uppskattningar på basis av antalet anställda bidrog protektoratet med 9–12 procent av Tredje rikets totala industriproduk-

tion under krigsåren. I relativa termer utgjorde detta en större andel än vad någon annan region i Nazityskland bidrog med. Enligt målen för den nazistiska expansionen ansågs Böhmen och Mähren vara kolonier som försåg Tyskland med såväl industriell muskeltur som militär utrustning och arbetskraft (Teichová 1988: 83–84).

Mordet på Heydrich: sinnebilden för hämndmönstret

Den 27 maj 1942 utsattes riksprotektor Reinhard Heydrich för ett attentat. Han dog den 4 juni. Innan han mördades hade Heydrich beslutat att den tyska förtryckarregimen skulle styra protektoratet ännu hårdare. Omedelbart efter mordet införde tyskarna en ny och hårdare krigslag i landet (gällande till 3 juli 1942). Massavrättningar, arresteringar och husundersökningar hus för hus lamslog det tjeckiska underjordiska motståndet. En atmosfär av terror framkallades avsiktligt. Hitler sadades ha krävt att åtminstone 10 000 tjecker skulle dödas, men hans rådgivare varnade för att detta kunde framkalla sabotage i den tyska vapenproduktionen, dit tjecker hade förts. Ändå arresterades 3188 personer medan 1585 avrättades under den terror som rådde under krigslagen.

De mest välkända grymheterna ägde rum i byn Lidice nära Prag och i byn Ležáky i östra Böhmen. Den 10 juni 1942 dödades 192 män i Lidice, medan 196 kvinnor deporterades till koncentrationslägret i Ravensbrück och 104 barn deporterades till koncentrationslägret i Lodz, där 82 barn dog. Nazisterna plundrade byn, brände ner husen och andra byggnader och jämnade resten av området med marken. Den mindre byn Ležáky mötte samma öde den 24 juni, då motståndsrörelsens hemliga radiostation där upptäcktes. 33 vuxna mördades, bland dem även kvinnor. Ytterligare 21 offer dog senare i gaskamrar, däribland 11 barn. Även Ležáky brändes ner (Capka 1998: 645–47, Larmola 2003: 52). Den sammanlagda förlusten i mänskligt liv under det nazistiska styret 1939–45 uppskattas till 250 000 i hela Tjeckoslovakien (Larmola 2003: 213).

Tjeckoslovariens befrielse och Benes' dekret

Tjeckoslovakien befriades från Nazityskland huvudsakligen genom den sovjetiska armén våren 1945. Anledningen till det var att amerikanerna gick med på det sovjetiska kravet att de skulle stanna vid demarkationslinjen i västra Böhmen. Amerikanerna befriade sålunda ungefär en niondel av tjeckoslovakiskt territorium från tyskarna. Det sägs att lokalbefolkningen i den sovjetiska zonen önskade

att amerikanerna skulle komma, eftersom de måste försörja Röda Armén medan amerikanerna hade med sig egna varor. Men i den amerikanska zonen önskade de lokala tjeckerna att Röda Armén skulle komma eftersom de ansåg att amerikanerna skyddade tyskarna alltför mycket från bestraffningar.

Huvuddelen av de tyska styrkorna lämnade Prag den 8 maj, medan Röda Armén anlände först den 9 maj för att rensa staden från enstaka SS-bataljoner. Redan drygt en månad tidigare hade den nya Nationella Front-regeringen (NF-regeringen) utnämnts i Kosice i östra Slovakien. Där publicerade NF-regeringen, som hade en stark kommunistisk representation, sitt program som var ett nästan fullständigt kommunistiskt manuskript för en «nationell och demokratisk revolution» som det kallades.

Programmet innehöll starka krav på att «tyska och ungerska förrädare» skulle bestraffas och deras egendom konfiskeras under statens kontroll. Enligt regeringsprogrammet skulle det befriade landet bestå av två jämlika nationer, tjeckerna och slovakerna. Det uttrycktes också i klartext att endast de få av de icke-slaviska minoriteterna som kunde bevisa att de varit lojala mot Tjeckoslovakiska republiken genom hela perioden 1938–45 och hade deltagit i det antinazistiska motståndet, tilläts behålla sina medborgerliga rättigheter i den nya republiken. För att bedöma enskilda personers lojalitet mot fäderneslandet under krigstiden utnämndes lokala kommittéer på fem personer. De flesta upprättades av den kommunistiskt sinnade lokala administrationen, den nationella kommittén, och de fogade sig sålunda efter inrikesministern Václav Nosek, en kommunist (Jech & Kaplan 1995: 32–34). Folk som hade kämpat mot nazisterna men som samtidigt var antikommunister behandlades därför ofta som «förrädare».

Under kriget var det stora tyska militära styrkor i Tjeckoslovakien. Medan kriget pågick utgjorde antalet tyskar (ockupationssoldater inberäknat) 6 miljoner. Vid månadsskiftet april–maj 1945 försvann helt enkelt ungefär 200 000 av de 3,1 eller 3,2 miljonerna ursprungliga sudettyskar (Stanek 1996: 20). Tiden för hämnd, mord och ursinniga fördrivningar hade börjat. Under de första månaderna efter befrielsen var dessa okontrollerade och våldsamma. Fördrivningen av nationella minoriteter var del av en inofficiell regeringspolitik, men myndigheterna miste kontrollen över den eftersom NF-regeringen inte hade givit några tydliga restriktioner (Kaplan 1985: 135–44).

De rådande förhållandena – i synnerhet i det forna Sudetområdet – var förvirrande i maj 1945. De lokala myndigheterna betrak-

tade sabotage (t ex förstöring av ammunitionsförråd och eldsvådor) som verk av sudettyska nazistiska sabotörer, *Werwölfe*. De flesta sudettyskar uppförde sig emellertid fredligt. De höll för det mesta på med att samla ihop sina tillhörigheter innan de flydde från området. Där fanns också många antityska gendarmer och partisaner klädda i Röda Arméns uniformer, som förenade sig med sovjetiska soldater som godtyckligt straffade tyskar genom olagliga heminspektioner, våld och hantering av «nationell egendom» (Stanek 1996: 96–97).

President Benes var mer angelägen att genomföra en «nationell revolution» – en eliminering av de icke-slaviska minoriteternas inflytande – än vad kommunisterna var. Samma dag som han välkomnades tillbaka till Prag efter en exil på sex år och sju månader, den 16 maj 1945, klargjorde Benes att det var nödvändigt att särskilt likvidera tyskarna i de tjeckiska områdena och ungrarna i Slovakien i en sådan utsträckning som passade de intressen som tjeckernas och slovakernas enade nationalstat hade. Senare föreslog han att republiken skulle rensas från förrädare. NF-regeringens vice-statsminister, Josef David, var förtjust över hur «det historiska ögonblicket har kommit när vi en gång för alltid kan befria oss från den tyska minoriteten» (Stanek 1991: 58–59).

Under den första efterkrigstiden, till sent i oktober 1945, då Provisoriska Nationalförsamlingen öppnade sina sessioner, styrdes Tjeckoslovakien konstitutionellt genom presidentdekret. Dekreten var giltiga endast i de tjeckiska provinserna eftersom det krävdes godkännande från Slovakiska nationella rådet för att de skulle gälla i Slovakien. De viktigaste besluten fattades dock i NF-regeringens presidium, där kommunisterna hade dubbel representation. Dessutom utgjorde NF-regeringens «Kosice-program», det kommunistiska manuskript som de andra medlemmarna i NF-regeringen var tvungna att förbinda sig till, den normkodex som skulle följas, fastän 1920 års konstitution inte hade övergivits formellt ännu.

Presidentdekreten av 1945, de som nu ofta kallas Benes' dekret i den offentliga diskussionen, var dekret som grundade sig helt på Kosice-programmets bokstav och anda. Benes' dekret från våren och sommaren 1945 gällde huvudsakligen konfiskering av egendom från «Republikens förrädare» och medborgarrätter i den nya Tjeckoslovakiska republiken (Larmola 2002: 78–85). De fokuserade naturligtvis främst på de tyska och ungerska minoriteterna men också kollaboratörer med tjeckiskt och/eller slovakiskt ursprung bestraffades. I Slovakien var förrädarna huvudsakligen supportrar till Tisos klerikala fascistiska regim 1939–45.

På Potsdamkonferensen accepterade de tre stormakterna USA, Sovjetunionen och Storbritannien fördrivningen av tyskar från de tjeckiska områdena (däremot godkände de inte att den ungerska minoriteten skulle fördrivas från Slovakien). De tillät att tyskarna fördrovs från Tjeckoslovakien till de allierades ockupationszoner i Tyskland. Fördrivningarna varade så länge som till 1948. Ungefär 1 988 400 tyskar förflyttades till amerikanska, brittiska och franska zoner i Västtyskland eller Västberlin. Omkring 1 850 000 var ursprungligen sudettyskar. Samtidigt hade ungefär 916 000 fördrivits till den sovjetiska zonen – senare DDR – och Östberlin; 880 000 av dessa hade sudetiskt ursprung. Ungefär 142 000 tyskar, av vilka 137 000 var sudettyskar, fick bosätta sig i Österrike medan ytterligare 24 000 (23 000 sudeter) fick bosätta sig på andra ställen i Europa eller utanför Europa. Det totala antalet fördrivna tyskar från Tjeckoslovakien var sålunda 3 080 400, av vilka 2 890 000 var sudeter (Stanek 1991: 366).

Den totala folkmängden i Tjeckiska republiken är för närvarande över 10,2 miljoner. 93 procent av dessa är antingen tjecker (80 procent) eller deras nära släktingar från Mähren (13 procent, också tjeckisktalande). Slovaker utgör 3 procent av befolkningen. Den överväldigande slaviska dominans har ökat med ett antal polacker. Tyskar i Tjeckiska republiken utgör därmed idag en marginell grupp.

Fördrivningen av den tyska minoriteten efter kriget fick enorma politiska, ekonomiska och sociala konsekvenser för Tjeckoslovakien under det sena 1940-talet. Den var ett omedelbart slag mot den tjeckiska nationella ekonomin, eftersom en stor mängd egendom hade förstörts och gått förlorad under konfiskationsprocessen. Sudettyskarnas andel av de totala investeringarna i Tjeckoslovakien före 1938 var 30–35 procent medan deras andel av den totala befolkningen var endast 23 procent. Inom jordbruket utgjorde de landområden som konfiskerats från tyskarna efter kriget 70 procent av det totala jordkapitalet. Till skillnad från tjeckiskt kapital och egendom hade sudettyskt kapital och egendom i praktiken nationaliserats fullständigt redan 1945, nästan tre år före den kommunistiska kuppen i Tjeckoslovakien (Sláma 1994: 530).

Sudetområdet var och är ett förhållandevis rikt område. Den känslomässiga bindning som både tjecker och tyskar har till området är inflammerad genom de oförrätter och lidanden som man inom båda folkgrupper utsatts för genom andra världskriget. Dessa känslor har aktualiserats genom de krav som den europeiska integrationen ställer på att egendomsinnehav och regelverk skall vara entydiga.

Spelet om Sudetlandet

Det europeiska associationsavtalet mellan EU och Tjeckiska republiken trädde i kraft i februari 1995. I januari 1996 ansökte Tjeckien om medlemskap i EU (Pech 2002: 20). Om Sudetendeutsche Landsmannschaft fortfarande 1992 kunde blockera det tjeckisk-tyska avtalet med hjälp av Bayerns CSU, så gjorde de det inte längre 1996. Bayerns CSU-politiker förenades med de andra konservativa i det pan-tyska CDU och med socialdemokraterna, vilka redan hade funnit det fördelaktigt att få Tjeckien att gå med i Västs strukturer som en stabil partner i ekonomiska frågor och i säkerhets-samarbetet. Sålunda var tiden inne att sluta ett avtal eller en deklARATION om förnyade relationer mellan Tyskland och Tjeckiska republiken.

I båda länderna satt de konservativa, Kohls CDU och Klaus' Medborgerliga demokratiska partiet (ODS, Občanská Demokratická Strana) vid makten vid denna tid. Den tyska parlamentariska oppositionen, som då utgjordes av socialdemokraterna (SPD) och de gröna, ansåg redan från början att tjeckerna skulle garanteras tillräckliga eftergifter för att en överenskommelse skulle komma till stånd. På tjeckisk sida fruktade socialdemokraterna (CSSD), och i synnerhet deras ledare Milos Zeman, att Klaus' medarbetare skulle göra alltför många eftergifter till Tyskland och ville se texten till den eventuella deklARATIONEN i förväg. DeklARATIONEN om de tysk-tjeckiska relationerna påbörjades under den tyske utrikesministern Klaus Kinkels besök i Prag den 20 december 1996 och signerades slutgiltigt då kansler Helmut Kohl besökte Prag den 21 januari 1997 (Handl 1998: 8–12).

Allt gick emellertid inte så enkelt. När den tjeckiske premiärministern Václav Klaus kallade transporten eller fördrivningen av sudettyskarna för «påtvungad avfärd» («*nučení obchod*») så var det inte tillräckligt för den sudettyska offentligheten, som reagerade häftigt. Kansler Helmut Kohl i sin tur förargade tjeckerna när han i en intervju med *Sudetendeutsche Zeitung* svarade att «frågorna om egendomsrättigheterna hade naturligtvis utelämnats» i deklARATIONEN. Milos Zeman ansträngde sig att i Tyskland få stöd från det tyska federala parlamentet för sin idé om en inledande deklARATION från båda ländernas federala parlament. Den idén skulle ha kunnat bekräfta auktoriteten i deklARATIONEN, vilken hade mist något av sin betydelse efter Helmut Kohls tolkning av egendomsfrågorna. CDU ville emellertid inte förlora sina sudetiska väljare och blockerade initiativet. För Zeman var det under alla omständigheter viktigt att han fått stöd från de tyska socialdemokraterna och vänstern.

Deklarationen antogs med knapp majoritet i det tyska federala parlamentet den 30 januari 1997. I det tjeckiska parlamentet antogs deklara-tionen i den lägre kammaren, dvs representanthuset, med stöd av den ODS-ledda regeringskoalitionen och en betydelsefull del av CSSRs ledamöter. De högerorienterade nationalistiska ex-tremisterna, det vill säga Det republikanska partiet, tillsammans med kommunisterna motsatte sig den. Kommunisterna kallade deklara-tionen en «institutionaliserad lögn och ett falsarium». I den högre kammaren, senaten, antogs deklara-tionen utan problem eftersom regeringen där styrde med överväldigande majoritet (Handl 1998).

Frågorna om sudettyskarnas konfiskerade och nationaliserade egendomar förblev emellertid som om de vore olösta. Tyskarna förespeglade sudeterna vissa rättigheter till deras forna hemtrak-ter. Sålunda accepterade den tyska sidan inte den direkta jämförel-sen mellan den nazistiska terrorn och förtrycket från 1938–39 till 1945 och den tjeckiska hämndterrorn mot tyskarna efter kriget. Den tyska allmänna opinionen kände sig inte på samma sätt skyldig till de krigsbrott mot tjeckerna som den gjorde när det gällde polackerna. Till detta kan anföras att Polen, som ett relativt stort land, har orienterat sig strategiskt nära Tyskland. Det tysk-fransk-polska samarbetet har redan visat sig fungera. Tjeckiens befolkning är endast drygt 10 miljoner, medan Polens är nära 39 miljoner. Naturligt-vis har tjeckerna inte råd att betala någon kompensation till sude-terna eller deras ättlingar, och tjeckerna har också stått fast i sin vägran att göra det. Å andra sidan har Tyskland välkomnat Tjeck-ien in i NATO och EU och har lovat sitt starka stöd till tjeckerna i dessa frågor (*ibid.*).

Den tysk-tjeckiska deklara-tionen av 1997

Den första artikeln i den tysk-tjeckiska deklara-tionen av 1997 blickar framåt men fastställer båda ländernas ansvar för att goda grann-relationer och partnerskap utvecklas. Den positiva framtiden skall grundas på villkor att «orsaker och följder gällande händelser i det förgångna inte skall glömmas». I artiklarna två och tre ber båda parter om ursäkt för händelser som skett 1938–48.

Den tyska sidan ber om ursäkt för de händelser som ledde till Münchenöverenskommelsen, fördrivningen av tjecker från gräns-områdena, upplösningen av den tjeckoslovakiska republiken och ockupationen av landet. Tyskland ber också om ursäkt för de lidan-den nazisterna åsamkade den tjeckiska befolkningen och dess mot-ståndsrörelse. Man erkänner också att «nationalsocialisternas

politiska våld mot den tjeckiska befolkningen ledde till att skäl skapades för flykt efter kriget, för fördrivning och påtvingad omflyttning».

I den tredje artikeln är det tjeckernas tur att beklaga «fördrivningen» av sudettyskarna «som påtvingad omflyttning, konfiskation av egendomar och berövande av deras medborgarskap». Den tjeckiska sidan tillstår att fördrivningen orsakade onödiga lidanden och riktades mot oskyldiga människor, på grund av uppfattningen om kollektiv skuld. En lag som publicerades den 8 maj 1945 möjliggjorde dessa orätter och kriminella excesser. Denna lagstiftning gjorde det också möjligt att låta dem som begick excesserna förbli ostraffade.

I artikel fyra är båda parter överens om att alla dessa brott och oförrätter tillhör det förgångna. Prioritet skall ges till ömsesidig förståelse och överenskommelser. Men både den tyska och den tjeckiska sidan förklarar att de skall behålla sin egen legala ordning och respektera om den andra parten har en annan rättslig inställning till dessa frågor. Tyskar och tjecker kom således inte varandra närmare från juridisk synpunkt. Men enligt deklarationen skall varken dessa punkter eller rättsliga frågor från det förgångna utgöra en börda för de politiska relationerna.

I de fortsatta artiklarna erkänner parterna sitt ansvar för de etniska minoriteterna, oavsett om de har tyskt eller tjeckiskt ursprung. Man beslutade också att inrätta en tysk-tjeckisk fond för framtiden som skulle tjäna gemensamma intressen. Prioritet skulle ges till stöd för nazisternas offer. Det tyska bidraget skulle vara 140 miljoner tyska mark och det tjeckiska 440 miljoner tjeckiska kronor. Nominella siffror ger inte den rätta bilden eftersom skillnaden i valutor var så stor. Uppskattningsvis var det tyska bidraget ungefär 4,5 gånger så stort som det tjeckiska.

EU – en dynamisk ram för problemlösning

De tjeckiska och tyska delegationerna lyckades inte lösa problemen med egendomarna. Följaktligen kunde kraven från Sudetendeutsche Landsmannschaft inte tystas. Dessutom betraktas nu i praktiken de tjeckiska och tyska lidandena och förlusterna 1938–48 som lika stora.

Tjeckerna hade fruktat att Tyskland som det mäktigaste landet i Europa ensidigt skulle främja sudettyskarnas intressen. Men, som Vladimír Handl (1998) anför, det faktum att deklarationen existerar med dess signaturer och dess internationella förankring skulle

komma att minimera denna fara. De katolska kyrkorna i båda länderna har också konstaterat att efter undertecknandet får ingen dra sig undan ansvaret för den framtida utvecklingen av de ömsesidiga relationerna (*ibid.*). Det kan också tilläggas att Tjeckiens inträde i NATO och EU kommer att göra dessa problem multilaterala. Denna större ram kommer emellertid inte nödvändigtvis att vara till hjälp för att eliminera problem mellan stora och små stater.

Känsliga frågor har ofta både en inrikes- och en utrikesaspekt. Vad gäller Tysklands intresse när det gäller en lösning på sudetfrågan är det sannolikt beroende av såväl Tysklands ställning inom EU som av inrikespolitiska maktförhållanden. Man bör komma ihåg att den tjeckisk-sudetiska dispyten endast rör en del av Tysklands befolkning. För Tyskland är sudetfrågan möjligen främst en inrikespolitisk fråga. Sudeternas makt har sin grund i att de bor koncentrerat i en delstat, Bayern. Så länge som den nuvarande Schröderregeringen med socialdemokrater och de gröna fortsätter så har Landsmannschaft förlorat sina direkta kanaler till makten. Varken socialdemokraterna eller de gröna har anledning att främja sudet-tyskarnas intressen, vilket de tydligt har uttryckt.

Även om Tjeckien ger Tyskland prioriterad betydelse så kan landet inte göra anspråk på att det omvända gäller. Tjeckien är när allt kommer omkring endast en mindre granne, till och med mindre än Polen. Tyskland har emellertid reella intressen av att ha goda relationer med sina grannar. Detta borde bidra till att Tyskland satsar på investeringar i öst och på att öka det tyska inflytandet där. Detta skulle i sin tur understryka Tysklands överlägsna position inom EU jämfört med Frankrike och Storbritannien.

Hur än kopplingarna mellan inrikes- och utrikesfrågorna kommer att se ut i framtiden så står ett emellertid klart: Det tycks som att ännu mer tid behövs för att få en definitiv lösning på det gamla tjeckisk-sudetiska problemet.

Litteratur

- Capka, Frantisek (1998) *Dejiny zemí Koruny české v datech*. Praha: Nakladatelství Libri.
- Handl, Vladimír (1998) Cesko-nemecká deklarace 1997 – mezi minulostí a zítřkem? *Mezinárodní vztahy* no 3.
- Jech, Karel & Karel Kaplan (1995) *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty*. Praha, Brno: Doplnek.
- Kaplan, Karel (1985) *Poválečné Československo. Československo 1945–1948: národy a hranice*. München: Edicé Národní politika.
- Krejčí, Jaroslav & Pavel Machonin (1996) *Czechoslovakia, 1918–92. A Laboratory for Social Change*. Basingstoke: Macmillan.
- Larmola, Heikki (2002) Mörköjä menneisyydestä. Sodanjälkeiset «Benesin dekreetit» Keski-Euroopan rauhanhäiritsijöinä. *Idäntutkimus* 9 (3): 78–85.
- Larmola, Heikki (2003) *The «Czechoslovak Path»: A Communist Route to Power Monopoly in 1943–1948 Within the Framework of «Mitteleuropa», Great Power Setting, and the Soviet Sphere of Interests. A Neorealist and Historical Approach*. Helsingfors: Edita Press.
- Pech, Radek (2002) «The Czech Republic – Ten Years After» i Vesa Saarikoski (red.) *Ten Years After. In the Wake of the Eastern Enlargement*. Åbo: Department of Contemporary History, University of Turku.
- Sláma, Jirí (1994) Dusledky nuceného vysídlení Nemcu pro Československo. *Soudobé dejiny* no 4–5.
- Stanek, Tomáš (1991) *Odsun Nemcu z Československa 1945–1947*. Praha: Akademia.
- Stanek, Tomáš (1996) *Perzekuce 1945*. Praha: Institut pro stredoevropskou kulturu a politiku.
- Teichova, Alice (1988) *The Czechoslovak Economy 1918–1980*. London: Routledge.

Slovenien, en solskenshistoria?

Anna Jonsson

forskare och föreläsare på Institutionen för östeuropastudier, Uppsala universitet. Doktorand på Juridiska institutionen vid Uppsala universitet

I maj 2004 förväntas Slovenien bli fullvärdig medlem av Europeiska Unionen (EU). I och med detta har Slovenien uppnått det mål som, tillsammans med ett NATO-medlemskap, har dominerat Sloveniens utrikes- och inrikespolitik under större delen av 1990-talet. Allt från det Slovenien blev självständigt har dess regering arbetat mot att integreras med Västeuropa. Landet uppfyller de flesta av de villkor som EU ställer på nya medlemmar och tycks redan i flera avseenden vara väl integrerat med Västeuropa. Detta är en stark kontrast till de övriga stater som tillsammans med Slovenien ingick i det socialistiska Jugoslavien fram till 1991. Hur kommer det sig att Slovenien i detta avseende utgör en solskenshistoria? Det är den första fråga som denna artikel skall pröva att besvara genom att se närmare på den legala transitionsprocessen. Den andra frågan som skall diskuteras är vilka problem Slovenien står inför idag vad gäller den fördjupade nationella och europeiska integrationen. Här vill vi fokusera på tre områden som är särskilt problematiska: medborgarskapsfrågor, minoritetsskydd och korrup-tion.

Slovenien åter till Väst

Den 23 mars 2003 folkomröstade Slovenien om EU- och NATO-medlemskap. 60% av de röstberättigade deltog i valet. Av dessa röstade 90% för ett EU-medlemskap och 66% för ett NATO-medlemskap. Förväntningarna om ett NATO-medlemskap hade tidigare grusats i samband med NATOs toppmöte i Madrid 1997. Slovenien hade redan 1994 uttryckt en önskan om att bli medlem

av NATO, men bjöds inte in till fullvärdigt medlemskap.¹ Efter nästa NATO-toppmöte (maj 2004) förväntas dock Slovenien bli en fullvärdig NATO-medlem.

Vad gäller den inrikespolitiska utvecklingen och framför allt den rättsliga förändring som Slovenien genomgår så har dock ambitionen att bli medlem av EU haft större inflytande. Redan 1993 slöt Slovenien ett samarbetsavtal med EU och 1996 ingick parterna ett associeringsavtal. Samma år lämnade Slovenien in sin ansökan om EU-medlemskap. 1997 kom Kommissionens utlåtande och i och med detta blev Slovenien officiellt ett kandidatland. Förhandlingarna om medlemskap påbörjades i mars 1998.² Slovenien har sedan dess varit ett av de starkaste kandidatländerna tillsammans med Estland, Ungern och Polen.

EU-medlemskap förutsätter att kandidatlandet i fråga har harmoniserat nationell lagstiftning med EUs *acquis communautaire* samt att vissa krav på demokrati, rättsstatlighet och skydd för mänskliga rättigheter och friheter är uppfyllda, de så kallade Köpenhamns-kriterierna. Slovenien har inte haft några större problem vad gäller de rättsliga reformerna även om några mindre problem har funnits och fortfarande finns. Dessa är speciellt att hänföra till medborgarskap, skydd för minoriteter samt korruption. Som redan nämnts, kommer dessa frågor att behandlas mer ingående längre fram. Först skall vi se närmare på hur man kan förklara Sloveniens framgångshistoria. Naturligtvis finns det flera förklaringsfaktorer, t.ex. de historiska och kulturella kopplingarna till Väst, den gynnsamma ekonomiska utvecklingen och det geopolitiska läget, men vi vill här först och främst fokusera på de juridiska aspekterna.

En tillbakablick på slovensk lagstiftningstradition

Slovenien var fram till 1918 en del av dubbelmonarkin Österrike-Ungern, vilket innebar att österrikisk lag var tillämplig. En europeisk kulturell identitet formades. Vid slutet av 1800-talet ledde emellertid rädslan för förtyskning samt längtan efter ett enat Slovenien och nationell självbestämmanderätt till att slovenerna sökte samarbete med kroater och serber inom dubbelmonarkin och med Serbien. 1918 bildades Serbernas, kroaternas och slovenernas kunga-

1 Slovenien har sedan 1994 deltagit i NATOs Partnerskap för fred. Sedan 1999 implementeras NATOs handlingsplan för medlemskap i Slovenien (Slovenija in NATO 2003).

2 Se EUs website om utvidgningen och Sloveniens kandidatur på <http://europa.eu.int/comm/enlargement/slovenia/index.htm>.

döme. 1929 ändrades namnet till Kungadömet Jugoslavien. Kungadömet dominerades av det slaviska och ortodoxa, samt av de nationella konflikterna mellan serber och kroater. Detta ledde till att de katolska slovenerna från början stred för bevarandet av den slovenska nationen och dess självbestämmanderätt inom kungadömet. Det officiella språket på slovenskt territorium var slovenska och slovener intog de högre tjänstemannaposterna. Samtidigt var den slovenska ekonomins tillväxt mycket god (Harris 2002: 161).

Efter andra världskriget upprättades Federala jugoslaviska folkrepubliken.³ Inom denna federation erhöll Slovenien status som delrepublik, vilket möjliggjorde att den slovenska nationella identiteten bibehölls och utvecklades (Prunk 1997: 22–24, 26). Konflikten mellan serber och kroater fanns latent även inom det socialistiska Jugoslavien, men också här var Sloveniens situation gynnsam eftersom varken serber eller kroater hade några anspråk på Slovenien. Detta i kombination med en positiv ekonomisk utveckling lade antagligen grunden till en smidig väg mot självständighet och integration med Europa.

De delar av Jugoslavien som hade tillhört Österrike-Ungern – Slovenien och Kroatien – var de mest utvecklade delarna av landet och svarade för den övervägande merparten av Jugoslaviens inkomster av utländsk valuta. Slovenien var under hela efterkrigstiden den rikaste republiken och förvaltade sin ställning väl. Visserligen var det ekonomiska systemet detsamma inom hela Jugoslavien – det socialistiska självförvaltningssystemet var Jugoslaviens «varumärke» – men det fanns utrymme för reform. Slovenien och Kroatien var de drivande krafterna bakom de ekonomiska reformer i riktning mot en marknadsanpassning som Jugoslavien genomförde 1965. På detta sätt lades grunden för Sloveniens gynnsamma ekonomiska utveckling.

En förklaring till Sloveniens smidiga juridiska transformation står att finna i dess kulturella och religiösa närhet till Väst. I Europa pågick under 1800-talet en kodifieringsprocess som innebar att element av lokal lag och sedvänja undanröjdes. Som ett led i denna process antogs 1811 den österrikiska civilkoden (*Das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch*). Denna kod kom framöver att dominera civilrätten i regionen (Küpper 2003: 287). Så länge den slovenska nationen var en del av dubbelmonarkin var österrikisk lag tillämplig och detta

3 När den federala konstitutionen ändrades 1963 ändrades namnet från Federativna Narodna Republika Jugoslavija till Socialistiska Federativna Republika Jugoslavija.

förändrades inte nämnvärt efter dubbelmonarkins fall och Sloveniens inträde i Serbernas, kroaternas och slovenernas kungadöme.

Kungadömet var en ny stat utan egen lagstiftning. För att förhindra ett juridiskt vakuum tilläts kungadömets konstituerande delar att behålla den rättsordning som tidigare varit tillämplig på dess territorium. Österrikisk lag fortsatte således att användas i Slovenien. Enligt 1921 års Vidovdan-konstitution kom dessa rättsordningar att utgöra grunden för vad som senare benämndes jugoslavisk lag i respektive del av kungadömet. För Sloveniens del innebar detta att den österrikiska lagen i Slovenien kom att utvecklas separat från utvecklingen i Österrike, framför allt genom antagandet av ny lagstiftning och rättspraxis.

Kungadömets ambition var att skapa en för kungadömet enhetlig och gemensam lagstiftning. På grund av inrikespolitiska och konstitutionella svårigheter drog denna process dock ut på tiden. Den gemensamma lagstiftning som antogs rörde först och främst områden som civilprocessrätt, straffrätt och straffprocessrätt samt konkurrenslagstiftning och fastighetsregistrering. Inom de stora legala områden som inte reglerades av kungadömet tillämpade Slovenien fortfarande österrikisk lag. Detta gällde framför allt civilrätten. 1811 års civilkod tillämpades således fortsatt (Küpper 2003: 288). Slovenien kunde därmed fortsätta sin relativt starka rättstradition och på grund av den jugoslaviska federalismens särdrag urholkades den inte efter andra världskriget.

I det socialistiska Jugoslavien var det federala centrets kontroll över republikerna av varierande styrka under senare hälften av 1900-talet. De politiska förändringar som genomfördes under denna tid illustreras väl genom de konstitutionella förändringar som vidtogs: 1946 års konstitution var mer eller mindre en kopia av Stalins konstitution från 1936, 1953 års konstitution innebar ett steg mot decentralisering, 1963 års konstitution fastslog arbetarklassens styre, och slutligen, 1974 års konstitution gav mer makt åt republikerna och de autonoma områdena samtidigt som den möjliggjorde en ökad ekonomisk decentralisering (Mønnesland 1999: 215). I och med den sista ändringen ökade delrepublikernas handlingsfrihet. Framför allt Slovenien och Kroatien drog fördel av detta.

Den legala kontinuiteten var däremot svagare i det socialistiska Jugoslavien än under kungadömet. Enligt en federal lag från 1946 förklarades pre-kommunistisk lag ogiltig. I de fall det skulle uppstå juridiska luckor skulle dock den gamla lagen kunna användas som vägledning, utan att för den skull vinna kraft av gällande rätt. Sloveniens rättsordning utgjorde i slutet av kommunisttiden en integre-

rad del av den jugoslaviska rättsordningen, med sina särdrag som «samhällsägdd egendom», trots att försök gjordes att modernisera och liberalisera den slovenska ekonomin och rättsordningen under 1970- och 1980-talen (Küpper 2003: 289–90). Den elit som propagerade för dessa reformer var delvis också den elit som i slutet av 1980 och i början av 1990-talet ledde de reformer som slutligen bidrog till Sloveniens självständighet. Det fanns en konsensus på elitnivå om vilka mål som skulle uppnås och hur. Målen var en pluralistisk demokrati med en fri marknadsekonomi, samt att detta skulle uppnås genom att söka konsensus och genom att respektera rättsstatlighet och legalitet. En tydlig ambition var att söka medlemskap i EU och NATO samt att upprätta goda relationer till grannstaterna på Balkan.

Mot självständighet

1989 gjordes tillägg till Republiken Sloveniens konstitution. Dessa tillägg innebar att Slovenien hade kontrollen över den armé som befann sig på slovenskt territorium och över den nationella inkomsten. Därefter beslöt Sloveniens kommunistförbund att introducera en fri marknadsekonomi samt att skapa en politiskt pluralistisk demokrati. I januari 1990 lämnade Sloveniens kommunistförbund det jugoslaviska kommunistförbundet och i april samma år hölls det första fria valet i Slovenien sedan andra världskriget. Senare på hösten hölls en folkomröstning om huruvida Slovenien skulle sträva mot självständighet eller inte. 92% av de röstberättigade tog sig till valurnorna. Av dessa röstade 88% för ett fritt och självständigt Slovenien.

Den 25 juni 1991 förklarade den slovenska republiken sin självständighet. Internationellt erkännande för den slovenska staten erhöles dock först i slutet av 1991 och början av 1992⁴ efter att ett fredsavtal slutits med Jugoslavien.⁵ Fredsavtalet innebar att federala trupper och maktorgan skulle lämna Slovenien inom tre månader (Prunk: 28–30). Det är viktigt att notera att de steg som togs mot självständighet hade en rättslig bas av en konstitutionell karaktär och att dessa lade den konstitutionella grunden för ett självständigt Slovenien. Vidare är det viktigt att notera att de konfederala

4 EU erkände officiellt Slovenien som en självständig stat i januari 1992.

5 Då konflikterna inom Jugoslavien gick mot en total konfrontation och krig var Slovenien lyckligt lottat. De slovenska områdena hade aldrig historiskt ingått i Serbiens nationella målsättningar, så området var inte intressant i den nya situationen då serbisk nationalism präglade Serbiens politik.

elementen i 1974 års federala konstitution möjliggjorde att denna process kunde fortskrida utan att bryta mot den jugoslaviska federala konstitutionen (Grand 1997: 84). Efter valet 1990 togs ytterligare steg mot självständighet genom att göra tillägg till den slovenska konstitutionen.

Såväl praktiska som symboliska hänsyn ledde till att Slovenien den 23 december 1991 antog en ny konstitution. Den konstitutionella legaliteten och kontinuiteten bibehölls emellertid genom att ändringsregler som fanns i den gamla slovenska republikens konstitution beaktades vid antagandet av den nya konstitutionen. Den nya konstitutionen har präglats av erfarenheter från Väst. Det var dock tydligt uttryckt att västerländska konstitutioner inte skulle kopieras rakt av. Snarare skulle dessa fungera som inspiration och vägledning (Grand 1997: 89).⁶ Det är intressant att notera att Slovenien i relativt liten bemärkelse har låtit externa intressen ta över reformeringsarbetet. Detta har utförts av interna krafter med internationella standards, erfarenheter och råd som vägledande ljus.

Den legala transitionen

Sloveniens transition föregicks av en målmedveten och systematisk satsning på att bygga institutioner som var anpassade till en västeuropeisk demokratisk ordning. Till en del hade denna process inletts långt innan Jugoslavien började sönderfalla. Det är därför inte förvånande att processen förlöpte lugnt och metodiskt då den väl fick chansen att förverkligas.

Utöver de konstitutionella ändringar som genomfördes i Slovenien och som vi har behandlat ovan så var Slovenien nödgat att genomföra större förändringar av lagstiftningen för att kunna genomföra ett systemskifte från en socialistisk rättsordning till en liberal. Problemet löstes delvis genom att federal lagstiftning inkorporerades med den slovenska republikens lagstiftning. Detta skedde genom att Sloveniens parlament den 11 oktober 1990 antog en lag av konstitutionell karaktär i vilken villkoren för denna inkorporering fastslogs. Den federala lagen accepterades således inte automatiskt. För att federal lag skulle erkännas som slovensk lag krävdes parlamentets godkännande.⁷ Genom att gå tillväga på detta sätt undvek man smidigt problemet med rättsliga vakuumsom lätt kan

6 Konstitutionen finns i heltext på den slovenska författningsdomstolens hemsida <http://www.sigov.si/us/en>.

7 Exempelvis vägrade det slovenska parlamentet att godkänna den federala straffrättsliga lagstiftningen (Küpper 2003: 291).

uppstå vid nya statsbildningar, speciellt när en *tabula rasa* anses önskvärt.

Att genomföra en legal transition handlar emellertid inte enbart om att antaga ny lagstiftning. Problemet är mycket mer komplext än så, speciellt om man beaktar att det i de kommunistiska fallen handlar om att genomföra ett systemskifte som innebär att nya värderingar och värden skall beaktas och realiseras.⁸ Slovenien har hämtat inspiration och hjälp från österrikisk, tysk och EG-rättslig lagstiftning och jurister. Samarbetet har underlättats av att det finns en tradition av samarbete mellan västerländska och slovenska jurister, samt den gemensamma rättstradition som har diskuterats ovan.

Att implementera EUs *acquis communautaire* kan ses som en viktig del av den legala transitionen. I Europeiska kommissionens slutrapport om Sloveniens medlemskap står att läsa att Slovenien har nått en hög nivå av implementering vad gäller den större delen av EUs *acquis communautaire* (Comprehensive Monitoring Report 2003). Det återstår dock problem på områden som rätten att tillhandahålla tjänster, immaterialrättsligt skydd, icke-diskriminering inom social- och sysselsättningspolitik, kampen mot korruption inom statsförvaltningen samt inom jordbruks- och telekommunikationssektorn. En brist vad gäller uppfyllandet av *acquis communautaire* som kräver omedelbar åtgärd före tillträde till EU är det ömsesidiga erkännandet av examina inom sfären för fri rörlighet för personer. Enligt Kommissionens rapport är problemet mest akut inom hälso- och sjukvården (*ibid.*: 49–50). Vad gäller uppfyllandet av Köpenhamnskriterierna så ansåg Europeiska kommissionen redan 1997 i sin bedömning av Sloveniens ansökan om EU-medlemskap att dessa var uppfyllda (Kommissionens yttrande... 1997: 12).⁹

Slovenien är sedan 1993 medlem av Europarådet. 1994 ratificerades Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och friheterna (härefter EKMR) samt dess tilläggsprotokoll. Slovenien har också erkänt rätten för enskilda att vända sig direkt till Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna i Strasbourg om de anser att deras rättigheter skyddade av EKMR har kränkts. Slovenien har också ratificerat Europeiska konventionen mot tortyr och omänsklig och förnedrande behandling och bestraffning samt

8 Vad gäller post-kommunistiska legala reformer och förändring av juridiska begrepp och värderingar, se Jonsson (2003).

9 Köpenhamnskriterierna fastställdes av Europeiska rådets möte i Köpenhamn 1993. För att dessa kriterier skall anses vara uppfyllda skall ansökarländerna ha «stabila institutioner som utgör en garanti för demokrati, rättssäkerhet, mänskliga rättigheter samt respekt för och skydd av minoriteter».

Ramkonventionen för skydd av nationella minoriteter. Internationella traktat och konventioner som ratificerats och därefter publicerats har direkt effekt i den slovenska rättsordningen enligt artikel 8 av den slovenska konstitutionen.

Den slovenska författningsdomstolen har kommit att spela en stor roll för utveckling och implementering av den slovenska rättsordningen. Slovenien har haft en författningsdomstol sedan 1963. Samma år upprättades en federal författningsdomstol. På detta sätt skiljer sig Jugoslavien och dess republiker, numera självständiga stater, från övriga post-socialistiska stater. De senare hade aldrig författningsdomstolar.¹⁰ De jugoslaviska författningsdomstolarnas kompetens var dock relativt begränsad. De hade till exempel inte mandatet att ogiltigförklara lagar. Den slovenska republiken behöll författningsdomstolen då en ny konstitution antogs 1974 (Cerar 2002: 213–14).

I och med att en ny konstitution antogs 1991 utvidgades den slovenska författningsdomstolens befogenheter. De största skillnaderna jämfört med 1974 års konstitution är att den nuvarande författningsdomstolen kan kontrollera att nationell lagstiftning är i överensstämmelse med av Slovenien ratificerade traktat, lämna utlåtande om traktat innan de ratificeras, behandla konstitutionella klagomål från enskilda individer samt behandla kompetensstvister mellan olika statsorgan, för att nämna några. Den kanske viktigaste skillnaden är dock att den nuvarande författningsdomstolen kan ogiltigförklara lagar och förordningar som inte är i överensstämmelse med konstitutionen (Cerar 2002: 215).¹¹ Enligt Miro Cerar var emellertid den slovenska författningsdomstolen under perioden 1991–98 involverad i en judiciell aktivism med inte enbart positiva konsekvenser:¹² En majoritet av domarna under denna period var politiskt högerorienterade, något som präglade domstolens arbete.¹³

10 1989 skapade visserligen Michail Gorbatsjov en Kommitté för konstitutionell kontroll genom ett tillägg till 1977 års sovjetiska konstitution. Kommittén var aktiv under ett och ett halvt år men den hade aldrig status av domstol, även om den genomförde liknande uppgifter. Kommittén övervakade legaliteten av de högsta statliga organens aktiviteter.

11 Se också artikel 109, 119 och 160 av 1991 års slovenska konstitution.

12 Judiciell aktivism å en domstols vägnar innebär att denna agerar för att utveckla en konstitution och annan lagstiftning genom en relativt extensiv tolkning. Denna typ av aktivism anses vara positiv om tolkningarna är rimliga med hänsyn till konstitutionens ordalydelse och övriga relevanta källor och uppgifter. Judiciell aktivism anses vara negativ om den är påverkad av till exempel politiska hänsyn eller påtryckningar som leder till att den medvetet tar ett partiskt beslut (Küpper 2003: 216, not 16).

13 Tre av domarna fick ministerposter i den högerregering som tillsattes i maj 2000 (Cerar 2002: 216, 218).

Fläckar på solen?

Sloveniens post-kommunistiska reformer och strävan mot självständighet måste generellt och i ett jämförande perspektiv anses vara en solskenshistoria. Som framgick i diskussionen av den legala transitionen är det ingen tillfällighet att så är fallet. Snarare är situationen resultatet av en målinriktad och väl avvägd politik i kombination med den kulturella och historiska närheten till Väst, gynnsam ekonomisk utveckling och det geopolitiska läget. Vid en genomgång av rapporter från övervakande organ som till exempel Europeiska kommissionen och Europarådet är det i regel tre problem som återkommer. Dessa är relaterade till medborgarskapsreglering, minoritetsskydd samt ineffektivitet och korruption i förvaltningen. Låt oss börja med medborgarskapsregleringen.

Medborgarskapsfrågan

I det federala Jugoslavien fanns det två medborgarskap, ett federalt och ett republikanskt. Det senare medborgarskapet var baserat på hemvist. I den republik i vilken en individ var bosatt erhöll denne också sitt republikanska medborgarskap. Detta skedde dock inte per automatik, utan en ansökan om sådant medborgarskap krävdes. I praktiken förhöll det sig dock så att flera inte brydde sig om att söka republikanskt medborgarskap när de flyttade, framför allt för att detta medborgarskap var av ringa praktisk betydelse.

När Slovenien 1991 antog en ny medborgarskapslagstiftning höll man fast vid den republikanska modellen för medborgarskap. Detta innebar att majoriteten av de icke-slovenier med ett federalt jugoslaviskt medborgarskap som vid denna tidpunkt var bosatta i Slovenien stod utan medborgarskap. Dessa individer var tvungna att ansöka om medborgarskap utan specialbehandling även om vissa individer hade bott större delen av sitt liv i Slovenien. 1999 gjordes dock vissa ändringar i de lagar som berör medborgarskapet så att före detta jugoslaviska medborgare numera innehar en privilegierad ställning i Slovenien (Küpper 2002: 301–02). Ändringarna innebar att personer utan juridisk status kunde ansöka om permanent uppehållstillstånd inom en tidsram av tre månader. Den som ansökte om permanent uppehållstillstånd var tvungen att kunna visa att han eller hon hade varit bosatt i Slovenien sedan 1991 med högst tre månaders avbrott. Dessa ändringar var ett resultat av författningsdomstolens domar och parlamentets insikt om att problemet måste åtgärdas. 2002 gjordes tillägg till medborgarskapslagen som innebär att personer utan medborgarskap som varit bosatta i Slo-

venien sedan 1991 kan ansöka om medborgarskap enligt en förenklad procedur (European Commission Against Racism... 2002: 20–21).

Minoritetsfrågan

Generellt anses Slovenien ha ett starkt skydd för minoriteter. Som nämnts ovan har Slovenien ratificerat Ramkonventionen för skydd av nationella minoriteter. Trots det har flera grupper som till exempel FNs mänskliga rättigheters kommitté, Europarådet och Internationella Helsingforskommittén uttryckt oro och missnöje vad gäller skyddet för minoritetsgrupper som inte utgör ursprungsbefolkning. Enligt den folkräkning som utfördes i Slovenien 2002 har Slovenien totalt 1 964 036 invånare. 83,1% är slovenier. Den italienska minoriteten utgör 0,1% av Sloveniens totala befolkning. Motsvarande siffra för den ungerska minoriteten är 0,3%. Romerna utgör 0,2%. 5,4% av Sloveniens totala invånarantal utgörs av minoritetsgrupper som inte är ursprungsbefolkning och vars medlemmar kommer från före detta Jugoslavien (Statistical Office of the Republic of Slovenia 2002).

Den italienska, ungerska samt romska minoritetens rättigheter är stipulerade i den slovenska konstitutionen. Skyddet för dessa tre grupper är inte identiskt. Den italienska och ungerska minoriteten har mer långtgående rättigheter än romerna eftersom den romska minoriteten inte är erkänd som en etnisk minoritet. De har också ett större antal lagar som reglerar deras rättigheter och dessas implementering. Vad gäller romerna så saknas fortfarande precisering och implementering lagar.¹⁴ Detta problem har dock delvis åtgärdats genom tillägg till lagen om lokala val. Tillägget syftar till att säkra romernas politiska representation på lokal nivå (Küpper 2003: 303). Enligt folkräkningen som genomfördes 2002 angav 3246

14 Detta framgår väl av ett rättsfall från den slovenska författningsdomstolen. Enligt artikel 65 i den slovenska konstitutionen skall romernas status och rättigheter regleras genom lag. I artikeln preciseras det inte vilka rättigheter romerna som kollektiv och individer skall ha. Graden av skydd skall bestämmas av den lagstiftande församlingen. Romernas rättigheter regleras bland annat av lagen om lokal självbestämmanderätt. Denna ansågs av författningsdomstolen vara bristfällig i så måtto att den inte fastställde tillvägagångssättet för att uppnå den rättighet det handlade om i detta fall, vilket var representation för romer i kommunala församlingar i områden som romer under längre tid har varit bosatta i. Författningsdomstolen slog fast att det förelåg en lucka i lagen och att lagen därmed inte var i överensstämmelse med den slovenska konstitutionen. Den slovenska författningsdomstolens domar finns tillgängliga på domstolens hemsida <http://www.us-rs.si> (U-1-416/98-38).

individer sig som romer (Statistical Office of the Republic of Slovenia 2002). Det finns dock uppgifter om att så många som 10 000 romer lever i Slovenien. Av dessa skulle cirka 7000 utgöra ursprungsbefolkning (The Peace Institute 2003: 4, not 13). Oavsett hur stor den korrekta siffran är så är det enbart romer som under längre tid har bott i Slovenien som berörs av den slovenska statens integrationspolitik. Det beror på att endast denna grupp är målgrupp för riktade åtgärder som till exempel ökad politisk representation och minskad arbetslöshet.

I fråga om skyddet för minoriteter påminner Slovenien om två andra kandidatländer, Estland och Lettland, även om skillnaderna naturligtvis inte är oväsentliga, främst när det gäller minoriteternas storlek och förhållandet till Ryssland respektive före detta Jugoslavien. Det finns två typer av minoriteter i Slovenien, precis som i Estland och Lettland. Dessa benämns ofta som «gamla» och «nya» minoriteter. De «gamla» minoritetsgrupperna har bott på slovenskt territorium i flera generationer, de är så kallade ursprungsbefolkningsgrupper. De «nya» minoritetsgrupperna utgörs av invandrare, framför allt arbetsinvandrare som i de flesta fall kom under efterkrigstiden till Slovenien från andra delar av Jugoslavien. Estland och Lettland har en liknande uppdelning av gamla och nya minoriteter där den senare gruppen utgörs av invandrare eller personer som blev kommenderade till dessa republiker under sovjettiden. Här har denna grupp fått benämningar som till exempel «den rysktalande minoriteten» och «balt-ryssar». Som framgår av namnet är det just det ryska språket som dessa individer har gemensamt, de är således inte nödvändigtvis etniska ryssar. Även i Estland och Lettland erhåller ursprungsminoriteter ett starkare skydd för sitt språk och sina kulturella särdrag än vad minoriteter som består av invandrare gör.

Den så kallade «nya» minoriteten i Slovenien består av kroater, serber, montenegriner, makedonier, kosovoalbaner och bosnjaker. I början av 1990-talet tog Slovenien emot ett stort antal flyktingar från Kroatien och Bosnien-Hercegovina. Dessa grupper är inte erkända som etniska minoriteter och de nämns inte explicit i den slovenska konstitutionen. Dessa individers status bestäms av medborgarskaps- och utlänningslagstiftning. Sedan 1999 är det lättare för dem som var medborgare av det forna Jugoslavien att förvärva slovenskt medborgarskap. Statusen för de individer som inte har ansökt om slovenskt medborgarskap regleras av utlänningslagen.

Rasism och diskriminering är ytterligare ett problem som Europarådet har tryckt på i sina rapporter, speciellt inom polis- och ord-

ningsväsendet. De grupper som framför allt berörs av detta är romerna och individer från före detta Jugoslavien (European Commission Against Racism 2002). Både Europarådet och FNs Kommitté för undanröjandet av etnisk diskriminering rapporterar om övervåld i samband med polisingripande mot romer och icke-slovenier från före detta Jugoslavien. Regeringen har dock vidtagit utbildnings- och informationsåtgärder med syftet att sprida respekten för mänskliga rättigheter inom polis- och tullväsendet. Ansträngningar pågår också för att sprida information om rättigheter till olika minoritetsgrupper.

Korruption

Den slovenska rättsordningen håller en hög standard både på papperet och vad gäller dess implementering. Slovenska jurister och rättsvetenskapsmän har spelat en stor och ovärderlig roll för Sloveniens smidiga transition. Det finns dock ett problem kopplat till generationsfrågan och till Sloveniens storlek. Den juridiska kretsen är relativt liten och alla känner alla. Slovenien har inte varit lika radikal som t.ex. Estland vad gäller transitionsmetoder¹⁵ vilket innebär att det finns en äldre elit i Slovenien som var med i strävan mot Sloveniens självständighet men som nu söker säkra sina intressen i det nya systemet. Att landet är så litet gör att det är lätt att nepotism uppstår (Küpper 2003: 315–16).

Korruption nämnades i flera EU-rapporter i slutet av 1990-talet som ett av Sloveniens problem. Landet har därefter gjort stora ansträngningar vad gäller antagandet av lagar som syftar till att stävja korruption. Förändringar har gjorts bland annat på områden som offentlig upphandling, anställningsvillkor och disciplinära åtgärder i den offentliga sektorn samt vad gäller straffrättsligt ansvar vid misstanke om korruption. I juli 2003 ratificerade Slovenien Europarådets civilrättsliga konvention för bekämpning av korruption, en konvention varken Sverige, Ryssland eller Storbritannien har ratificerat ännu. Konventionen trädde i kraft i Slovenien den 1 november 2003. Europarådets straffrättsliga konvention för bekämpning av korruption trädde i kraft i Slovenien redan den 1 juli 2002.

Som ett led i bekämpningen av korruption tillsatte den sloven-

15 I Estland genomfördes ett medvetet generationsskifte tidigt på 1990-talet. Riksåklagaren var till exempel 22 år när han tillträdde sin post i mitten av 1990-talet.

16 För en beskrivning av den nya postens mandat, se <http://www.sigov.si/vrs/ang/government/Office-for-prevention-corruption.html>.

ska regeringen i juli 2001 en post med syfte att samordna, utvärdera och förnya slovensk politik vad gäller bekämpning av korruption.¹⁶ En utvärdering av huruvida Slovenien har implementerat de rekommendationer som finns samt om Slovenien lever upp till sina åtaganden enligt dessa konventioner för bekämpning av korruption genomfördes i september 2003. Rapporten är fortfarande konfidentiell vilket innebär att den slovenska regeringen inte har tillåtit att rapporten publiceras ännu.¹⁷

Korruptionen anses inte vara ett idag överhängande problem men den oro som har uttryckts av både Europarådet och EU är påkallad av det faktum att privatiseringsprocessen i Slovenien har skett relativt långsamt och att mycket återstår att genomföra. Enligt Världsbanken har Sloveniens ekonomiska reformer skett gradvis och utan större extern inblandning, på gott och ont (World Bank Group 2003). Vid slutförandet av privatiseringsprocessen finns en risk för oegentligheter. Ytterligare en viktig faktor att beakta är *human trafficking*. Som nämnts ovan är Slovenien ett transitland. När Slovenien är fullvärdig medlem i EU kommer stora krav att ställas på tull- och polisväsendet vad gäller såväl smuggling, människohandel som mottagande av asylsökanden.

Sloveniens roll i EU

Under andra hälften av 2004 kommer Sloveniens två främsta utrikespolitiska mål antagligen att vara uppfyllda när EU- samt NATO-medlemskapet realiseras. Kvar finns då bara ambitionen att upprätta och behålla goda kontakter med grannländerna på Balkan. Frågan är om Slovenien i framtiden kommer att spela rollen av en bro mellan EU och det oroliga Balkan. En sådan ambition har uttryckts från Sloveniens sida och landet deltar redan aktivt i försöken att bygga stabila stater på Balkan. Slovenien har till exempel haft trupper i Bosnien-Hercegovina och staten är en aktiv deltagare för ett större projekt om bistånd och hjälp med syfte att främja minoritetsskyddet på Balkan. Slovenien är också en av de största investerarna i Bosnien-Hercegovina. De största problemen vad gäller relationen mellan Slovenien och dess grannstater tycks vara inrikespolitiska. Det slovenska samhället har problem med motsättningar mellan slovenier och icke-slovenier. Detta problem måste

¹⁷ För mer information se GRECOs hemsida på adressen <http://www.greco.coe.int/evaluations/Default.htm>. En äldre rapport från perioden 2000–02 finns dock tillgänglig. Enligt denna har Slovenien genomfört majoriteten av de rekommendationer som finns vad gäller bekämpningen av korruption.

åtgärdas då Slovenien träder in i EU och invandringen antagligen kommer att öka, från såväl andra EU-länder som från Balkan. Liberaliseringen av medborgarskapslagarna kan ses som ett försök från Sloveniens sida att förbättra kontakterna med sina grannländer på västra Balkan men attitydproblem återstår att lösa, framför allt inom polisväsendet.

Sloveniens södra och östra gräns kommer dessutom snart att utgöra Schengens yttre gräns. Detta kommer att ställa höga krav på Slovenien vad gäller samarbete med Kroatien om gränskontroll med målet att stävja smuggling av så väl gods som människor. Enligt amerikanska State Department (2001) utgör Slovenien ett transitland för människohandel. I detta sammanhang är det av yttersta vikt att problemet med korruption i statsförvaltningen bekämpas effektivt.

Gynnsam ekonomisk utveckling, kulturell och historisk närhet till Väst, konstitutionell tradition och legalitet och inga större motsättningar eller svårigheter på grund av stora minoriteter är ovärderliga tillgångar för ett land som söker genomföra ett systemskifte. Dessa tillgångar bör dock förvaltas och förädlas för att utfallet skall bli gynnsamt och hållbart. Den slovenska politiska och juridiska eliten har genom sitt grundliga och systematiska tillvägagångssätt i kombination med att inte ovillkorligt anamma externa rekommendationer och modeller lagt en stabil grund för framtiden.

Den legala transitionen har skett omsorgsfullt och med beaktande av den inhemska rättsliga traditionen. Korruption i den privata sektorn har inte kunnat rota sig eftersom privatiseringen har skett långsamt, ibland till Världsbankens förtret. Den gedigna grund Slovenien har lagt är möjligen en nödvändig förutsättning för att landet ska bli en väl fungerande EU-medlem och ha kraft att hävda Schengens gränser. Men är den tillräcklig? Än så länge är Slovenien ett skol-exempel på hur statsbildning och skapandet av en hållbar demokrati kan gå hand i hand. Huruvida detta demokratiska ramverk kommer att hålla för de påfrestningar som EU-medlemskapet kommer att medföra får framtiden utvisa.

Litteratur

- Cerar, Miro (2002) «Slovenia's Constitutional Court within the Separation of Power» i Francisco Laporta, Aleksander Peczenik & Frederick Schauer (red.) *Constitutional Justice, East and West. Democratic Legitimacy and Constitutional Courts in Post-Communist Europe in a Comparative Perspective*. Den Haag: Kluwer Law International.
- Comprehensive Monitoring Report on Slovenia's Preparation for Membership* (2003) http://europa.eu.int/comm/enlargement/report_2003/pdf/cm_r_si_final.pdf.
- European Commission Against Racism and Intolerance (2002) *Second Report on Slovenia*. http://www.coe.int/T/E/human_rights/Ecri/1-ECRI/2-Country-by-country_approach/Slovenia/Slovenia_CBC_2en.asp#TopOfPage.
- Grand, Franci (1997) «Establishing State Authority» i Danica Fink Hafner & John R. Robbins (red.) *Making a New Nation: The Formation of Slovenia*. Aldershot: Dartmouth.
- Harris, Erika (2002) *Nationalism and Democratization. Politics of Slovakia and Slovenia*. Aldershot: Ashgate.
- Jonsson, Anna (2003) *Constitutionalism and Changing Concepts of Rights in Post-Communist Societies. The Case of Slovenia*. Working Papers No 79. Uppsala: Department of East European Studies, Uppsala University.
- Kommissionens yttrande över Sloveniens ansökan om medlemskap i Europeiska Unionen* (1997) <http://europa.eu.int/comm/enlargement/dwn/opinions/slovenia/sn-op-sv.pdf>.
- Küpper, Herbert (2003) «Slovenia and Its Law: A post-Communist Success Story?» i Anders Fogelklou & Fredrik Sterzel (red.) *Consolidating Legal Reform in Central and Eastern Europe*. Uppsala: Iustus förlag AB.
- Mønnesland, Svein (1999) *Før Jugoslavia og etter*. Oslo: Syress Forlag.
- Slovenija in NATO (2003) Positive Outcome of Both Referendums. *Slovenia & NATO Digest* (<http://nato.gov.si/eng/digest/26/234/>).
- Prunk, Janko (1997) «The Origins of an Independent Slovenia» i Danica Fink Hafner & John R. Robbins (red.) *Making a New Nation: The Formation of Slovenia*. Aldershot: Dartmouth.
- Statistical Office of the Republic of Slovenia (2002) *Census of population, households and housing 2002*. http://www1.stat.si/popis2002/en/rezultati/rezultati_red.asp?ter=SLO&st=7.
- The Peace Institute (2003) *Minority Protection in Slovenia: General Evaluation*. Ljubljana: The Peace Institute, Institute for Contemporary Social and Political Studies.
- US Department of State (2001) *Slovenia, Country Reports on Human Rights Practices – 2001* (<http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2001/eur/8341.htm>).
- World Bank Group (2003) *Slovenia Country Brief 2003* (<http://lnweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/ExtECADocbyUnid/F584A62E14C1684385256D5D00686FCA?Opendocument>).

Forskerkurs – «Identiteter i forandring»

Aleksanteri Institute, Helsinki

Dette intensivkurs er rettet mot doktorgradsstudenter med fokus på Russland, Sovjetunionen eller de tidligere sosialiststatene i Øst-Europa. 20 studenter fra de nordiske landene og fem fra Baltikum og Nordvest-Russland inviteres til å delta på grunnlag av en åpen konkurranse. Deltakernes forskningsfelt bør først og fremst være innen humaniora og samfunnsvitenskap, eventuelt innen beslektede fagområder. Forelesere og veiledere kommer fra de nordiske og baltiske landene, samt Storbritannia. Kurset foregår på engelsk og gir 6 ECTS-poeng (European credit transfer system). **Kurset består av forelesninger, workshops der deltakerne presenterer sine paper og rundbordsdiskusjoner.**

1. Kollektiv handling og identitet i postsosialistiske samfunn

- ▼ analyserer ulike former for sivil engasjement og utforsker betingelsene for kollektiv handling og hvordan ulike kollektive identiteter er konstruert, representert og mobilisert i postsosialistiske samfunn,
- ▼ diskuterer ulike teoretiske tilnæringer til forholdet mellom stat, samfunn og borgerne,
- ▼ studerer hvordan variabler som klasse, kjønn, alder og etnisitet gir seg utslag i og påvirker dannelsen av kollektiv handling i postsosialistiske samfunn.

2. Kjønsforandringer: de- og rekonstruerte identiteter

- ▼ ser på hvordan kjønnsidentiteter og -relasjoner blir møtt i Russland og Øst-Europa på et symbolsk, institusjonelt og individuelt nivå,
- ▼ undersøker hvordan kjønnsidentiteter, femininitet og maskulinitet skapes, omskapes og utfordres innen felt som arbeid, det sosiale og politiske liv, familien, seksualitet, litteratur og media,
- ▼ analyserer hvordan kjønn henger sammen med prosesser knyttet til redefineringen av nasjonale og etniske identiteter.
- ▼ drøfter transnasjonal interaksjon (f. eks. den globale kvinnebevegelsen) i forbindelse med dannelsen av kjønnsroller og -identiteter i de postsosialistiske samfunnene.

3. Immigrasjon og inter-etniske relasjoner. Mot nye majoritets- og minoritetsidentiteter

- ▼ utforsker bakgrunnen for emigrasjon fra de tidligere sovjetstatene,
- ▼ fokuserer på emigrasjonen fra Sovjetunionen til de «historiske hjemlandene» (f. eks. sovjetjøder og -tyskeres emigrasjon til Israel og Tyskland),
- ▼ prøver å øke forståelsen av denne prosessen ved å fokusere på spørsmål om minoritets- og majoritetsidentitet, etniske relasjoner og innvandringspolitikk.

4. Nasjonale og transnasjonale identiteter

- ▼ studerer de ulike aspektene ved nasjonsbygging,
- ▼ ser på maktbruk som en indirekte påvirkning i denne prosessen,
- ▼ skiller de ofte overlappende begrepene stat og nasjon, spesielt ved studiet av nasjonal identitet,
- ▼ studerer hvorvidt nasjonale identiteter tidligere har blitt utfordret av marxistisk «internasjonalisme» og i dag av ideen om et forent Europa. Kan vi forvente en framtidig transnasjonal identitet som tilsidesetter betydningen av nasjonale identiteter?

5. Europeisk identitet sett utenfra – en tilnærming til den «andre»

- ▼ analyserer hvordan Europa gjennom EU har blitt konstruert, politisert og fortolket,
- ▼ undersøker dikotomien om Europa versus de «andre», der den europeiske ideen studeres fra et russisk og et amerikansk perspektiv.

Tallinn, Estland 1.-7. juni 2004

Søknadsfrist: 31. mars 2004

Kurset sponses av Nordisk Forskerutdanningsakademi (NorFA) og arrangøren vil dekke reiseutgifter, overnatting og måltider under oppholdet. Send søknad med en kort CV og et sammendrag av pågående forskning, helst via e-post til: ira.janis-isokangas@helsinki.fi. Søknadsfrist 31. mars 2004.

For mer informasjon, vennligst kontakt: Ira Jänis-Isokangas, Aleksanteri Institute, ira.janis-isokangas@helsinki.fi / (+358 9)191 28622, P.O.Box 42, 00014 Helsinki University, Finland

Det nye Polen – i det gamle Europa

Uffe Andersen
cand.mag. i litteratur-
historie og europa-
studier fra Aarhus
Universitet. Journalist
og forfatter

Traditionelt har polsk selvopfattelse bestået af flere elementer, der er indbyrdes forbundne. Dels er der tale om «kampen mod undertrykkerne», dels den «messianistiske mission». Også «truslen udefra» har fået polakkerne til at rykke sammen. Og så er der selvfølgelig katolicismen. Alt sammen har krævet en uhyre bevidsthed om egen historie – og den har polakkerne haft. Men gennem de seneste år har tingene forandret sig drastisk. I en verden, der også selv er forandret, og som kræver, at polakkerne placerer sig i forhold til ikke bare EU, men også til USA og «det gamle» og «det nye Europa» – hvem er polakkerne nu, hvor de træder ind i EU?

Unge mennesker i Polen står meget ligegyldige over for vores nationale erfaringer. Historie er ikke noget særlig populært fag i skolerne – de unge kigger hellere fremad end bagud i deres udsyn, og de fleste yngre mennesker er ikke klare over, hvilke livserfaringer deres fædre, mødre eller bedstefædre havde. De lever deres liv i et nyt landskab af kapitalisme, og de ofrer ikke meget opmærksomhed på den nationale fortid.

Professor emeritus ved Videnskabernes Akademi i Warszawa, Jerzy Jedlicki, er 73 år gammel, og på tryk kan hans ord ligne den

Artiklen bygger på interviews, der er foretaget i forbindelse med en rejse til de øst- og centraleuropæiske lande for at undersøge de «nationale selvopfattelser». Til det formål er lavet interviews à omkring halvdanden time med litterater, sociologer og historikere, foruden med unge i almindelighed. Hovedtanken var for en gangs skyld at lade folk i disse lande med egne ord fortælle om vigtige personligheder og temaer fra deres lands litteratur, historie og politik; om hvorfor netop de motiver og strømninger er til stede, og om hvad de også i dag fortæller om folks selvopfattelse og måde at gå til verden på.

evindelige klage fra ældre generationer. Men Jedlicki forsøger kun nøgternt at beskrive den nye situation, «som den er»:

Hele vejen gennem mit liv – under det kommunistiske system – skete forandringerne meget langsomt. Så følelsen af kontinuitet var meget stærkere. Under besættelsen af først nazisterne, så af Sovjetunionen og de første år efter dét skete tingene meget brat – men så blev situationen mere stabil. Det er første gang i et halvt århundrede, at vi her i Polen er vidner til en hastig forandring af alle livsvilkår. Og på grund af dette er overførslen af kultur, af historisk viden og erindring mellem generationerne blevet meget svag.

Hvad Jedlicki siger er, at unge polakker ikke mere er polakker. I hvert fald er de ikke længere, som vi gennem et par århundreder har forestillet os «Polakken». Portrættet af «Polakken», som ret nøje svarede til polakkernes billede af sig selv, tegnede Georg Brandes meget præcist allerede i 1888. Efter to besøg i landet skrev Brandes om «Folkekaraktøren, der ikke er rationel, men fantastisk-heroisk» og om, at alle polakker er stærkt påvirket af «den nationale Skjæbne, der lægger Beslag paa alle Tanker og om hvilken alle Drømmerier dreje sig» (Brandes 1888: 192). Brandes' mere end 100 år gamle portræt af polakkerne som romantiske, patriotiske og frem for alt pinligt bevidste om landets historie har stort set holdt vand til i dag, siger leder af Institut for Skandinaviske og Baltiske Studier ved Universitetet i Poznan, Witold Maciejewski. «Men,» tilføjer han «'polskhed' og 'polsk karakter' er ved at blive noget andet. De møder en ny udfordring – og må selvfølgelig forandre sig. Det romantiske billede eller ideal anses for at være ved at miste sin værdi og gyldighed for det moderne samfund».

For første gang i århundreder kan polske unge ikke bruge forældrenes, nationaldigternes og i det hele taget «nationens» århundredlange erfaring til ret meget. Og de ældres *egen* erfaring ser ud til med eet slag at være blevet værdiløs. Måske er det på grund af tomrummet efter det forsvundne selv billede, at polakkerne markerede sig så stærkt i forhandlingerne om en forfatning for EU. Det mener i hvert fald den erfarne diplomat og leder af den polske udenrigspolitiske tænketank Center for Udenrigspolitiske Studier, Janusz Reiter. Den polske kampagne skulle med al sin kompromisløse ubøjelighed «vække en følelse af national stolthed og skabe en ny polsk identitet» (*Dagbladet Information* 6. januar 2004).

Efter Berlinmurens fald står polakkerne – som mange andre øst- og centraleuropæere – over for en arv fra kommunismen, der kan vise sig sværere at håndtere end den dårlige økonomi, det indspiste

partinetværk, korruption osv. Alt dét er slemt nok, men det er «kun teknik», og forskellen på de to virkeligheder – før- og efter-1989-Polen – er en kløft, der måske er sværere at komme over. Og en kløft, der er dybere i Polen end i de fleste andre lande.

«Den romantisk-heroiske polak»

Til og med 1980erne var den generelle selvopfattelse blandt polakker – som Brandes beskrev det – at «vi har altid været undertrykte». Og det at kæmpe mod undertrykkelsen var en vigtig del af ikke bare «det polske», men af hver enkelt polaks selvforståelse. Professor i litteratur ved Adam Mickiewicz-universitetet i Poznan, Ewa Kraskowska, forklarer:

Specielt i Polen var denne her konstante kamp – dét, hele tiden at være i opposition til styret – en meget berigende oplevelse. For vi følte os meget tæt på hinanden. Vi mødtes og diskuterede meget. Vi plejede at diskutere til langt ud på natten, mens vi drak, hvad man nu kunne få fat i dengang, og røg masser af cigaretter. Der var denne her atmosfære af *sammensværgelse* ... og det er meget romantisk at deltage i en sammensværgelse. Så noget, jeg faktisk savner, er denne her *kildren* – følelsen af at deltage i en sammensværgelse mod «de onde». Vel kan vi ikke sammenligne det med de anti-nazistiske sammensværgelser under 2. Verdenskrig. Men på een måde ér der alligevel en parallel. Og jeg tror, at dét er en afgørende og meget væsentlig oplevelse for millioner af mennesker i Polen. I dag er det stadig noget, man igen og igen vender tilbage til.

Men det, som for mange polakker er en «meget væsentlig livserfaring» har deres landsmænd under 30 ikke megen anelse om. For dem er Adam Mickiewicz bare et navn – som de måske synes, de har hørt lidt for tit. Adam Mickiewicz, som Poznans universitet har navn efter, er Polens store digter fra 1800-tallet. Han inkarnerer netop den romantik, Ewa Kraskowska nævner som det første, når man spørger, hvad hun har med sig fra det kommunistiske Polen. Men denne «arv» er faktisk en arv fra længe før, kommunismen blev opfundet. På sin vis lignede de natlige diskussioner og den «kamp mod det onde», Kraskowska fortæller om, til forveksling de samtaler og den kamp for et uafhængigt og frit Polen, som Adam Mickiewicz og hans romantiske digterkolleger førte i 1800-tallet. For gennem to-tre århundreder var Polen et underkuet land, domineret og kontrolleret af mægtige naboer.

At det skulle komme dertil, lå ellers slet ikke i kortene. Fra 1300-

og ind i 1700-tallet var Polen – med Litauen som juniorpartner – et af de største og stærkeste lande i Europa. I 1791 var Polen det første land i Europa, som fik en forfatning med klare demokratiske træk. I eftertiden er det blevet sagt, at forfatningen var for demokratisk for sin tid – den gjorde landet svagt ved at lade beslutningsprocessen tage for lang tid og være for besværlig. I tre omgange blev landet invaderet og delt af Preussen, Rusland og Østrig. Fra 1795 eksisterede Polen reelt ikke mere på Europakortet, men, som det hedder i første linie af den polske nationalsang skrevet af Józef Wybicki to år senere, «Polen er ikke fortabt endnu, så længe vi lever».

«Sangen siger, at selv om Polen ikke eksisterer som stat, så betyder dét ikke, at landet er forsvundet. For vi – vi polakker – holder hende i live. I hele 1800-tallet, hvor Polen var uden politisk identitet og uafhængighed, forstod man de ord helt bogstaveligt,» forklarer Ewa Kraskowska.

Selv om Polen som selvstændigt land forsvandt fra Europakortet, overlevede landet altså i polakkerne, som et «åndeligt rige». Polen fandtes i polakkernes bevidsthed, i deres sprog og ikke mindst i den polske litteratur. Som mange andre forfattere og intellektuelle måtte ovennævnte Adam Mickiewicz forlade Polen. Men fra deres eksiler skrev forfatterne digte og fortællinger, der var afgørende for at holde den polske nationalfølelse levende. Og patriotismen blandede sig med den stærke katolske tro, der fandtes blandt polakker, så at Polen blev fremstillet i Kristus' skikkelse:

Jeg ser hele denne Skare af Tyranner og Bøddler ile til for at gribe mit lænkede Folk. Hele Europa forhaaner det: Til Domstolen! Hoben slæber den Uskyldige til Domstolen. (...) Døm det, overgiv det til dets Bøddler, dets lod komme over os og vore Børn. Slipper Barabas, korsfæster Marias Søn, korsfæster ham! Han har haanet Kejseren. (...) O Herre, jeg ser allerede Korset. Hvor lang, hvor lang Tid endnu skal mit Folk bære det? Herre, hav Medlidenhed med din Tjener, giv ham Kræfter, at han ikke styrter og udaander paa Vejen. Hans Kors har Arme saa lange, at de strække sig ud over hele Europa (...). Man slæber mit Folk afsted, dér er det, dér, paa Sonoffer-Tronen! Den Korsfæstede siger: Jeg tørster og Ragusa rækker ham Eddike og Borus lædsker ham med Galde og hans Moder, Friheden, der staar ved Korsets Fod, løfter sit Hoved og græder. Og se, den moskovitiske Soldat løber til og støder sin Lanse i hans Side.¹

Sådan skrev Adam Mickiewicz i 1832 – året efter, en opstand i den

1 Adam Mickiewicz i *Dziady* (1832), citeret efter Brandes (1888: 213).

russiske besættelseszone var slået ned. Og denne «messianisme» – dét, at polakker opfattede deres land som en Messias, der ofres på Korset for en stor sag – kom til at sidde godt fast. For den gav mening til alle de lidelser, folk selv, deres forældre og bedsteforældre havde været igennem. Under årene med fremmed styre brød oprør på oprør ud i Polen – og de blev alle slået ned, det ene mere brutalt end det andet. Det blev begyndelsen på den stærke bevidsthed om og stolthed over egen historie, som frem til i dag har gennemsyret det polske samfund. Da den tyske forfatter Hans Magnus Enzensberger i 1986 besøgte Polen, skrev han, at noget af det, der gjorde stærkest indtryk på ham, netop var, at polakkerne oplevede selv den fjernere historie og fortidens generationer af oprørere som meget nærværende:

Vi var havnet i en café i den gamle bydel. Stederne, navnene, datoerne hvirvlede rundt i hovedet på mig: 1768, 1941, 1830, 1981, 1794, 1863, 1944. Det er ikke kun årstallene, som er ladet med elektricitet, også månederne, dagene betyder noget: den 1. august, den 3. maj, den 13. december, den 11. november og den 24. marts – en kalender gennemskudt med røde blade, fuld af ekkoer, udsyn, analogier (...); de fleste polakker kan denne patriotiske kabbalistik på fingrene; de er specialister i erindring. Måske strandede Hitlers projekt: Warszawas udslettelse til syvende og sidst på deres som besat grublende hukommelse. Det lykkedes ikke nazisterne at slå de døde ihjel (Enzensberger 1990: 247–48).

Missionen og «den yngre generation»

Men hvad nazisterne ikke klarede, er det, Jedlicki kalder «et nyt landskab af kapitalisme» måske ved at ordne. Erindringen om de døde er pludselig begyndt at falme, mærker Ewa Kraskowska:

I min ungdom følte vi, at vi levede under en konstant trussel om krig – vi blev fodret med film, bøger og erindringer om Verdenskrigen. Men for vores studerende i dag er krigen, som 1800-tallet med de tabte opstande er for os ældre. Så vi står med en meget bred kløft mellem generationerne – og den er kommet for mindre end ti år siden. Endnu i 1980erne følte vi en slags kontinuitet. Fra vores bedsteforældre over vores forældre til os selv – og videre til vores studerende. Men i dag får vi stadig tiere den mærkelige følelse, at vi taler forskellige sprog. Det er en meget mærkelig oplevelse, at vi er nødt til at forklare vores studerende ting, der er helt selvfølgelige for os. Som hvad Marshallplanen var; hvad Solidaritet var; hvad det ville sige at være medlem af Partiet – alt sammen ting, som udgjorde vores dagligliv. Men alt det er

meget svært at give andre en forståelse af, selv om det ikke er særligt længe siden ... det var *i går!*»

Der var gode grunde for polakkerne til at have en stærk bevidsthed om den nationale historie. Under kommunismen fortsatte de deres tradition for oprør. I 1956, 1968, 1970, 1976 og 1980–81 var der uroligheder som blev slået ned, men som også holdt polakkers selvforståelse som oprørske og frihedselskende ofre for undertrykkelse i live. I 1981 tvang arbejderne Partiet til at sætte et monument op i Poznan til minde om dem, som dér i byen i 1956 døde i kampen mod dets egen politik. Monumentet består af to meget bastante, sorte kors, der kan ses som henvisning til visionen af «det hellige Polen» – Polen som «nationernes Kristus». På et af korsenes fod står der «1956, 1968, 1970, 1976, 1981», årstal, som var blevet symbol på den «fantastisk-heroiske» folkekarakter. Monumentet står i en park lige uden for Det Danske Kulturinstitut i Poznan, hvor 29-årige Sylwia Schab arbejder. Men hvad betyder monumentet og årstallene på det for hende, som var en lille pige, da det blev stillet op? «Det er bare en del af min historie, jeg har ikke noget meget nærmere forhold til det, for jeg er af den såkaldt ‘yngre generation’. Jeg ved, hvad årstallene betyder, men det er ikke særlig personligt. Jeg bliver ikke opstemt over de datoer – jeg tænker mere på fremtiden, tror jeg, end på fortiden.»

Sylwia Schab afviser Adam Mickiewicz’ tese om polakkerne som «nationernes Kristus» og Messias: «Jeg nægter at opfatte Polen på den måde. Jeg kan ikke lide den forestilling, at vi skulle være offer for noget. For hvis man tager den slags roller på sig, så opfører man sig meget i een retning. Og jeg mener, at vi skal være mere aktive.» Hun mener, at følelsen af at være offer hensætter een i en selvmedlidenhed, hvor man forventer at få tingene foræret, fordi man «har gjort sig fortjent til det gennem sine lidelser». Men i polsk historie har det faktisk været omvendt.

Allerede Georg Brandes beskrev, hvordan polsk litteratur udbredte billedet af polakkerne som ofre, men samtidig hjalp dem til på trods at beholde deres optimisme og handlekraft. «Det gjorde forfatterne ved at fortælle os smukke historier fra vores fortid, som Henryk Sinkiewicz, eller ved at sige, at det, at vi lider, betyder, at i fremtiden vil alle andre – takket være vores lidelser – blive ‘frelst’,» siger Ewa Kraskowska. «Den polske elite havde følelsen af at have en *mission*, hvor de skulle ‘frelse’.»

På spørgsmålet om intellektuelle og forfattere stadig mener, at de har en mission, svarer Kraskowskas kollega, professor i polsk

litteratur, Przemyslaw Czaplinski, at «det med at have en mission er kun muligt, når nationen eller folket er i fare – og forenet. Derfor er det meget svært i dag at se sådan en mission for sig». Men Sylwia Schab gør opmærksom på, at der *findes* polakker, som holder fast i en «mission», og dermed i en identitet, som efter hendes mening er forældet:

I forbindelse med udvidelsen af EU snakker man for eksempel meget om, at vi har en vis «mission» over for hele Europa – ikke mindst, at vi skal udbrede katolske værdier og så videre. Det er der temmelig meget snak om, for eksempel i forbindelse med præambelen til EU-traktaten.² Der ser man den messianistiske selvopfattelse.

Som nævnt har det traditionelle polske selvbillede bestået af flere elementer, der er indbyrdes forbundne. Foruden «kampen mod undertrykkerne» og «den messianistiske mission» har også «truslen udefra» fået polakkerne til at rykke sammen, forklarer Jerzy Jedlicki:

To århundreder efter 1700-tallets delinger er Tyskland en fredelig nation, mens Rusland er svækket efter Sovjetunionens kollaps. Så ind til videre er der ingen trussel. Ganske vist fortæller vores ekstreme højrepartier vælgerne, at Polens tilslutning til den Europæiske Union er en trussel mod nationens uafhængighed. De argumenterer med, at vi bare kommer til at skifte Moskva ud med Bruxelles – så vi igen vil være underlagt en udenlandsk hovedstad. Men for de fleste vælgere er det ikke noget overbevisende argument.³

En anden mulighed for en «signifikant anden», polakkerne kan se sig selv i modsætning til, ville være dem, der *nu* står uden for «Fort Europa», altså på den anden side af Schengengrænsen, når den rykker øst for Polen. Men Polens arbejde for at få EU til at flytte opmærksomheden længere mod øst og trække især naboen Ukraine ind i et tættere samarbejde tyder ikke på det. Der ser ud til at være mere kød på påstanden om, at Polens nye identitet bliver at være «USAs trojanske hest i EU».

2 En af de store uenigheder i traktatsforhandlingerne har gået på, om EUs forfatning, som den polske delegation har fastholdt, bør henvise til Gud og «Europas kristne arv» eller mere universelt skal tale om «Europas religiøse arv».

3 Ifølge en rapport fra Office of the Committee for European Integration hedder det f.eks., at «Den polske offentlige mening har vist sig at være stort set immun over for de ideologiske og politiske argumenter fra EU-modstandere. I november [2003] sagde 20 procent (...), at de frygter, Polen vil miste suveræniteten. Det svarer til antallet af erklærede EU-modstandere».

Pax Americana

I forbindelse med krisen omkring Irak prøvede den amerikanske forsvarsminister at skyde en kile ind mellem et angiveligt USA-kritisk «gammelt Europa» og et angiveligt USA-venligt, post-kommunistisk «nyt Europa». Og ganske rigtigt: i dag står Polen, der for 15 år siden var dødelig fjende af NATO, last og brast med USA og bestyrer en del af det Irak, som «det gamle Europa» var stærkt imod blev invaderet. Ifølge Przemyslaw Czaplinski skyldes dette polakkernes taknemmelighed:

Jeg synes, at vi polakkers pro-amerikanisme er fornuftig og logisk. I Polen er der først og fremmest en fælles bevidsthed om, at *de hjalp os* [under den kolde krig]. Det var meget, meget vigtigt, at adskillige amerikanske regeringer ikke kun forærede os forskelligt – som mad og penge – men at de også *talte* om Polen, i al offentlighed. Det var fantastisk vigtigt, at de ikke lod Polen og den polske sag synke hen i glemsel.

Men måske er der en dybere årsag end taknemmelighed til, at polakker har sympati for USA. Det, der i både Vesteuropa, USA og Polen tit ses som åbenlys «pro-amerikanisme», skyldes ifølge Center for Udenrigspolitiske Studier i Warszawa, «en faktisk lighed mellem det amerikanske og det polske syn på verden eller – sagt mere bredt – den polske og den amerikanske mentalitet, hvad enten det handler om sikkerhed, socialpolitik eller økonomi» (Centrum stosunkow miedzynarodowych 2003). Ligheden mellem polsk og amerikansk «mentalitet» lader til at gå langt tilbage; efter Polens deling sidst i 1700-tallet tog polske officerer ikke til Frankrig for at forsvare den franske revolutions sejr, hvad der jo bogstaveligt havde været nærliggende, men til USA og den amerikanske revolution. Tit hører man også «amerikansk individualisme» og polsk ditto sammenlignet, f.eks. af Ewa Kraskowska:

Det med at sætte det enkelte menneske højest er virkelig noget, der tiltrækker mig meget ved den amerikanske livsstil og det amerikanske demokrati; for jeg frygter kollektivismen. «Pax Americana» er ifølge nogle mennesker bare en anden udgave af totalitarismen – men jeg vil hellere have dén end en gentagelse af den ikke så fjerne fortid. Vores pro-amerikanisme og de valg, vi som stat har truffet i de seneste måneder i forhold til krigen i Irak, hænger meget sammen med vores oplevelser med Rusland og med nazister og bolsjevisme.

Men måske er sammenhængen ikke helt så enkel. Dels findes der

også en gammel alliance mellem Polen og Frankrig; for polakkerne er Napoleon en frihedshelt, der nævnes i deres nationalsang. Mere aktuelt har den tyske Marshall Fond for nyligt undersøgt europæeres og amerikaneres tilgang til verden ved at opdele deres syn på international sikkerhed i tre kategorier: «høge», der går ind for en hård linie, baseret på militær indgriben; «pragmatikere», der går ind for hårde tiltag, men i samarbejde med bl.a. FN; og «duer», der i udgangspunktet er imod at bruge magt. Undersøgelsen viser, at polakernes holdning meget ligner «det gamle» Europas og er i kontrast til amerikaneres og briters.⁴ Alligevel fulgte polakkerne USA og ikke deres kommende EU-medborgere i Frankrig og Tyskland i forhold til Irak. Hvorfor?

Mindreværd

Svaret er: fordi forholdet til USA og Vesteuropa er kompliceret. I en artikel i *New York Post* kort før jul 2003 blev Polen beskrevet som «vores glemte allierede» (Peters 2003), og der blev argumenteret for, at USA bør hjælpe det fattige land økonomisk. Men en polak kommenterede i et læserbrev, at pengene ikke er så vigtige. For polakker betyder det meget mere, at selv om Polen gør en stor indsats i «krigen mod terror» og «kampen for frihed i Irak», så skal polakker stadig have visum for at kunne rejse ind i USA. Og «det gør endnu mere ondt at tænke på, at franskmænd og tyskere kan tage til New York, når de har lyst».⁵

Også under forhandlingerne om EU-optagelsen klagede den polske delegation – og pressen derhjemme – over, at polakkerne ikke blev behandlet «ligeværdigt».⁶ Når det betyder så meget at blive behandlet på lige fod med især vesteuropæere, er det, fordi polakkerne i århundreder har følt sig underlegne over for netop dem, siger Jerzy Jedlicki: «Det er en slags nationalt mindreværdskompleks.

4 Ifølge undersøgelsen er der i USA 22 procent «høge», 65 procent «pragmatikere» og 10 procent «duer»; i England 14, 63 og 19 procent; i Holland 10, 50 og 32 procent; i Frankrig 6, 34 og 49 procent; i Tyskland 4, 35 og 52 procent. Her er der altså to klart adskilte grupper – og måske lidt overraskende antyder de polske tal, at polakkerne nærmest tilhører «det gamle» Europa: 6 procent er «høge», 47 procent «pragmatikere» og 41 procent «duer» (German Marshall Fund ... 2003).

5 Pawel Cwiek fra Warszawa i *New York Post Onlines* «Post Opinion Letters» på <http://www.nypost.com/postopinion/letters/14724.htm>.

6 Allerede i september 2001 udpenslede Polens viceudenrigsminister Andrzej Ananicz under en temahøring om «Fremtidens Europa» i det danske Folketings Europaudvalg, at «der er et vigtigt princip, som må tilgodeses, og det er ligeberettigelse: at man får samme behandling» (Ananicz 2001).

Polen har altid været en del af Europa og den europæiske kultur, men pga. landets økonomiske tilbagestående og politiske op- og nedture har vi alligevel ligesom følt, at vi befandt os i udkanten af Europa.» Ewa Kraskowska tilføjer, at «I forhold til Europa føler vi, at vi kommer fra et lavere udgangspunkt. Vi føler, vi er dårligere, at vi er ofre, at vi banker på døren hos nogen, der faktisk ikke vil have os ... mens vi oplever en mere naturlig accept fra amerikanske politikere».

Samtalen med Kraskowska fandt sted, før USA indførte, at blandt andre polakker ikke bare skal have visum, men også skal fotograferes og have taget fingeraftryk, inden de rejser ind i USA. Dét skabte stor opstandelse i Polen, hvor blandt andre præsident Alexander Kwasniewski kaldte det «ydmygende» og sagde, man ikke skulle tro, polakkerne var USAs allierede (*Associated Press* 9. januar 2004). Nogle få dage tidligere havde Thomas Friedman, politisk kommentator ved *New York Times*, sendt en begejstret artikel hjem fra den polske hovedstad: «Jeg fandt kuren mod anti-amerikanisme (...). Prøv at forstå det: folk her siger faktisk, at de kan lide Amerika – uden at hviske,» skriver Friedman glad og bestyrtet. Men han slutter artiklen med at advare sine amerikanske læsere om, at «vi må ikke regne med, at det vil blive ved at være det [USA-taknemmelige] Polen, det var i 1989» (*New York Times* 28. december 2003). Og ganske rigtigt kan Jerzy Jedlicki tilføje:

Vores sociologer gentager hvert år en undersøgelse om polakkers sympati over for andre nationer. Efter 2. Verdenskrig var der blandt polakker generelt et stort had til tyskerne, men nu er Tyskland klatret op til toppen af tabellen. Den menneskelige natur gør, at vi har hang til at føle sympati for dem, hvis situation er bedre end vores – vi misunder dem, men vi føler også på en eller anden måde, at de er bedre end os.

Ung polsk pragmatisme

Jedlicki mener, der er en slags «pragmatisme» indbygget i den menneskelige natur – også hos «de romantiske og idealistiske polakker». Så frem for at lede efter en «mental» årsag til polsk pro-amerikanisme, kunne man måske antage, at polakkerne simpelthen opfører sig «rationelt realistiske». Sylwia Schab hævder, at «det er en forkert opfattelse med 'det nye' og 'det gamle' Europa: der er bare eet Europa – og det er der, jeg kommer fra. Med hensyn til Irak, så er det efter min opfattelse en rent politisk sag: man går simpelthen efter sine egne interesser». Polen er i Irak fordi «USA er en af vores vigtigste partnere – ikke kun politisk set, men også

med hensyn til handel. Så det er vigtigt for os at have virkelig gode kontakter med USA».⁷

Sylwia Schabs nede-på-jorden holdning til to af de emner, der det sidste års tid har ophidset og delt hele Europa, siger måske noget om, hvad det er for en livsholdning, især de unge i Polen har taget til sig i den nye verden af kapitalisme. For ikke så længe siden ville et udtryk som «polsk pragmatisme» have forekommet mange selvmodsigende. Jerzy Jedlicki forklarer:

«Romantik» er et begreb fra litteraturen – men i Polen betød «romantik» hele holdningen til livet. Men nu træder de nye generationer ind på scenen, og de husker ikke engang den undtagelsestilstand, general Jaruzelski indførte [13. december 1981]; de er født i 1980'erne, og den første historiske begivenhed, de husker, er 1989, Berlinmurens fald og Solidarnosc's sejr i Polen og så videre. Så hvorfor skulle de være romantiske? De er tværtimod meget uromantiske og står ligegyldige over for nationens historie og al romantikken i den. Så vi står med en bred kløft mellem generationerne, hvor der er meget forskellige holdninger til livet. En af mine vigtigste erfaringer i livet har for eksempel været *venskab* – men unge mennesker forstår «venskab» meget mere i den *amerikanske* betydning af ordet: «Du er min ven, hvis jeg har brug for dig. Det kan godt være, jeg kan lide dig, men *så* vigtig er du heller ikke for mit liv. Så jeg kan opgive dig, hvis jeg ikke har brug for dig mere.» «Polsk karakter» og identitet er ved at forandre sig. Jeg tror, der er tale om en ny psykologi – om en mere mobil generation, som har en langt mere pragmatisk tilgang til verden.

Også litteraturhistorikeren Witold Maciejewski oplever, hvordan det nye Polen avler en ny tilgang til samfundet og til deres egne liv hos unge polakker. Og at de unges syn på tingene står i kontrast til hans egen livserfaring og dens rødder i historien.

Mine egne børn er temmelig konservative sammenlignet med min generation. De er mere koncentreret på arbejdet eller om deres uddannelse. For dem er det vigtigt at få gode personlige resultater, og så vidt jeg forstår, vurderer de deres skæbne ud fra materielle værdier.⁸ Den

7 Den polske analytiker Jacek Kucharczyk henviser også til pragmatiske grunde, når han mener, at «det ville være en stor katastrofe, hvis Polen for eksempel blev tvunget til at gå ud af missionen i Irak under pres fra den offentlige mening. Jeg mener, at ikke bare ville Polen få et dårligere forhold til USA, men den forholdsvis stærke stilling, vi står i lige nu, vil også blive truet (...). Vi ville blive set som et land, hvis udenrigspolitik er slået fuldstændigt fejl, og som man ikke kan regne med» (citeret i *Central Europe Review* 21. november 2003).

8 «Generelt har ungdommen større ambitioner end jævnaldrende for otte år siden,» konkluderede en undersøgelse sidst i 1990'erne. Flere tror også, de vil få

slags var ikke *vigtigt* for os. En del af vores livsopfattelse – af intelligentsiaens livsopfattelse – det var, at hvis man var rigtig intelligentsia, så måtte man ikke være for rig. Det var mistænkeligt.

For Witold Maciejewskis generation var ting som frihed, ære og venskab vigtigere end familie og karriere. Een af grundene var, at man – hvis man ville have en god karriere og leve materielt set godt – måtte gå på kompromis med Partiet. Dén holdning arvede Maciejewski og generationerne før Murens fald fra Polens århundredlange historie som undertrykt af en fremmed stat. Allerede Georg Brandes noterede sig dette under sine besøg i Polen i 1880'erne (Brandes 1888: 43). Det var den arv, der gennem århundreder krævede af polakkerne, at de gjorde noget for at forandre tingene – at de altså blev revolutionære. Men da revolution som oftest var umulig, måtte de nøjes med at drømme om den – og blev altså romantikere. I dag har Polen imidlertid forandret sig – og polakkerne er ved at få et nyt verdenssyn.

Social individualisme

«De [unge] tror ikke på organisationer; de er ikke medlemmer af nogen foreninger, der er defineret politisk eller som har forbindelser til politiske partier. For de tror ikke på det politiske maskineri – og sandsynligvis ... ja, jeg må sige, at jeg er bange for, de ikke tror på demokrati. De ser ikke nogen forbindelse mellem deres egne handlinger i samfundet og politiske resultater,» siger Witold Maciejewski bekymret over den gennemførte mangel på romantik. Unge mennesker tror ikke på *nogen* idealer, hverken det kommunistiske eller på noget andet, der ligger ud over den praktiske, materielle dagligdag, mener han. Frem for alt tror de ikke på det, der gøres i *fællesskab*:

Det er en vigtig svaghed ved den unge generation, at de er meget individualistiske. Det er ikke bare mit eget, personlige indtryk – der er sociologiske undersøgelser og rapporter, som viser det.⁹ Så vidt jeg ved, er der lignende strømninger i Vesteuropa: Unge mennesker mistror politiske organisationer og græsrodsgrupper – selv i Skandinavien og de nordiske lande. De prøver at skabe sig et meget velplanlagt

dem opfyldt, bl.a. om ti år at have bil og hus (op fra hhv. 34 til 58 procent og fra 26 til 53 procent). Familielivet har fået større betydning for unge, mens de lægger mindre vægt på kærlighed og venskab (Centrum Badania Opinii Społecznej 1999: 2–3).

9 Se f.eks. Centrum Badania Opinii Społecznej 1999.

liv, men de gør det helt ud fra deres personlige forestillinger og ser ikke deres liv som del af nogen bredere sammenhænge.

Siger Witold Maciejewski, der selv er i 50erne. Ti år yngre Przemyslaw Czaplinski har samme indtryk: «Måske er der en vis tomhed. Der er et digt, som blev skrevet efter 1989, hvor det siges, at ‘der er ingen idé *udenfor*’, ‘der er ingen idé i gaderne, i byerne, i vores liv’. Så måske er sagen, at flere og flere mennesker prøver at finde nogle *små* idéer og tanker i deres egne liv, ‘inden døre’, fordi alle de store, mægtige idéer og missioner slog fejl.» Czaplinski mener, at mange (især unge) polakker i stedet for «nationens liv» i dag koncentrerer sig om deres privatliv.

Faktisk kan også en sådan individualisme trække på en lang, polsk tradition. Nok har kravet til polakkerne på een måde været, at de skulle lade nationen gå frem for alt andet – og det har de gjort. Men Kraskowska peger på, at *magten* i den polske stat var overdraget til kongen på visse betingelser, og hvis betingelserne i denne «pacta conventa» ikke blev overholdt, kunne man nægte at adlyde ham. I parlamentet kunne enhver nedlægge veto og standse beslutningerne, og måske er den tradition en grund til, at polakkerne aldrig accepterede forskellige besættelsesmagter eller egne regeringer, når de oplevede dem som illegitime. Umiddelbart kan holdningen minde om den traditionelt amerikanske, hvor man ser på centralmagten med samme mistænksomhed, men heller ikke dét er måske så simpelt. Czaplinski gør opmærksom på, at der også er «masser af fjender af USA i Polen – masser! Og mange mener, vi er truet af den amerikanisering, der sker af vores liv». Samme paradoks ligger i, at mens Kraskowska foretrækker det amerikanske individbaserede demokrati og anti-kollektivismen, så står en helt anden samfundsform samtidig som et ideal for både hende og Czaplinski. Sidstnævnte indrømmer, at:

Det er åbenlyst, at jeg har nogle negative erfaringer med mig fra den kommunistiske fortid – og ingen kan bilde mig ind, at «den virkeliggjorte socialisme» fører til en bedre økonomi, en bedre stat eller et bedre samfund. Men der er masser af andre erfaringer, som er del af min identitet, for eksempel føler jeg stadig sympati for en stat, som giver folk arbejde. I dag oplever vi hårde tider i Polen, hvor man fortæller os, at «hvad enten du klarer det eller ej, så er det kun op til dig». Men jeg mener, at arven fra socialstaten burde være, at Staten tager sig af svage mennesker.

Ewa Kraskowska er enig og tilføjer: «ligesom i for eksempel Sverige». Dét ideal tilslutter hendes kollega sig – og det er der i det hele taget en del mennesker i de tidligere kommunistiske lande, der gør. Den skandinaviske velfærdsmodel er i dag et udbredt ideal – som den også tit var det *før* Murens fald. I den skandinaviske model spiller staten en stor rolle med skatteopkrævning og fordeling af velfærdsydelse – langt større, end statens rolle er i de europæiske lande længere mod syd, endsige i Storbritannien eller USA. Og det er den skandinaviske model, blandt andre de to polakker ser som et *positivt* aspekt ved socialismen, og som de ønsker at bringe med ind i det nye Europa. Samtidig har mange unge et helt andet syn på staten, end de ældre generationer. Også unge mener, at staten bør tage sig af de allersvageste, men understreger gerne, som Sylwia Schab, at de tidligere generationers tilgang til tingene ikke duer i dag:

Man siger, at den kommunistiske tid har påvirket vores mentalitet i meget høj grad. Og tænk for eksempel på, at mange har en indstilling til livet, hvor de forventer at få det hele – nærmest uden at arbejde. At man får støtte fra staten, uanset hvad.

Sylwia Schab har en anden holdning: «Det er mit liv, som jeg selv kan gøre noget med. Det bliver ikke givet os af andre – nogle ubestemmelige ‘andre’. Det er os selv, som skal få det frem.»¹⁰

Hvad er der tilbage?

I dag er der altså ingen trussel at danne «det polske» i modsætning til; der er ingen fælles fjender, som alle kan tage alvorligt; man er ikke mere ofre – og der er ingen mission, som alle kan enes om. Men een ting er tilbage af traditionens polske identitet. Forestillingen om, at Polen var en «nationernes Kristus» blev så selvfølgelig en del af polsk kultur, at den romersk-katolske tro efterhånden stort set blev lig med «det polske». Et angreb på den katolske kirke blev et angreb på den polske nation – også fordi besættterne (især) var de ikke-katolske prøjsere og russere. I 1986 er den tyske forfatter Hans Magnus Enzensberger på besøg i Polen og citerer «P.», der har mistet sit job, fordi han er på kant med myndighederne:

10 Dette er en holdning, der også bliver stadig mere udbredt, fordi folk føler, det nytter selv at gøre noget; i dag mener f.eks. 91 procent, at uddannelse er vejen til en sikrere tilværelse. Det er en stigning på 15 procent siden 1993 (Centrum Badania Opinii Społecznej 2002: 2).

I Polen tror alle på Gud – men kun for at få de røde ned med nakken. (...) Men der kommer noget andet til også. I løbet af de sidste fyre år har folk vænnet sig til deres egen umyndiggørelse. De har brug for et tag. Jo mere det regner ned i den kommunistiske barak, desto mere ivrigt leder de efter en anden tilflugt. Under kirkens kuppel bliver man i det mindste ikke våd! (Enzensberger 1990: 261).

I dén grad var det religiøse i 1986 blevet lig med noget politisk og nationalt, mente P., at når nationen fik sin frihed, så ville religionen ikke mere være vigtig for polakkerne. Men selv om «de røde» nu er væk, er religionen det ikke, hvilket man for eksempel så, da paven i 2002 besøgte Polen og trak 2,5 million mennesker til en enkelt messe i Krakow. Måske var det, fordi Polen dengang oplevede en arbejdsløshed på 20 procent og udbredt desillusion over demokratiet, som var hærgnet af korruption og mudderkastning. For som Witold Maciejewski siger: «'Det hellige Polen' er nærmest en slags asylland for polakkerne, når det *virkelige* land ikke opfylder forventningerne. Det gælder også i dag, og her bliver vi måske nødt til at nævne paven. Hans rolle er at være konge for Det hellige Polen.»

På den anden side hører man i dag en kritik af kirken, der før havde været utænklig. Og mens kirken engang var selve *midlet* til at udtrykke sin politiske holdning, så mener de fleste polakker i dag, at kirken skal blande sig uden om politik. Polakkernes forhold til kirken *er* blevet et andet: ikke ethvert angreb på den opfattes straks som udslag af ondskab og landsforræderi.¹¹ Religionen er blevet et personligt og ikke et nationalt anliggende; dermed er den gået samme vej som litteraturen og de andre kulturelle udtryk, der før holdt «Polen» oppe: de er gået fra polakkernes fælles eller nationale rum og ind i det private. Sådan som polske unge i dag ikke lever for Nationen, men for sig selv. Helt i stil med andre unge i Europa. Måske er det sigende, at det ikke var spørgsmålet, om Gud skulle nævnes i forfatningen, men den helt pragmatiske og magtpolitiske diskussion om stemmevægte i Ministerrådet, der i 2003 fik polakkerne op af stolene i forhandlingerne omkring EU. På samme måde viser meningsmålinger, at kun 10 procent af polakkerne stemte ja til EU for at «blive europæere» eller af lignende «idealistiske» grunde – mens op mod 90 procent stemte ja, fordi de regner med at

11 I anledning af paven 25-års jubilæum skrev f.eks. *Central Europe Review* (15. oktober 2003), at «mens dens mest berømte søn bereder sig på at fejre en mærkedag, står den polske katolske kirke over for stadig stærkere kritik for sine virkelige og angivelige småsynder».

få en markant højere levestandard.¹² Måske kan det siges så enkelt, at polakkerne er ved at blive «et normalt folk i et normalt land»?

Litteratur

- Ananicz, Andrzej (2001) Tale på temahøring om Fremtidens Europa. Europaudvalgets 1. høring (<http://www.eu-oplysningen.dk/emner/fremtid/konventhoeringer/europaudvalget/100901/polen/referat>).
- Brandes, Georg (1888) *Indtryk fra Polen*. København: Gyldendal.
- Centrum Badania Opinii Społecznej (1999) *Plany, dazenia i aspiracje zyciowe mlodziezy*. Warszawa.
- Centrum Badania Opinii Społecznej (2002) *Czy polacy cenia wykształcenie?* Warszawa.
- Centrum stosunkow miedzynarodowych (2003) *Sketch on the Philosophy Underlying Polish Policy in Europe* (<http://www.csm.pl>).
- Enzensberger, Hans Magnus (1990) *Åh Europa*. Viborg: Gyldendal.
- German Marshall Fund of the United States (2003) *Transatlantic Trend Overviews* (<http://www.transatlantictrends.org>).
- Office of the Committee for European Integration (2003) *Public attitude towards Poland's integration with the EU 1 November–13 December 2003*. Warszawa.
- Peters, Ralph (2003) Our Forgotten Allies. *The New York Post* 22. december 2003.

12 Søren Rishøj, østeuropaforsker ved Syddansk Universitet i DR-P1s *Orientering* 16. januar 2004. Begejstringen rakte da også kun til, at 45 procent af det samlede vælgerkorps stemte «ja» ved afstemningen i juni 2003 (tilsammen 77 procent af dem, der stemte).

Publications

- In 2004 UNDP ...
- We live in the Age of Information (Some Aspects of the Development of Press Freedom in Georgia)
- Reorganization of ...
- Study in ...
- National Assessment Report for Sustainable Development
- Human Rights in Georgia - Critical Analysis - Gela Nikolashvili
- Modern Problems of Georgian Constitutionalism, 2001 (Executive summary) - Otar Melkadze
- Labor Force in Georgia - STATISTICAL REPORT (1990-1999)
- ... IN GEORGIA - Sabine Bernabe, London School of Economic

Velkommen til Internett

Den østeuropeiske transisjonen sett fra cyberspace

National Human Development Reports

Jakub M. Godzimirski
Internettmedarbeider

Etter nesten 15 år med dyptgripende politiske, sosiale og økonomiske reformer står Øst-Europa på terskelen til en ny epoke. I mai 2004 vil flere land i regionen endelig slutte seg til det store vestlige integrasjonsprosjektet og bli tatt opp som nye medlemmer i EU. I tillegg vil NATO åpne sine dører for nye medlemmer fra Øst-Europa. På denne måten vil et nytt politisk europakart bli til, et kart som var nesten utenkelig for 15 år siden.

At denne fundamentale omveltningen, i det hele tatt kunne finne sted skyldes mange faktorer, både interne og eksterne. På den ene siden innså deler av den sovjetiske makteliten at systemet måtte forandres, og ulike reformer – først forsiktige og etter hvert mer dristige – ble satt i gang etter at Mikhail Gorbatsjov i 1985 ble valgt til sovjetisk leder. På den annen side vokste misnøyen med systemet i en rekke sovjetiske vasallstater i Øst-Europa, klarest i Polen, hvor myndighetene i 1981 måtte ty til maktmidler for å stoppe opprøret igangsatt av fagbevegelsen Solidaritet. Summen av dette ble kommunismens fall i Øst-Europa i 1989.

For å kunne fungere som demokratiske og markedsøkonomiske regimer måtte det gjennomføres omfattende reformer i regionen. Noen land har valgt å gå drastisk til verks, andre har valgt en mer forsiktig linje. Der noen har satset på en tilnærming til de eksisterende vest-europeiske institusjonene, har andre forfulgt mer selvstendige utviklingsveier. Uansett tilnærming har valgene som har blitt tatt, forandret både det politiske, sosiale og økonomiske landskapet i de respektive land. Denne innføringen i nettressurser viet den store østeuropeiske transisjonen har to hovedmål:

- ▼ å gi en bedre forståelse av prosessene som har ført til forandringene, og
- ▼ å hjelpe oss til å forstå hvilke resultater disse prosessene har ført til.

Vi tar sikte på å presentere internettressurser som bidrar til å gi oss en bedre forståelse og et mer helhetlig bilde av disse prosessene gjennom å se dem i en større global og europeisk sam-

NHDR Past Reports
Georgia in brief

menheng og hvordan eksterne aktører oppfatter og analyserer transisjonen.

FN-organer og den østeuropeiske transisjonen

Blant internasjonale organisasjoner som har fulgt transisjonsprosessen de siste 15 årene, er kanskje United Nations Development Programme (UNDP) den aller viktigste

<http://www.undp.org/>

UNDP har opprettet en rekke lokal-kontorer i regionen. Mer informasjon om avdelingen som har hovedansvar for utviklingen i Øst-Europa – Regional Bureau for Europe and the Commonwealth of Independent States (RBEC) – finnes på adressen
<http://rbec.undp.org/>

Siden begynnelsen av 1990-tallet har UNDP publisert en rekke rapporter som dekker utvikling både globalt og lokalt. UNDP har også bestilt seks spesialrapporter med fokus på utviklingen i Øst-Europa. Oversikt over disse rapportene finnes på følgende nettadresser

<http://hdr.undp.org/hd/default.cfm>

<http://www.undp.org/rbec/publications/>

og

<http://www.undp.sk/index.cfm?module=RBEC&page=Countries>

De lokale UNDP-kontorene har bidratt til debatten om reformenes utfall gjennom å publisere nasjonale rapporter om sosial utvikling. Mange av disse er tilgjengelige på nettet, flere i fulltekstversjon på engelsk. Her finner

man både årsrapporter som gjør opp status for utviklingen i det enkelte land (National Human Development Reports) og et stort antall tematiske rapporter. For landene i Sentral- og Øst-Europa finnes rapportene på følgende adresser:

Polen:

<http://www.undp.org/pl/en/publikacje.php>

Den tsjekkiske republikk:

http://hdr.undp.org/reports/view_reports.cfm?country=CEH&countryname=CZECH%20REPUBLIC

Slovakia:

<http://www.undp.sk>
og
<http://www.ecissurf.org/index.cfm?module=database&page=Search&RecordType=document&GeogArea=c155&SubType=17>

Ungarn:

http://hdr.undp.org/reports/view_reports.cfm?country=HUN&countryname=HUNGARY%20

Romania:

<http://www.undp.ro/publications/nhd.php>

Bulgaria:

<http://www.undp.bg/en/publications/publications.php#NHDR>

Estland:

http://hdr.undp.org/reports/view_reports.cfm?country=EST&countryname=ESTONIA%20

Latvia:

<http://www.undp.lv/index4.html>

Litauen:

<http://www.un.lt/hdr.htm>

Russland:

<http://www.undp.ru/index.phtml?iso=RU&lid=1&cmd=publications>

Hviterussland:

<http://www.un.minsk.by/en/undp/pub/>

Ukraina:

<http://www.un.kiev.ua/en/hdr/index.php> og

<http://www.un.kiev.ua/en/undp/publications.php>

Moldova:

<http://www.undp.md/index.phtml?lang=eng&id=19>

Armenia:

<http://www.undp.am?page=publications>

Aserbajdsjan:

<http://www.un-az.org/undp/publications.asp>

Georgia:

<http://www.undp.org.ge/News/publ.html>

Også andre FN-organer har fulgt og analysert utviklingen i regionen. UNICEF har etablert Innocenti Research Centre (IRC), offisielt kjent som The International Child Development Centre. Hovedmålet med denne satsningen har vært å overvåke

utviklingen på områder som påvirker barns levekår. Senterets viktigste bidrag til studier av Øst-Europa er kanskje publiseringen av årlige rapporter om sosial utvikling i regionen. Den siste av disse rapportene, *Social Monitor 2003*, gir en god oversikt over utviklingen i hele regionen sett i et bredt historisk og geografisk perspektiv. Rapporten kan lastes ned fra adressen <http://www.unicef-icdc.it/publications/>

I tillegg tilbyr senteret en god oversikt over den historiske utviklingen i regionen gjennom en database som inneholder omfattende data om sosial og økonomisk utvikling i hele perioden fra 1989 og frem til i dag. En oppdatert versjon av databasen kan lastes ned fra adressen <http://www.unicef-icdc.it/resources/>

Andre internasjonale aktører og den østeuropeiske transisjonen

Alle som er interessert i en oppdatert og dekkende oversikt over den økonomiske utviklingen i regionen, bør besøke Verdensbankens nettsider om utviklingen i Øst-Europa og Sentral-Asia. Her finnes oppdatert informasjon om økonomisk og sosial utvikling både i regionen som helhet, og i de enkelte land.

<http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf>

Den kvartalsvise publikasjonen *The Journal of Communist Studies & Transition Politics* regnes som et av de viktigste fora for akademisk diskusjon av

østeuropeisk reformpolitikk. Mer informasjon om tidsskriftet og en oversikt over innholdet i dets siste utgaver finnes på adressen

<http://www.frankcass.com/jnls/cst.htm>

Andre viktige tidsskrifter på dette feltet er *Problems of Post-Communism* og *Communist and Post-Communist Studies*. De to finnes på nettet på hhv. <http://www.mesharpe.com/results1.asp?ACR=PPC>

og

http://www.elsevier.com/wps/find/journaldescription.cws_home/30398/description#description

Den økonomiske utviklingen i regionen dekkes også godt i tidsskriftet *The Economics of Transition*, som utgis i samarbeid med European Bank of Reconstruction and Development. Mer informasjon om tidsskriftet finner man på følgende adresse:

<http://www.blackwellpublishing.com/journal.asp?ref=0967-0750>

Transition Newsletter. The Newsletter About Reforming Economies er en annen viktig informasjonskilde, tilgjengelig på

<http://www.worldbank.org/transition-newsletter/>

Når det gjelder forskning på dette feltet, gjøres mye viktig arbeid ved Stockholm Institute of Transition Economics. Adressen er

<http://web.hhs.se/site/>

Et annet viktig forskningscenter er Bank of Finland's Institute for Economies in Transition (BOFIT), som har følgende hjemmesideadresse:

<http://www.bof.fi/bofit/eng/index.stm>

Videre publiserer The Davidson Institute *Working Papers in Transition Economics*, en serie som gir god innsikt i den økonomiske dimensjonen av den østeuropeiske transisjonen.

http://www.wdi.bus.umich.edu/research/working_papers.htm

Godt søk!

Bokomtaler

Imperial Imprints: Post-Soviet St Petersburg

Elena Hellberg-Hirn

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia No 920

Helsinki: Finnish Literature Society 2003

440 s., ISBN 9517464916

Recenserad av **Ingmar Oldberg** [forskningsledare, Avdelningen för Försvarsanalys, FOI]

Medan Elena Hellberg-Hirns förra bok *Soil and Soul* (1998) analyserade ryskhetens symbolvärld främst under tsartiden, behandlar denna bok de spår som tsartiden satt på den f d huvudstaden, sovjetidens negering av dem och de efterföljande identifikationsproblemen i nutid. Genom en mångsidig och djuplodande analys av S:t Petersburgs kultur och självförståelse belyses hela Ryssland och dess problem.

Boken består av nära sammanhängande essäer som är tematiskt upplagda, men ger också en bild av tidsepoker och stadens topografi. En första del söker stadens identitet genom personer, platser, monument och berättelser om staden genom historien. Intressant är t ex skildringen av de kvinnliga kejsarnas insatser under 1700-talet, skakande avsnittet om belägringen under andra världskriget, vars minne Stalin försökte undertrycka. Ett kapitel om stadens namnbyten tar upp originella kompromissförslag som Retrograd, vilket betecknar strävan bakåt, och Leninburg, som bäst återspeglar den ambivalens som nu är typisk för staden.

Bokens andra del om postsovjetiska identifikationer granskar stadens topografi och de krafter som försöker forma en ny identitet, t ex olika kulturinstitutioner. Den avslutande delen tolkar innebörden i maktelitens riter och ritualer genom tiderna, inklusive 300-årsjubileet 2003, som fick en mycket politisk, invånarfientlig prägel.

Hellberg-Hirn kommer bland mycket annat fram till att stadens imperiala arv må vara nödvändigt som grund för postsovjetiska identifikationer och för att locka turister, men det alierar också staden och dess invånare från deras samtid. Hyllandet av ett imperialt, patriarkaliskt förflutet passar illa i ett postmodernt, demokratiskt Europa.

Författarinnan visar Petersburgs många unika drag som huvud- och kulturstad, men gör också intressanta jämförelser med städer som Paris och Rom. Hon skildrar alla de intryck staden fått från Europa och spritt till resten av Ryssland, men konstaterar att staden sedan länge förlorat maktkampen med Moskva, även om president Putin och många i hans stab kommer från Petersburg. (Hur skall man här tolka Moskvans planer att bygga upp ett eget Peterhof i Lefortovo-parken?) En återstående fråga att utreda är kanske vilket inflytande Petersburg kan få på östersjöområdet i framtiden.

Imperial Imprints rymmer alltså inte bara en mängd historisk och aktuell information om Petersburg och dess kultur utan ger också nya perspektiv och tolkningar, som ökar ens förståelse och intresse. Författarinnans inriktning är postmodernt inter- (eller anti-) disciplinär, hon kombinerar historia, antropologi, sociologi och semiotik, och hämtar mycket inspiration från t ex Zygmunt Bauman, Walter Benjamin, Pierre Bourdieu och Jurij Lotman. Hellberg-Hirn är hälsosamt onostalgisk och kritisk mot vedertagna begrepp, myter och omdömen, till och med mot sina egna utgångspunkter. Hon ser sin forskning som ett led i en process utan slut med fler frågor än svar och inbjuder läsarna att pröva dess resultat och tänka vidare.

Boken bygger på ett överflödande rikt material från lokala arkiv och pressklipp, filmer, Internet och en omfattande sekundär- och forskningslitteratur. Eftersom författarinnan är född och uppvuxen i Leningrad kan hon väva in egna upplevelser, och under senare besök har hon genomfört intervjuer med både hög och låg. Detta ger boken en personlig prägel. Genom att ha emigrerat på ett tidigt stadium kan hon samtidigt betrakta stadens kultur utifrån.

Boken är också sympatisk genom sitt demokratiska perspektiv: den skildrar inte enbart makt- och kulturelitens handlingar och synsätt i centrum, utan också vanligt folks önskningar och behov i stadens periferi. Givande är också belysningen av kvinnornas roll i politik och kulturliv genom historien, och av olika minoriteter som de homosexuella idag.

Det bör sägas, att resonemangen ibland är på en hög abstraktionsnivå, vilket kräver tid och koncentration vid läsningen, men det lönar sig. Läsningen underlättas av många intressanta och belysande

illustrationer, bilder och fotografier (även egna). Man behagas av ett varierat och fint språk, som ibland når poetiska höjder, och (tragi-) komiska poäng försummas inte. Boken är påfallande vackert utformad och väl försedd med register, noter, kartor osv. Överhuvudtaget är boken ett vetenskapligt och kulturellt storverk, som förtjänar en vid läsekrets, både rysslandsintresserade och kulturvänner i allmänhet. Den passar utmärkt både som kurs- och presentbok och är väl värd sitt pris. Man får lust att åka till S:t Petersburg igen – denna gång med boken i hand.

Political Elites and the New Russia: The Power Basis of Yeltsin's and Putin's Regimes

Anton Steen

London & New York: Routledge Curzon 2003

256 s., ISBN 0415309034

Recenserad av **Jan Teorell** [docent i statsvetenskap vid Uppsala universitet]

Anton Steen har skrivit en innehållsrik bok om den politiska eliten i Ryssland. Boken baseras på en omfattande och imponerande intervjuundersökning av politiker och byråkrater på central och regional nivå. I urvalet ryms tjänstemän inom den federala administrationen, folkvalda dumaledamöter och ledamöter av federationsrådet, företagsledare inom statlig och privat sektor, liksom representanter från den lagstiftande och exekutiva makten i ett urval av Rysslands regioner. Detta är av allt att döma den mest omfattande elitundersökning som genomförts i Ryssland. Den rymmer dessutom en central tidsdimension. Närmare 1000 strukturerade intervjuer genomfördes 1998, något mer än 600 genomfördes 2000. Steen kan således jämföra den politiska eliten under Jeltsins och Putins regim, och både före och efter dumavalet i december 1999.

Boken bjuder också på en del intresseväckande resultat. Här finns ett kapitel vardera om de ryska eliternas förtroende, om deras stöd för demokrati, syn på statens roll i det ekonomiska livet, decentralisering och federalism, samt om deras «beslutskultur» (*decision-making culture*) och inbördes kontaktrelationer. Genomgående presenteras resultaten uppdelade efter eliternas institutionella tillhörighet och separat för de två tidpunkterna. Här finns alltså mycket att hämta för den som är glad i att kryssa bland rader och kolumner. Jag har några personliga favoriter, som exempelvis ana-

lysen av eliternas ömsesidiga förtroende för varandra (i regel litar man mest på sig själv, men det finns intressanta avvikelser), deras inbördes kontakter (Putins centraliseringsreformer avspeglades redan 2000 i ett stärkt flöde av uppåtriktade kontakter till den federala administrationen), samt deras bedömning av maffians inflytande inom ekonomin och olika statssektorer (en majoritet anser att maffians inflytande är stort inom alla sektorer, men att det avtagit i samband med Putins tillträde).

Som bok betraktad har emellertid Steens framställning ett avgörande problem: avståndet är genomgående för stort mellan de emellanåt intresseväckande tabellerna och hans försök till diskussion kring dessa. Steen kombinerar detaljerade datagenomgångar med initierade läsrappporter från den senaste samhällsvetenskapliga debatten om Rysslands reformpolitik, tyvärr utan mer än antydda kopplingar. Nya läsrappporter i varje kapitel åtföljs av nya tabellexerciser. Det är litet grann som att läsa telefonkatalogen och lyssna på en föreläsning om telenätets utbredning samtidigt.

Tematiskt är det tänkt att bokpärmarna skall bindas samman av tre övergripande frågor. Dessa ställs redan på första sidan: Vad utmärker den politiska kulturen hos Rysslands politiska elit? Vad förklarar dess uppkomst? Och vad har den för inverkan på den ryska staten? Tyvärr ger boken ett knapphändigt svar på den första, och nästan inget svar alls på de två andra frågorna.

Den första frågan preciserar Steen till att handla om i vilken utsträckning de ryska eliterna har en sammanhängande (*coherent*) politisk kultur, och i vilken utsträckning denna överensstämmer med (*is congruent with*) de politiska visionerna hos ledarna i Kreml. Frågan om eliternas synsätt är sammanhängande, eller «integrerat», återkommer också på ett flertal ställen i boken, men tyvärr utan att det någonsin klargörs utifrån vilka kriterier graden av sammanhållning kan eller bör bedömas. Handlar det om huruvida hela den ryska eliten tycker likadant? Handlar det om huruvida deras åsikter tvärs över olika frågeområden är länkade till varandra? Något sammanhållet svar på vare sig frågan om sammanhållning eller överensstämmelse med Kreml ges heller inte. Det finns dock resultat som antyder att Putin hade stöd hos de ryska eliterna för att stärka den ryska centralmakten och stävja de värsta avarterna av 1990-talets radikala privatiseringskampanj. Detta resultat kommer knappast som en överraskning, men det hör till bokens största förtjänster att vi nu fått ett utförligt empiriskt underlag som belägger detta faktum.

Bokens absolut svagaste kort är i gengäld kapitlet som skall kasta ett förklarande ljus över den ryska elitkulturens sammansättning.

Steen koncentrerar sig här på att förklara tre åsiktsdimensioner: stödet för demokrati, marknadsekonomi och decentralisering. På den teoretiska nivån presenteras fyra förklaringshypoteser: lojalitet mot Kreml, bedömning av den ryska statsmaktens kapacitet, historiskt arv samt inläring. Kopplingarna mellan dessa hypoteser och de frågor som ställts i intervjuundersökningen är emellertid häpnadsväckande lösa. Så undersöks exempelvis «historiskt arv» bland annat genom att titta på svarspersonens ålder, och «inläring» genom att titta på partitillhörighet och självplacering på en vänster-höger-skala. Smått löjeväckande blir det sedan när Steen framhåller som sitt huvudresultat («*the main finding*», s. 126) att vänster-högerideologi har ett starkt samband med eliternas syn på inkomstskillnader och statligt ägande. Synen på inkomstskillnader och statligt ägande är ju i själva verket centrala delar av det som brukar betraktas som en «vänster-högerideologi».

Steens tredje fråga, om de ryska eliternas politiska betydelse, är på många sätt den mest intressanta. Det är samtidigt den han gör minst för att försöka besvara. Det fastslås redan i bokens inledningskapitel att en utgångspunkt för hela undersökningen varit att betrakta politiska eliter som ett centralt «filter» i det politiska beslutsmaskineriet, ett hinder eller en resurs som den yttersta presidentmakten aldrig helt kan ignorera. Detta kallar Steen för en «premiss» (s. 5), alltså ett icke prövbart antagande, och som sådant förblir det tyvärr också. Steen hade till exempel kunnat ägna mer energi åt att diskutera eventuella effekter av den förändring av den politiska elitkulturen han kan observera mellan 1998 och 2000. Han hade också gärna fått göra fler jämförande utblickar mot den likartade elitundersökning han tidigare under 1990-talet gjorde i de baltiska staterna. Med andra ord, systematiska jämförelser över tid och rum hade åtminstone möjliggjort en diskussion om den politiska elitkulturens eventuella betydelse. I stället lämnas denna fråga därhän som en oprövad utgångspunkt.

Coloured Universe and the Russian Avant-Garde. Matiushin on Colour Vision in Stalin's Russia 1932

Margareta Tillberg

Doktorsavhandling i konsthistoria

Stockholm: Konstvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet 2003

406 s., ISBN 9172656832

Recenserad av **Elina Kahla** [fil.lic., forskare vid Alexanderinstitutet och redaktör för Kikimora Publications]

Minns ni ännu det gröna streck, som gick över murar och kanske över hela den sovjetiska verkligheten, och liksom en kriticirkel inneslöt allt och aldrig bröts? Resenären stöter fortfarande på det här mystiska strecket här och där, i brutna färger, nyanser liksom enkom anpassade till det ryska landskapet. Färgskalan både inne och ute, på park- och gatuskyltar och officiella byggnader regleras nämligen fortfarande. Fasaderna på Nevskij prospekt målas t.ex. om vart 7:e eller 8:e år och färgernas nyansvariationer bestäms på basis av de optiska experiment och sinnesförnimmelser som på 1920-talet gjordes av den avantgardistiske konstnären Michail Matjusjin (1861–1934) och hans elever.

1910-talets konstnärer spelade en avgörande roll i skapandet av manuskriptet för det nya samhället. Redan Majakovskij proklamerade att «gatorna är för oss penslar, parkerna paletter». Avantgardet spred sig till den industriella designen och arkitekturen, dess frukter kan alltjämt beundras, även om de idéer som låg till grund för det skapande arbetet till stor del är höljda i dunkel. Den nya generationen kan dock förundra sig över att lamarckismen-lysenkoismen, enligt vilken inlärd egenskaper kan nedärvas, överlevde som dogm i Sovjetunionen ända till 1960-talet. Michail Matjusjin trodde t.ex., att människan med hjälp av sinnesövningar kan uppnå den s.k. fjärde dimensionen och att denna inlärd förmåga kan gå i arv. En konstnär kunde m.a.o. tillägna sig ett s.k. inre öga, ett utvidgat synfält, som inte längre var enbart sensoriskt, utan bortom sinnena (*zaum'*).

Matjusjin och hans krets, i synnerhet hans hustru Jelena Guro, Kazimir Malevitj och syskonen Boris, Ksenija och Marija Ender, forskade i sinnesförnimmelser och färgseende med konstnären i centrum. De var intresserade av naturförnimmelser och relationer mellan sinnena, synestesi, samt undermedvetna förnimmelser. Matjusjin, själv musiker och bildkonstnär, var speciellt intresserad av individuella förnimmelser och skillnader mellan dem, samt av

utvidgning av medvetandet. Stadsborna fick nånting att tala om, när Matjusjin bad sina elever måla ett panorama över Nevan med ryggen vänd mot floden! Han ville få sina elever att se med hjärnan, och breddade ut landskapet 360 grader.

När det politiska klimatet krävde det, organiserade sig konstnärerna i statens skydd och deras experiment fick så småningom en «vetenskaplig» karaktär. Matjusjins krets koncentrerade sig på förändringar i ljuset, färgen, formen, rörelsen, beröringen och ljudet samt relationerna mellan dessa. Dageseendet urskiljer t.ex. olika färger väl, men synfältet är smalt. Mörkerseendet urskiljer rörelsen väl, och synfältet utvidgas. Matjusjin var intresserad av skymningen: hur den glödande orangea solnedgången som avtecknades i förgrunden oskiljaktligt hörde samman med den svartvioletta kylan i bakgrunden. Han utvecklade sina observationer till en hel världsåskådning, som överlappade med tidens strömningar: symbolismen, teosofin, helhetskonstverket och konstformernas universalitet.

Efter en tid stämplades resultaten av Matjusjins laboratorieprover, i vilka han uppmärksammade de individuella perceptionerna – t.ex. hur beröring eller musikavlyssning påverkar perceptionen av olika färger, motfärger och i synnerhet efterbilder – som formalistiska. Matjusjins laboratorium som verkat i samband med Museet för rysk konst krossades 1927, liksom alla andra fria experiment på den tiden. Som en analogi kan man uppfatta det pedologiska laboratoriet, vars verksamhet grundade sig på utnyttjandet av psykoanalysen i barnuppfostran. Stalinismens uppfattning var ju, att det undermedvetna inte mera hade någon funktion i det klasslösa samhället, än mindre på det individuella planet.

Den mest tillspetsade frågan i Margareta Tillbergs färska doktorsavhandling, *Coloured Universe and the Russian Avant-Garde*, lyder, hur det är möjligt, att Matjusjin fick genom sina «formalistiska» teser om färgförmåelser inom ramen för stalinismens höga kanon år 1932, just då den socialistiska realismen hade proklamerats som den enda konstriktningen. Men om vi fortsätter parallellen med pedologin fick ju också Bachtin igenom sina idéer om psykoanalysen, visserligen under namnet Vološjinov och lite tidigare, 1927, i sitt verk *Frejdizm*. Bägge lyckades få sina tankar publicerade, eftersom de gömde sitt budskap bakom dogmatiska citat. Fienden sövdes ner med sina egna vapen. På detta sätt citerade Matjusjins elev Marija Ender i sitt företal ledigt Vladimir Fritsjes nyligen kanoniserade verk *Sotsiologija iskusstva* (1930), där konstens utveckling ställs i harmoni med den dialektiska materialismens linjedragningar. Fritsje citerade i sin tur den i Ryssland vida populä-

re Oswald Spengler, för vilken bl.a. den röda och gula färgen var «folkliga» och «polyteistiska», medan den blåa och gröna färgen var «faustiska» och «monoteistiska», och vars användning återspeglade den historiska utvecklingsnivån hos olika samhällen.

Matjusjin ville tro på arbetarnas och böndernas diktatur och drömde om att den «fjärde dimensionen» i hans färglära, dvs. «rummets realism» skulle kunna utnyttjas för den nya människans behov, särskilt i den arkitektur och landskapsplanering som betonade ljuset och färgrikedomen. Matjusjin dog redan 1934 i cancer och behövde inte se hur den experimentella konsten, grundad på individens insikter, nedklassades till ritualistisk kopiering och grälla flaggsymboler, medan människornas vardagsmiljöer täcktes av färglös betong. Fastän de utopistiska strävandena inte förverkligades, föll dock inte Matjusjin i glömska. «Harmonispelet» lämnade ett märkligt arv efter sig. Matjusjins livsverk finns bevarat, även om hans tankar länge citerades endast anonymt – medan hans mångåriga arbetskamrat, den munvige Malevitj skördade lagrar enbart med sin svarta kvadrat.

Tillbergs avhandling är resultatet av ett långvarigt arbete. Grunden till arbetet lades under en tid då en forskare från väst endast kunde drömma om att få tillgång till de ryska arkiven. Det egentliga fältarbetet kunde hon alltså påbörja först på 1990-talet. I arkivens gömmor har hon kommit över verkliga skatter. Avhandlingen är efter introduktionen indelad enligt följande: uppkomsten av Matjusjins färglära före revolutionen och presentation av dess centrala drag (Colour); «det utvidgade seendets» begrepp (*razsjirennoe zrenie*) i Matjusjins och Guros världsåskådning (Vision); Matjusjins ställning i tidens filosofiska diskussion, där bl.a. panteismen, det nya medvetandet, Guros «organiska öga» och Oberiu-gruppen samt formalismens strävan efter universella analogier (Culture) lyfts fram; det fördystrade ideologiska klimatet, den dialektiska materialismens krav och vetenskapligheten som överlevnadsstrategi (Ideology). I syntesdelen diskuteras betydelsen av Matjusjins tankar dels för själva färgläran och dels utifrån världsåskådningarnas referensram; där utreds också hur och genom vems försorg hans arv har levt vidare fram till idag.

På grund av den långt utdragna arbetsprocessen, som försvårats av bristen på tidigare forskning, samt arbetets tvärvetenskapliga karaktär på de sluttande gränsytorerna mellan konstforskning och totalitär ideologi, är *Coloured Universe and the Russian Avant-Garde* massiv och kraftfull. Man kan förnimma en okuvlig glöd inte bara visavi futurismens budbärare och deras livsarbete, utan också

i förhållande till allt som tangerar det, vilket inte alltid är så tack-
samt, men absolut nödvändigt att gå igenom. Priset för mödan är
en helhetsframställning, som öppnar sig även för dem, som inte är
särskilt bevandrade i det ryska avantgardet. Ur argumentationens
synvinkel hade det säkert inte varit nödvändigt att krydda historien
med så många bipersoner och bihandlingar, vilket har varit tidskrä-
vande. Å andra sidan skulle resultatet utan dem ha varit magrare.
Det är bara synd att diskussionen om resultaten och tillämpningar-
na av Matjusjins lära inte behandlats mera ingående. Och man kan
inte heller instämma i allt som sägs, såsom om huruvida Guros dikt
Finljandija är ett tillräckligt bevis på en sällsynt synestetisk för-
måga. Kanske är det så, men det kan ju också vara fråga om en
tendentiös världsåskådning, m.a.o. tidens mode.

Denna övertygande forskning kan som sådan läsas som en as-
pekt på den samhällseliga klimatförändringen under stalinismens
blomstringstid, som en sakkunnig översikt över färglärans olika rikt-
ningar, eller som en självständig konsthistorisk undersökning, vars
objekt inte har förlorat något av sin aktualitet. Med hänvisning till
det sistnämnda är det kanske på sin plats att berätta, att underteck-
nad har varit i tillfälle att studera under ledning av den moskovitiska
konstmålaren Irina Zatulovskaja, som följer Matjusjins läror. År 2002
var jag ännu lyckligt ovetande om, till vilken större helhet de färg-
ränder, som vi målade intill utmattning, associerade. «Rött-grönt, gult-
blått, orange-violett – det måste ni minnas fastän ni blir väckta mitt
i natten!» lärde oss Zatulovskaja.

Margareta Tillbergs banbrytande doktorsavhandling är ett ut-
märkt exempel på en situation där endast en slavist kan hamna, men
som han kan klara av om han så vill. Speciellt förtjänstfullt är det
nyanserade språket, som man läser även för sitt nöjes skull. Nu får
vi bara hoppas, att verket så småningom utkommer i redigerad form,
med sak- och personindex och färgillustrationer.

Marksizm i utopizm

Teodor Iljitj Ojzerman

Moskva: Progress-Traditsija 2003

568 s., ISBN 5898261354

Recenserad av **Vesa Oittinen** [forskare vid Finlands Akademi]

Teodor Iljitj Ojzerman, vars böcker har översatts till 15 språk, var en av Sovjetunionens mest bekanta filosofer. Hans främsta ambition som forskare gällde skapandet av den s. k. filosofihistoriska vetenskapen (*istoriko-filosofskaja nauka*), som även i Väst väckte intresse. Ett annat gebit där Ojzermans insats har varit betydande var utforskningen av Marx' och Engels' filosofiska utveckling. Redan år 1962 utkom monografin *Formirovanije filosofii marksizma* (senare översatt även till engelska), ett gediget arbete som inte är belastat med de vanliga sovjetiska ideologiska klichéerna. Men naturligtvis tillhörde Ojzerman det filosofiska etablissemanget i sitt land, och även hans «filosofihistoriska vetenskap» strävade att i sista hand framställa marxismen som toppen av filosofins tvåtusenåriga utveckling – lite på samma vis som Hegel (för övrigt en tydlig förebild för Ojzerman) i sina föreläsningar över filosofins historia sökte bevisa, att det var just hans, Hegels, lära som lyckats med att suga upp i sig och förädla allt det värdefulla ur föregångarnas system.

När den sovjetiska filosofins nestor nu vid nästan 90 års ålder framträder med en kritik av marxismen och publicerar en bok där det utopiska elementet i marxistiskt tänkande skoningslöst nagelfars, är detta en händelse som verkligen förtjänar uppmärksamhet. Visserligen vände de flesta «marxister» kappan strax efter Sovjetunionens fall – ett paradexempel är Aleksandr Jakovlev, kommunistiska partiets högste ideologiansvarige i centralkommittén under Gorbatjov: i sina i början av 1990-talet publicerade politiska memoarer gjorde Jakovlev upp räkenskaperna med sitt ideologiska förflutna på ett sätt som man inte kan kalla annat än primitivt. Den nyfrälste ex-sovjetiske ideologipåven anammade nämligen liberalismens trossatser med samma iver som han ännu bara några månader tidigare hade omfattat marxismen-leninismen.

Jämfört med dessa dagsländor har Ojzermans kritik av marxismen en helt annan, seriös karaktär som betygar den gamle filosofens intellektuella hederlighet. Han påpekar – med rätta – att «en kritisk analys av marxismen är åtminstone en moralisk plikt för de

lärda som under flera årtionden propagerade denna lära» (s. 6). Enligt Ojzerman var marxismen i Sovjetunionen en «konformistisk ideologi». I nutida Ryssland har en militant antimarxism trätt i dess ställe, men den konformistiska inställningen är densamma. En seriös marxismkritik kan inte utgå från en dylik attityd. Till och med Karl Poppers kritik av marxismen, så förödande den än må vara, är mer acceptabel än det postsovjetiska förtalet, emedan den «kännetecknas av en vetenskaplig objektivitet», menar Ojzerman (s. 15). Att Popper är mera objektiv i sin syn på marxismen än dess postsovjetiska kritiker är väl sant, men i det här fallet tycks Ojzerman förbise det faktum att även Poppers *Open Society* (1945) inte var fri från ideologiska övertoner och dess argument begagnades ivrigt i det kalla kriget.

Marxismen var en vetenskaplig teori, inte bara ideologi, men i de f. d. socialistiska länderna framställdes den i första hand som «en ideologi, oförsonligt fientlig mot alla icke-marxistiska teorier», och den här intoleransen i sin tur «förvandlade marxismen till en teori som dömde sig själv till isolering», skriver Ojzerman. «Den ideella isolationismen (...) var ett av huvudskälen till att marxismen blev dogmatisk, redan innan den till följd av Oktoberrevolutionen blev samhällets officiella ideologi» (s. 7–8).

I åtta kapitel behandlar Ojzerman följande teman: marxism som ideologi, marxismens förhållande till utopismen, den dialektiska materialismen, den materialistiska historieuppfattningen, revolutionsläran, idén om proletarietets diktatur, Lenins marxism och realsocialismens verklighet jämfört med marxismens läror. Behandlingen av ämnet är alltså tämligen uttömmande. Det som Ojzerman med sin studie främst vill bevisa är att «marxismen långtifrån i allt var i stånd att övervinna utopismen, tvärtom var en del av dess mot utopismen riktade idéer i själva verket lika utopistiska». Dessa utopiska element har marxismen ärvt från sina föregångare, de utopistiska socialisterna. Bland de väl mest ödesdigra av dessa kan man enligt Ojzerman (s. 16 ff.) nämna föreställningen att mänskligheten i framtiden skulle leva i ett icke-varuproducerande samhälle utan marknad och pengar, tron att kapitalismens sammanbrott skulle vara inbyggt i själva systemet, läran om att arbetsfördelningen skulle vara upphävd i det postkapitalistiska samhället och läran om proletarietets historiska mission. Detta bör emellertid ej förstås så att all utopism skulle vara av ondo, understryker Ojzerman. En viss utopism är en nödvändighet om man vill ställa upp samhällseliga mål eller göra prognoser och välja mellan olika framtidsalternativ.

Den mest intressanta delen av Ojzermans bok är utan tvivel den

där han behandlar den dialektiska materialismen; på det här gebitet är han en expert, medan man ej kan undvika att märka en viss diletterantism när han talar om Marx' ekonomiska teorier. Det Ojzerman säger om Marx' filosofi är däremot anmärkningsvärt. Egentligen gäller hans kritik dock den gängse sovjetiska tolkningen av Marx' filosofiska läror, ty Marx själv var ganska förtegen om sina filosofiska åsikter. Ojzerman påpekar dock med rätta att arvet från Feuerbach medförde en tvetydighet i Marx' filosofiska tänkande, en tvetydighet han även i fortsättningen ej helt kunde övervinna. Å den ena sidan skulle filosofin övervinnas, det gamla metafysiska skrotet kastas åsido. Å den andra borde man åter – såsom Marx skrev i den berömda elfte Feuerbachtesen – sträva att förverkliga filosofin i verkligheten. I sak visade det sig dock omöjligt att helt och hållet upphäva filosofin som en särskild tankeform, vilket senare, efter Marx och Engels, ledde till att man var tvungen att skapa en egen «positiv filosofi» (i motsats till blott en kritik av gamla filosofin och metafysiken), nämligen den dialektiska materialismen.

Marxismens ambition var likväl att skapa en filosofi av ny typ, en materialistisk lära som skulle vara dialektisk och bygga på praxiskriteriet i kunskapsteorin. Enligt Ojzerman har man bara delvis lyckats med uppdraget. Under sovjettiden utgick man från föreställningen att den dialektiska rörelsen kunde sammanfattas i «lagar» – t. ex. i lagen om inbördes motsättning eller i lagen om negationens negation. Ojzerman tvivlar på om det överhuvudtaget är möjligt att tala om sådana allmänna «filosofiska lagar» som på något vis skulle stå över de konkreta naturlagarna och liksom styra dem. Enligt honom kan man tala om dialektiken bara som en allmän utvecklingslära (s. 125). Det är säkert befogat att skrota föreställningen om särskilda ontologiska «lagar», men man kan dock fråga sig, om inte den korrigerande Ojzerman gör när han definierar dialektiken som en allmän utvecklingslära fortsatt är belastad med den gamla «ontologiserande» attityden från den sovjetiska perioden.

I fråga om materialism tycker Ojzerman, att marxismen ej har kunnat undvika en «materialistisk reduktionism» trots försök åt annat håll av bl.a. sovjetfilosofen Evald Iljenkov eller redan av Marx i *Kapitalet*. Efter att ha granskat Lenins materiedefinition kommer Ojzerman till slutsatsen, att diamats gängse materieuppfattning inte skiljer sig från det metafysiska materiebegreppet. Lika ensidig är enligt Ojzerman den dialektiska materialismens kunskapsteoretiska grundprincip, återspeglingsbegreppet, eftersom det «i sista hand reducerat vetandet till ett sansande och en generalisation av sinnen» (s. 146–47). Detta hänger samman med (sovjet)marxismens

nonchalerande attityd mot Kants kunskapslära. I den dialektiska materialismen har man utgått från tesen att praktiken skulle vara det främsta kunskaps- och sanningskriteriet; i den materiella praktikens process blir ett «ting i sig» till ett «ting för oss», och därmed skulle Kants lära om ouppnåeligheten av ting i sig ha blivit obsolet. För sin del tycker Ojzerman att kunskapsproblemet inte är löst enbart genom introducerandet av praxisbegreppet. Man kan åtminstone fråga, om all slags praktik kan vara ett sanningskriterium, och om det inte är möjligt att teoretiskt kritisera praktiken (s. 161).

Trots all sin stundom mycket skarpa kritik mot den dialektiska materialismen erkänner Ojzerman att han är en «övertygad anhängare» av denna lära och det han skrivit borde uppfattas som en självkritik, inte som ett frisägende från dialektisk materialism (s. 168). Som man ser, verkar Ojzerman ännu hålla fast vid föreställningen om en ontologisk dialektik, och i detta hänseende blir han det sovjetiska arvet trogen. Å andra sidan säger han sig nu ha insett, att filosofin i sitt väsen är pluralistisk och att ingen riktning eller lära har rätt att göra anspråk på ett världsåskådningsmässigt monopol. Det hör helt enkelt till filosofins *modus essendi* att existera som filosofier (i plural). Och till listan av marxismens utopiska «synder» kan man ännu foga tron att en slutgiltig filosofi någonsin kan finnas.

Blir det någonting kvar av marxismen efter Ojzermans inspektion? De flesta tolkningarna av Marx man gjorde under sovjettiden hamnar visserligen i sophinken, men Ojzerman finner en humanistisk kärna i Marx' lära, en kärna som skönjs i begreppet produktivkrafterna. Marx' tolkning av det här begreppet var, påpekar Ojzerman, inte bara ekonomisk, utan hade ett allmänfilosofiskt påbrå. Samhällets huvudproduktivkraft var nämligen enligt Marx människan, och fastän Marx (och Engels) aldrig explicit formulerade någon humanistisk etik, följer av det sagda att den mänskliga personlighetsutvecklingen är hela den samhälleliga produktionens egentliga *primus motor* (s. 193). Facit av den undersökning Ojzerman genomför är, att «så osannolikt det vid första påseende än må vara, består det huvudsakliga i marxismen inte i att man försöker begrunda nödvändigheten av att upphäva det privata ägandet av produktionsmedlen, utan i stället, att det är nödvändigt och möjligt att på allsidigt vis utveckla människans förmågor och behov genom en radikal omdaning av samhället» (s. 565).

Det här är en Marx-tolkning som går ut från de idéer Marx formulerade tydligast i *Grundrisse*, ett förarbete till *Kapitalet*. Att Ojzerman tar upp den är inte något unikt. Samma idéer inspirerade även andra systemkritiker i de socialistiska länderna redan på 1960-

talet; som exempel kan man nämna det tjeckiska forskarkollektivet kring Radovan Richta, som just det ödesdigra året 1968 publicerade sin rapport *Civilizace na rozcesti* (Civilisationen vid vägskälet). Ojzerman nämner ej Richta, och det är väl futilt att spekulera om ifall en dylik «Grundrisse-humanistisk» marxismtolkning hade – om man vid den tiden hade anammat den – kunnat avvärja realsocialismens kommande sammanbrott eller ens mildra dess kris.

Poland. On Politics, Culture, Literature and Education

Dorota Michulka & Marja Leinonen (red.)

Papers from the 1st Finnish-Polish Seminar, held 21.03.2002 in Tampere

Tampere: University of Tampere, School of Modern Languages and Translation Studies 2003

123 s., ISBN 9514456688

Recenserad av **Barbara Törnquist-Plewa** [lektor i Öst- och Centraleuropastudier, Lunds universitet]

Boken *Poland. On Politics, Culture, Literature and Education* innehåller referat från en finsk-polsk konferens organiserad vid universitetet i Tammerfors i mars 2002. Konferensen var ett resultat av ett samarbete mellan Slaviska Institutionen vid universitetet i Tammerfors och Polska Institutionen vid universitetet i Wrocław, Polen. Eftersom konferensen inte var tematiskt upplagd utan behandlade en mängd olika områden som politik, kultur, litteratur och utbildning i Polen, fann detta sin återspeglning i konferensvolymen. Den innehåller ett antal disparata artiklar vars enda gemensamma nämnare är att de berör Polen. De två första bidragen till volymen har en allmänt informativ karaktär: Stanislaw Stebelski i kapitlet «Poland – Finland's Future Partner in the EU» beskriver kortfattat (på 12 sidor) polsk-finska kontakter genom tiderna och resonerar kring ländernas möjligheter att samarbeta inom EU, medan Päivi Paloposki i kapitlet «The Main Elements of the Polish Cultural Tradition» diskuterar den polska adelskulturens och katolicismens betydelse i den polska kulturen.

De följande fem artiklarna (skrivna i tur och ordning av Krystyna Kossakowska-Jarosz, Boguslaw Bednarek, Dorota Michulka, Mieczyslaw Inglot och Dorota Michulka igen) har en vetenskaplig karaktär och visar vilka forskningsområden som är starkt förankrade på Polska Institutionen vid universitetet i Wrocław – studier i Schlesiens folkkultur, polsk litteraturhistoria och litteraturteori, barn-

litteratur mm. Bland dessa artiklar är Krystyna Kossakowska-Jarosz' analys av den regionala identiteten i Övre Schlesien vid slutet av 1800-talet särskilt intressant och djuplodande.

De två sista artiklarna i volymen är rent deskriptiva. I «Polish as Foreign Language» redogör Anna Dabrowska för hur undervisningen i polska som främmande språk har utvecklats i Polen från 1500-talet tills idag, ett i och för sig intressant och föga utforskat ämne. I sin beskrivning förbigår hon dock av en för mig outgrundlig anledning med tystnad hela mellankrigstiden. Artikeln «Polish Philology at Wroclaw University – Tradition och Modernity» av Anna Dabrowska och Jan Miodek är en kort historisk presentation av utvecklingen av undervisning och forskning i det polska språket och polsk kultur vid universitetet i Wroclaw.

Till vilka läsare skulle man kunna rekommendera denna bok? Dorota Michulkas intressanta artikel om den polske poeten C.K. Norwid samt Mieczyslaw Inglots eleganta utläggning om det moraliskt-politiska budskapet i A. Fredros *Hämnd* kan med fördel användas av lärare i polsk litteratur och kultur i utlandet i undervisningen på grundnivån. Engelskspråkiga, professionellt utförda uttolkningar av polska klassiska verk välkomnas av lärare i denna disciplin. Författarna till dessa två ovannämnda artiklar lyckas också i sina texter visa att Norwids och Fredros verk trots sin hemvist i 1800-talets litteratur för fram budskap som uppfattas som aktuella i det moderna Polen.

Artiklarna av Päivi Paloposkis och Boguslaw Bednarek skulle också kunna användas i undervisningen. Bednareks jämförelse mellan polska historiska romaner som handlar om det antika Egypten och den finska författarinnan Mika Waltaris verk *Sinuhe* kan stimulera studenter till att göra komparativa litterära analyser. Volymen som helhet skall dock nog ses först och främst som ett dokument över det inledda samarbetet mellan institutionerna i Tammerfors och i Wroclaw och som ett slags självpresentation av den polska samarbetspartnern.

Till sist vill jag uppmärksamma läsarna på ett anmärkningsvärt begrepp som redaktörerna till denna bok, Dorota Michulka och Marja Leinonen, har använt i förordet. Här beskriver de Polen som ett land som ligger i *Central-Western Europe*. Polen har länge setts som ett land i Östeuropa eller som ett land i Öst- och Centraleuropa. Tyder Michulkas och Leinonens begrepp «Central- och Väst-europa» att vi håller på att bevittna hur människors mentala kartor ändras i och med EUs utvidgning österut med den konsekvensen att en del före detta öststater «flyttar till Väst»? Är detta en ny trend

så skulle den vara värd en diskussion. Man skulle gärna vilja att redaktörerna till volymen hade utvecklat detta.

Everyday Economy in Russia, Poland and Latvia

Karl-Olov Arnstberg & Thomas Borén (red.)

Huddinge: Södertörns högskola 2003

216 s., ISBN 9189315324

Omtalt av **Alexander Tymczuk** [mastergradsstudent, Institutt for sosial-antropologi, Universitetet i Oslo]

Hverdagsøkonomi i Øst-Europa er det sentrale tema i artikkelsamlingen *Everyday Economy in Russia, Poland and Latvia*. Spørsmålet som blir forsøkt belyst, er hvordan folk får endene til å møtes i ustabile økonomiske omgivelser. Vi får møte aktører fra ulike sosiale grupper som alle forsøker å overleve mens scenskiftet fra plan- til markedsøkonomi pågår i bakgrunnen.

Tilnærmingen blir av redaktørene erklært å være fenomenologisk: Aktøren danner utgangspunkt for analysen, og det strukturelle nivået er den livsverden som aktøren handler innenfor. Artiklene viser hvordan enkeltmennesker forsøker å tilpasse seg og hvilke strategier de velger for å mestre de skiftende økonomiske omgivelsene. Sentralt er aktørenes personlige nettverk, som er allestedsnærværende i den postsovjetiske hverdagsøkonomien.

Forfatterne er et knippe skandinaviske og postsovjetiske antropologer, sosiologer, etnologer og en geograf. Først ut er Thomas Borén, som har tatt for seg betydningen av *blat*, det vil si hvordan personlige nettverk ble brukt for å få tilgang til knappe ressurser i den offentlige sektor i sovjettiden. Selv om betingelsene for nettverk har endret seg i det postsovjetiske Russland, og betegnelsen *blat* ikke lenger benyttes, er fortsatt nettverk en vesentlig del av aktørers hverdagsøkonomi. Bruken av disse har økt innenfor enkelte områder (som f.eks. forretningsvirksomhet) og minket innenfor andre (f.eks. tilveiebringelse av varer og tjenester som nå er lett tilgjengelige). Personlige nettverk har således utviklet seg fra å være basert på gjensidig hjelp og omsorg til å bli mer profittoorientert.

I Klavs Sedlenieks' bidrag blir korrupsjon og skatteunndragelse analysert som to prinsipielt sett like økonomiske strategier i dagens Latvia: Begge fenomen er uformelle former for betaling som gis som «penger i en konvolutt», altså unndratt offentlig regnskapsfø-

ring. I private firmaer får den ansatte mer penger ut av en minimal lønn ved ikke å betale skatt. I offentlige stillinger er skatteunndragelse umulig, og dermed tyr man til å forlange bestikkelser for å skaffe ekstra inntekter.

Galina Lindquist beskriver med stor innlevelse den voksende gruppen av healere i Moskva. Analysen ser på interessen for healing som en hverdagsøkonomisk strategi både fra den praktiserendes og klientens synspunkt. Som en følge av overgangen til markedsøkonomi har kvinnes muligheter på arbeidsmarkedet blitt betraktelig redusert. Mange kvinner har derfor funnet en nisje i healing, hvor de tar i bruk ulike strategier for å maksimere inntekt og respekt. Klientene oppsøker på sin side healere for å få hjelp til å løse viktige problemer, enten det gjelder kjærlighetsliv, helse eller privatøkonomi, og forsøker på den måten å forbedre sin livssituasjon.

Pär Gustafsson tar for seg møtet mellom svenske investorer og russiske bedrifter i St. Petersburg. Det ligger en kime til konflikt i dette møtet ved at utenlandske investorer ikke innser viktigheten av arbeidsplassen som sted for opprettelse av uformelle nettverk. I stedet for å kjempe mot denne dypt innarbeidede arbeidskulturen, kan investorene ifølge Gustafsson dra nytte av de ansattes personlige nettverk og lokalkunnskap i markedstransaksjoner, nyansettelser, løsning av hverdagsproblemer, informasjonsutveksling, osv. Samtidig kan man unngå at nettverkene får for mye innflytelse ved f.eks. deltakelse i bedriftens daglig aktiviteter, ved å rotere ansatte i nøkkelposisjoner og ved å gi forsvarlige lønninger og gode sosiale ordninger.

Studentnettverk er tema for Eleonora Narvselius, som ser på endringer i studentidentitet i Krakow. Hun argumenterer for at dagens studenters økonomiske aktiviteter undergraver deres klassiske identitet som fattige og intellektuelle. Narvselius beskriver hvordan studenthjem er utgangspunkt for nettverk av uformelle bekjentskaper og økonomiske aktiviteter, både gjennom gjensidig hjelp og mer uformell handel. Studentenes tilpasning til nye økonomiske og sosiale betingelser har således ført til at de har mistet noe av sin tidligere opphøyde stilling som samfunnets elite og intelligentsia.

Karl-Olov Arnstbergs artikkel om økonomiske strategier i Kaliningrad er etter min mening samlingens svakeste og et vitnesbyrd om at analysens dybde ofte avhenger av feltarbeidets varighet. Riktignok gir Arnstberg en god fremstilling av dagens Kaliningrad og hvordan husholdet er den sentrale enhet i privatøkonomien, men to ukers opphold gir nødvendigvis en mangelfull empiri og overflatisk analyse av et såpass omfattende område som hverdagsøkonomi.

En gruppe kvinnelige selgere på et kveldsåpent marked i St. Petersburg er Irina Ivleva og Oleg Pattsjenkovs informanter. Forfatterne beskriver sosiale relasjoner, normer og konflikter blant selgerne. Med referanse til deres roller som mødre og aleneforsørgere legitimeres en stigmatisert økonomisk aktivitet og blir sosialt akseptert. Hvordan en mor behandler barna blir således en målestokk for anseelse innen gruppen. Det å være mor og fattig avgrenser og vedlikeholder gruppens identitet, og skaper – om enn svake – bånd basert på solidaritet og gjensidig forståelse.

Anna-Maria Salmi beskriver naboers rolle i personlige nettverk gjennom empiri fra en gruppe lærere i St. Petersburg. Naboers fysiske nærhet og profesjonelle egenskaper gjør at de kan mobiliseres på kort tid. Godt naboskap i Russland er basert på gjensidig hjelp og er viktig for hverdagsøkonomisk overlevelse. Naboer fra ulike sosiale klasser gjør også nettverket heterogent.

En sosial gruppe som ofte mangler etablerte personlige nettverk er de hjemløse. Tova Höjdestrand gir innblikk i menneskeskjebner i en marginalisert gruppe i St. Petersburg. Vi følger Kolja gjennom en dag i hans liv, og observerer hvordan hans hverdagsøkonomi består i å samle flasker og ta strøjobber. Suppekjøkkenet utgjør et viktig møtested for de hjemløse, hvor løse nettverk opprettes.

I det siste bidraget viser Jeppe Linnet hvordan latviske ungdommer forsøker å forbedre sin livssituasjon ved å utvide sitt nettverk til å omfatte internasjonalt nivå. Ved å delta i transnasjonale nettverk av ungdomsorganisasjoner får ungdommene ta del i en strøm av materielle og moralske ressurser. Linnet påpeker at det er viktig å ikke se på NGO-aktivisme som rent instrumentelt for å oppnå personlige goder, men heller ikke som rent idealistisk. Det altruistiske og det egoistiske styrker hverandre dialektisk, og for aktørene selv er de to uatskillelige.

Artikkelsamlingen har både sterke og svakere bidrag, men er vel verdt å lese for den som ønsker en dypere forståelse av hvordan mennesker i det postsovjetiske området takler overgangen til markedsøkonomi. Med fokus på ulike overlevelsesstrategier gir artiklene et bredt bilde av hverdagsøkonomisk praksis i ustabile økonomiske omgivelser. Artiklene utfyller dermed på en utmerket måte mer makroøkonomisk orienterte analyser, som ikke fanger opp aktørenes forståelse av og innvirkning på sin egen livssituasjon.

Bosnien och Hercegovina – ett land på Balkanhalvön. En kulturhistorisk översikt

Dzenita Musli

Gusli No. 11

Göteborg: Institutionen för slaviska språk, Göteborgs universitet

227 s., ISBN 9186094475

Omtalt av **Svein Mønnesland** [professor, Institutt for østeuropeiske og orientalske studier, Universitetet i Oslo]

Dzenita Musli har satt seg fore å skrive en populær översikt over bosnisk kultur. Det er en god idé, for bosnisk kultur er sannelig ikke mye kjent i Norden, til tross for at vi her finner en unik kryssing av forskjellige europeiske kulturstrømninger. Om denne fremstillingen, som er kommet som working paper i en serie utgitt av Institutionen för slaviska språk ved Göteborgs universitet, sier forfatteren at det er en forstudie til en bok hun planlegger å utgi i nær fremtid. Da gjenstår det mye arbeid.

Den foreliggende teksten inneholder mange feil og har store mangler. Men først til det positive. Fremstillingen er kronologisk, fra de eldste tider til i dag, og gir en översikt over både kultur og politisk utvikling. Flere partier, særlig de som omhandler kulturelle forhold, litteratur og kunst, er interessante og inneholder stoff som bør kunne utvides for å gi nordiske lesere et enda bedre innblikk i bosnisk kultur. Særlig gjelder dette de kulturelle forholdene under det osmanske riket, men også de avsnittene som handler om moderne litteratur og kunst.

Fremstillingsmåten er populær, uten fotnoter og nesten uten henvisninger til annen litteratur, bortsett fra i litteraturlisten. Men en slik genre har også sine regler. Selv om alle som skriver slike översikter vil måtte bygge på andre forfatters verker, er det grenser for hvordan man kan bruke andres tekster uten å bruke anførselstegn eller henvisne til kilder. Denne anmelderen hoppet høyt da han gjenkjente lange partier fra sine egne bøker og artikler. Selv i innledningen, som er skrevet i en personlig tone, er hele avsnitt tatt direkte fra innledningen til min bok *Før Jugoslavia og etter* (første utgave 1992). Videre er nesten alle kartene kopiert direkte fra samme bok, med de norske geografiske navnene beholdt. Det samme er den skjematisk fremstillingen av religion, språk og alfabeter (s. 30), kopiert fra min bok uten henvisning. Ingressen, et langt sitat av Krleža, er ingress også i min bok. I alt er 6 kart, 2 skjematisk översikter, 22 bilder og 2 ingresser tatt fra mine bøker. I litteraturlisten

sier hun riktignok at de fleste bildene er tatt fra min bok om Bosnia i ord og bilder (*1001 dan/days*), hvor for øvrig bare undertittelen blir sitert (*Bosnia and Herzegovina in pictures and words through the centuries*). Det stemmer at en del bilder er tatt fra den boken, men hun nevner ikke at flere, inkludert kart, er tatt fra *Før Jugoslavia og etter*.

Ikke nok med at bilder og kart er kopiert uten lov. Så å si alt hun skriver om språk og språkpolitikk i Bosnia (s. 107–11, 112–13, 132–35, 161–63) er ordrette sitater fra en artikkel jeg skrev i boken *Bosnier. En flyktinggrupp i Sverige och dess bakgrund* (Uppsala Multiethnic Papers, 1995). Også andre forfattere er åpenbart sitert uten henvisninger. På s. 180–81 er det for øvrig et langt sitat i anførselstegn, uten at kilden er oppgitt.

Dersom det bare hadde dreid seg om sitater uten henvisninger og kart og bilder kopiert uten tillatelse, kunne man enda sagt at boken hadde en viss verdi. Verre er det at den er full av feil, unøyaktigheter og selvmotsigelser. Boken begynner dessuten med et kapittel (s. 14–42) som er temmelig irrelevant for bokens tema, nemlig om språkene på Balkanhalvøya. Her regnes alle etniske grupper og språk på Balkan opp. Feil er det også her, for eksempel når det hevdes at samtlige balkanspråk hadde skriftspråk «vars grammatiske system var helt skilt från talspråken». Det stemmer for eksempel ikke for den kroatisk litterære tradisjonen, bl.a. i Bosnia, som hun omtaler senere. Om aromunerne skriver hun at «ingen har tilfredsstillende kunnat besvara frågan om deras språk», men her kunne hun ha henvist til sin egen tekst om rumenerne på neste side, ettersom aromunsk og rumensk er beslektede dialekter oppstått av Balkan-latinen.

Når det heter om slovenerne (s. 33) og kroatene (s. 36) at de «är romerska katoliker altsedan 800-talet», vitner det ikke om dype historiekunnskaper. Ofte er fremstillingen også så komprimert at alt blir feil. På s. 36 skriver hun for eksempel at «under 1600-talet lydde också kroaterna under sultanen» (ikke alle, ikke Zagreb-området!) og «Genom freden i Karlovitz 1699 ... kom hela Kroatien under Habsburg» (ikke Dalmatia og resten av kysten!). I kapitlet om Dalmatia fremgår det knapt at befolkningen der er kroater!

Boken inneholder dessuten flere selvmotsigelser. Et sted hevdes det at folk er så sekularisert at Gellners definisjon passer når han kaller dem «f.d. muslimer», «f.d. ortodoxer» og «f.d. katoliker». Men to sider senere (s. 49) sier hun at «särskilt i Hercegovina er kroaterna än idag mycket starkt troende katoliker».

Iblant skinner det igjennom at hun har brukt bosnisk/kroatisk/

serbiske kilder uten å sjekke hvordan navn skrives i en svensk/vest-europeisk tradisjon. Når hun omtaler de illyriske stammene i Bosnia, opptrer det for eksempel to illyriske «upprørsledare» (skal være stammer) med navnene «dezitijaskom och breuckom Batonu», åpenbart en kasusform av navn hun har sett i en tekst. Vanlig hos oss er å bruke de latiniserte navnene: Desitiate og Breuci om stammene og Bato om navnet på lederen. Om den illyriske perioden sier hun dessuten at den kom til å «lämna starka spår på områdets framtid», noe som er høyst diskutabelt.

Gjennom hele boken er det en rekke slurvefeil i skrivemåten. Steintavlen fra Humac heter ikke Humska, men Humacka ploca. Den bysantinske keiseren heter ikke Porfirogenntos, men Porfyrogenetos. Navnet på fransiskanernes provins i Bosnia har ikke flertallsform, «Det silverne Bosniens provinser (Provincije Bosne Srebrene)», her kan hun ha misforstått en genitivform på bosnisk/kroatisk/serbisk, men entall (den latinske formen er Bosnia Argentina). I Jajce er Sv. Luka et klokketårn, ikke «kyrkklockan» (s. 83). Kyrillisk og glagolittisk er ikke «skriftspråk» (s. 85), men alfabeter. Dikteren heter ikke Nikola Sopo (s. 149), men Sop. Navnene på to middelaldertekster er feil: ikke Grkovics-fragmentet, men Grskovic, ikke Mihalovic, men Mihanovic (s. 86).

Omtalen av den bosniske middelalderlitteraturen er for øvrig svært mangelfull. Det nevnes at Codex Marianus, en av de eldste slaviske tekster fra 900-tallet, skal være oppstått i Bosnia, noe som slett ikke er sikkert, mens de viktigste bosniske evangeliene og kodeksene, som Hvalov zbornik og Mletacki zbornik, ikke nevnes i det hele tatt.

Et viktig kapittel i enhver fremstilling av Bosnias middelalderhistorie er den bosniske kirken, denne spesielle varianten av katolisismen som utviklet seg her i opposisjon til pavekirken. Ikke noe kapittel i Bosnias historie er mer omspunnet av myter. Flere av dem gjenfinner vi i denne boken. Forfatteren tar det som sant at den bulgarske bogomil-læren spredte seg til Bosnia og at den bosniske kirken således var dualistisk, slik den katolske kirken anklaget den for å være. Hun mener at de spesielle bosniske gravsteinene fra middelalderen er knyttet til «bogomilene», mens det i dag er vanlig å anta at de ble reist av både katolikker, ortodokse og tilhengere av den bosniske kirken. I det hele tatt virker det ut fra Muslis tekst som om alle i Bosnia var «bogomiler» i middelalderen.

Boken, som er utgitt av Slaviska institutionen i Gøteborg, i deres velrenommerte serie *Gusli*, i samarbeid med Centrum för kulturstudier vid Göteborgs universitet, burde ikke sett dagens lys i dens

nåværende form. Selv til working paper å være er den for lite gjennomarbeidet. Språklig er den svært ujevn. Som påpekt har den mange faktiske feil og mange overflatiske, myteliknende fremstillinger. Den må derfor brukes med stor forsiktighet av alle som ikke selv har kjennskap til Bosnias historie og kultur.

Bak russiske fengselmurer. Fortellinger om identitet, forandring og frihet

Ingjerd Gilbrant Kvarme

Bergen: Fagbokforlaget 2003

224 s. ISBN 8276748538

Omtalt av **Heidi Bottolfs** [rådgiver for internasjonalt fengselssamarbeid, Justisdepartementet]

Ingjerd Gilbrant Kvarme har fortellingen i fokus når hun gir seg i kast med å beskrive den russiske fengselshverdagen og kirkens rolle i fengslene i boken *Bak russiske fengselmurer. Fortellinger om identitet, forandring og frihet*. Kvarme får fram individet i et system hvor kollektivet er altoverskyggende. Ljudmila Alpern, nestleder i organisasjonen Moscow Centre for Prison Reform, uttrykker det slik i et foredrag på Institutt for kriminologi 9. april 2003: «Den russiske mentaliteten er kollektiv, individets rettigheter er svake (...) det får dramatiske følger for livet i et fengsel.» Kvarmes bok gir et sjeldent innsyn i det russiske fengselssystemet. Imidlertid er det hennes formidling av skjebnen til enkeltpersonene i systemet som er bokens mest sentrale bidrag. De tidligere fangene Jurij, Sasja, Jevgenija og Sergej forteller oss hvordan de har opplevd fengselsoffholdet og møtet med kirken samme sted.

Målsetningen med boken er bred. Kvarme vil beskrive «enkelte forhold i fengselshverdagen og kirkens rolle i fengselet under forandringsfasen fra kommunisme til demokrati». For å gjøre dette foretok hun flere besøk til St. Petersburg i perioden 1994–97. Kvarme tar en klok avgjørelse når hun bestemmer seg for å foreta dybdeintervjuer med tidligere fanger framfor overvåkede intervjuer i fengselet. Samtalene med de fire tidligere fangene gir både innhold og ramme til den videre framstillingen.

Kapitlet om Jurij og Sasja tar for seg deres historie fra politiarresten via varetektsfengselet til fengselet for domfelte. På mesterlig vis fletter Kvarme deres personlige fortelling med tilhørende faktaopplysninger og relevant teori. Vi får høre om den generelle

fengselsutviklingen i Sovjetunionen og Russland, hvor det i dag er rundt 820 000 fanger eller 620 fanger per 100 000 innbygger (tilsvarende tall for Norge er 56 per 100 000). Fengselslivet og antall fanger reflekterer de øvrige samfunnsforhold. For eksempel eksploderte fangetallet i Stalin-tiden, og stadig nye fangeleire ble opprettet. På tilsvarende måte fikk det politiske tøværet under Khrusjtsjov også positive ringvirkninger for fengslene. Mange politiske fanger ble løslatt og leire nedlagt, en tendens som snudde umiddelbart etter at Khrusjtsjov ble fjernet.

To underkapitler gjør fortellingene om Jurij og Sasja særlig verdifulle. For det første fokuset på de slette forholdene i varetektsfengslene. Både Jurij og Sasja satt i det beryktede Kresty i St. Petersburg. I 1996 ble det anslått at det satt rundt 9000 fanger i fengselet, som opprinnelig ble bygget med en kapasitet på 2000–3000 fanger. Den enorme overbefolkningen, som var og til dels er typisk for varetektsinstitusjonene i Russland, har katastrofale følger for fangene. De sover på skift og i perioder hadde de ikke engang egne madrasser. Det er en total mangel på privatliv i cellene på 8–10 m² og stor risiko for å bli smittet av sykdommer som tuberkulose, hepatitt og hiv. Voldsnivået mellom fangene krever flere menneskeliv i året.

For det andre har Kvarme fått fram viktig informasjon om de interne subkulturene som oppstår i fengslene. Fangenes plassering i den interne, hierarkiske strukturen betyr mye for hvordan de oppfatter fengselsoppholdet. Den høyeste gruppen, de såkalte «tyvene», tar de vesentlige beslutningene i fengselet, fra mat- og klesutdeling til internjustis blant fangene. De som befinner seg nederst på rangstigen, ofte seksualforbrytere, homofile eller på annen måte utstøtte, har en meget tung tilværelse med vold og andre ydmakelser som daglige innslag.

Jevgenija er en 33 år gammel kvinne som etter et liv i rus havnet i fengsel. Gjennom hennes historie får vi høre om kvinners og barns opphold i fengsel. Kvarme reflekterer godt rundt holdninger og forventninger til kvinnerollen som manifesterer seg i fengselet. Kvinner skal være lydige og passive, og får derfor et dårligere tilbud enn menn. Kvinners aggresjon rettes ofte ikke utad, men innover i form av selvskading eller selvmord. I kapitlet om Jevgenija er Kvarmes tilstedeværelse som forfatter tydeligst. Leseren får en balansert blanding av den personlige historien, faktaopplysninger om hvordan kvinner blir behandlet og utvalgt teori til å forstå det hele. Kort sagt en helstøpt analyse.

Den avsluttende fortellingen er i sin helhet viet Sergej. Det bæ-

rende i Sergejs fortelling er de åndelige, kristne verdier. Jeg tror ikke Sergejs historie er symptomatisk for hvordan brorparten av den russiske fangebefolkningen opplever livet i fengsel. Mens de fleste fanger jeg har snakket med gir uttrykk for frustrasjon over mangelen på sysselsetting eller meningsfulle aktiviteter, fant Sergej muligheten til et asketisk liv preget av bønn og kontemplasjon. Kvarme påpeker flere steder i boken at kontakten med kirken i fengselet og den enkeltes overbevisning kan gi en følelse av frihet. Sergejs fortelling og Kvarmes kommentarer vekker refleksjoner rundt paradokset frihet i fengsel. Det er nettopp i dette kapitlet at kirkens rolle i de russiske fengsler blir drøftet mest direkte, selv om vi også i de tidligere fortellingene har hørt om kirkens betydning som et åndelig eller fysisk sted hvor fengselets interne regler, deriblant de ulike subkulturene, ikke har gyldighet. Det diakonale arbeidet framstår som særlig viktig i et Russland der det er få andre tilbud ved løslatelse.

Kvarme gir oss både det hun lover og mer når hun sier at hun vil beskrive enkelte forhold i fengselshverdagen. Hennes metodevalg – den narrative metode – fungerer svært godt med tanke på å gi oss innsikt i mange sider ved den russiske fengselshverdagen. Særlig fortjener hun ros for den måten hun får fram informasjon om kvinners soningsforhold og subkulturer. Dette til tross for en lang rekke praktiske vanskeligheter hun må ha hatt med hensyn til språk og liten imøtekommenhet fra den russiske fengselsadministrasjonen.

Når jeg allikevel vil komme med noen kritiske bemerkninger, er det å forstå som en oppmuntring til Kvarme om å skrive mer om fengselsvesenet i Russland og randstatene i det tidligere Sovjetunionen i årene som kommer. Først og fremst etterlyser jeg et oppsummerende kapittel. Kvarme er bevisst tilbakeholden med å trekke slutninger på vegne av sine samtalepartnere. Jeg respekterer dette valget, men mener at hun har tilstrekkelig materiale og innsikt til å trekke selvstendige konklusjoner. Dette gjelder spesielt med hensyn til problemstillingene rundt kirkens rolle. Temaet blir behørig dekket i samtalene med de tidligere innsatte, som for øvrig alle har en tilknytning til kirken. Men det forblir på det personlige plan. Det er i og for seg interessant å se hvordan kirken i enkelttilfeller har betydning for personlig forandring, identitet og i siste instans frihetsfølelse. Imidlertid ville det være av stor interesse også å høre hva Kvarme selv mente om kirkens rolle på bakgrunn av den informasjonen hun sitter med.

Mye har skjedd i russisk fengselsvesen siden 1997 da Kvarme gjorde sine siste intervjuer. På midten av 1990-tallet sto fengsels-

vesenet overfor sin største krise. I 1998 ble det for eksempel bare brukt 0,06 USD på bespising per fange. Gjennomsnittarealet for hver varetektsfange var 1,7 m². I dag ser det bedre ut. Fangetallet har blitt redusert med 120 000 i løpet av de siste tre årene, mye grunnet viktige reformer i straffelovgivningen. Videre har ansvaret for fengselsmyndigheten blitt overført fra innenriksdepartementet til justisdepartementet. Et konkret eksempel på de bedringer som har funnet sted, kan vi se i det tidligere omtalte Kresty, hvor det i dag er «bare» 4000 fanger.

Det bør være en viktig oppgave for kriminologisk forskning å følge utviklingen i det russiske fengselsvesenet. Kvarme har tatt oppgaven på alvor og løst den godt. Selv med de store forandringene som har skjedd siden hun samlet sitt materiale – og sannsynligvis vil skje i årene som kommer – er Kvarmes bok et godt utgangspunkt for videre forskning. Ikke minst fordi hun har hjulpet oss til å se enkeltmennesket bak murene.

Russia and the European Union's Northern Dimension. Encounter or Clash of Civilizations?

Pertti Joenniemi & Alexander Sergounin

Nizhnij Novgorod: Nizhnii Novgorod University Press 2003

452 s., ISBN 5858391133

Omtalt av **Geir Flikke** [forsker, Avdeling for Russlandsstudier, NUPI]

Joenniemi og Sergounins nye bok er etter alt å dømme den mest omfattende gjennomgang av EUs program for Den nordlige dimensjon som er levert etter at EU vedtok programmet i 1997. Samarbeidet mellom en finsk og en russisk forsker er i så måte naturlig, ettersom det var Finland som opprinnelig lanserte programmet for en helhetlig og omfattende strategi for EUs nærrområder i nord. Hensikten var ikke å skape en ny strategi lik Middelhavsstrategien, men snarere å skape et forum for en omfattende regional dialog og en paraply for allerede eksisterende regionale fora og programmer, slik som Barents- og Østersjøsamarbeidet. To prioriteringer lå til grunn: et ønske om en omfattende normalisering av det grenseoverskridende samarbeidet i EUs nordlige områder og en aktiv promotering av nordområdene innenfor EU.

Boken kombinerer en omfattende gjennomgang av EUs komplekse virkemidler og programmer med sikkerhetisering, en teori som har fått fotfeste i nordiske miljøer. Sikkerhetspolitikken er endret i

og med EUs utvidelse og den omfattende regionaliseringen. Dette har bidratt til å «flise opp» dominante forestillinger om nasjonal identitet og kanalisere diskusjonen omkring sikkerhet fra den militære sektor over på den sivile. Kjernen i denne diskusjonen er enkeltmenneskets sikkerhet, grenseoverskridende miljøproblemer og behovet for å styrke infrastruktur og folk-til-folk-samarbeid. Det sentrale utgangspunkt for boken er ideen om at fastlåste nasjonale identiteter og statlige grenser er blitt mer diffuse.

Ifølge bokens forfattere er Den nordlige dimensjon et samlebegrep for det faktum at den «nordlige» og den «europiske» identitet er i sterk forandring. EUs politikk har bidratt til å skape bevegelse i fastlåste forestillinger fra den kalde krigen, åpne opp en mer omfattende sikkerhetspolitisk diskurs og inkludere sivile og økonomiske spørsmål i den regionale dialogen. «De spatiale markørene for den 'europiske identiteten' er blitt mer diffuse,» skriver forfatterne. «I tillegg til to tidligere dominerende markører som 'øst' og 'vest' er det åpnet opp et rom for en tredje (...) Det synes som om det ikke lenger er en enkelt og dominerende autoritet som har legitimitet til å 'tegne' det europeiske kartet eller promotere kriterier som sikrer en inntreden i 'Europa'» (s. 114).

Den prosess som underbygger dette argumentet, er nær knyttet til EUs omfattende virkemiddelapparat for regionalisering. En ministerkonferanse for Den nordlige dimensjon ble avholdt i Helsingfors i 1999 og ledet til et samarbeid med Det europeiske råd og Kommisjonen om en handlingsplan. Denne ble vedtatt i Feira i 2000 og fastsatte regionens geografiske omfang (fra Island til Nordvest-Russland med en sydlig grense i Østersjøregionen). Den nordlige dimensjon var ikke et program med eget budsjett, men snarere et koordinerende program for eksisterende regionale virkemidler. EU-programmer som PHARE og TACIS kunne i prinsippet fungere som finansieringskilder for samarbeidsprogrammer, men ikke som faste budsjetter for tiltak innen dimensjonen. Handlingsplanen satte fokus på tre hovedområder der man forventet at et utstrakt samarbeid ville kunne gi den største gevinsten: grenseoverskridende miljøsamarbeid og atomsikkerhet, grenseoverskridende kriminalitet og Kaliningrad.

For å følge opp miljømålsetningene kombinerte man virkemidlene til EBRD, Den europeiske investeringsbanken, og Den nordiske investeringsbanken for å danne Den nordlige dimensjons partnerskap for miljöikkerhet (NDEP), et fond for finansiering av tiltak innen atomsikkerhet og energieffektivisering. NDEP-fondet ble etablert i 2002, midt i en periode med et relativt nedkjølt forhold

mellom EU og Russland som en følge av Kaliningrad-problematikken. Giverkonferansen innen NDEP sommeren 2002 fastslo likevel at deltakerlandene ville bidra med 110 millioner euro, i all hovedsak til atomsikkerhetstiltak i Nordvest-Russland.

Til tross for at Den nordlige dimensjon har vært innrettet mot å skape et klima for regionalisering og tettere samarbeid mellom EU og Russland, har det oppstått en rekke problemer både med strøm-linjeformingen av EUs økonomiske virkemidler og Russlands oppfatning av hva Den nordlige dimensjon burde være. På russisk side har det vært særlig tydelig at Den nordlige dimensjon har utgjort en konseptuell utfordring med hensyn til den grunnleggende tenkningen rundt sikkerhet. Forfatterne viser blant annet til at dimensjonen har utfordret Russlands tenkning omkring OSSE som det sentrale forum for paneuropeisk sikkerhet, den grunnleggende geopolitiske tilnærmingen til sikkerhet og tendensen til å balansere forskjellige sikkerhetspolitiske fora opp mot hverandre.

I 1999 presenterte Russland EU for en liste over «bekymringer» i forbindelse med EUs utvidelse, særlig i forbindelse med den russiske eksklaven Kaliningrad, hvor Russland har ønsket visumfri transitt til «fastlandet». Russland har også etterlyst egne budsjetter for dimensjonen og en mer omfattende institusjonalisering av samarbeidet innen rammene av det eksisterende samarbeidet. Til tross for denne skepsisen har Russland allikevel satt et fokus på Den nordlige dimensjon som et sentralt punkt i sin egen EU-strategi. Problemet er imidlertid at Russland tenderer mot å se Den nordlige dimensjon som en brikke i en større strategi for å gjøre EU til en aktør som fremmer multipolaritet – det vil si en aktør som vil balansere USAs innflytelse.

Russlands oppfatning av Den nordlige dimensjon er med andre ord ambivalent: På den ene side har Russland gått et godt stykke i å forsøke å forstå de prinsipper som ligger til grunn for Den nordlige dimensjon, slik som et sterkere fokus på «myke» sikkerhets-trusler og en paraply for fleksible regionale tiltak. På den annen side har Russland søkt å få mest mulig ut av samarbeidet med EU gjennom å oppfordre til å slå sammen PHARE og TACIS-programmet til en enhetlig finansieringskilde for programmer innen rammen av Den nordlige dimensjon, å benytte EUs strukturfond som en finansieringskilde og å sikre russiske selskapers tilgang som underlevere-randør i andre staters innkjøp av varer og tjenester innen rammen av Den nordlige dimensjon. Dette har ikke vært i tråd med EUs målsettinger for Den nordlige dimensjon og har skapt utfordringer for EUs virkemidler overfor Russland.

Joenniemi og Sergounins konklusjon er at Den nordlige dimensjon, til tross for en rekke utfordringer, er kommet for å bli. De viktigste hindringer for at dimensjonen skal utvikle seg er fremdeles økonomiske og politiske vanskeligheter på russisk side, uenigheter fremprovosert på politisk nivå mellom EU og Russland, slik som Tsjetsjenia-krigen, og Russlands forsøk på å kontrollere regionale myndigheter på egen side. På EUs side synes det å foreligge en viss skepsis til Den nordlige dimensjons eksplisitte desentraliserings-effekt. Ytterligere problemer er EUs fokus på Balkan som en viktigere og mer prioritert region enn nordområdene og mangelen på intern koordinering blant EU-medlemmene hva angår omfanget og fremdriften innen Den nordlige dimensjon.

Har Den nordlige dimensjon endret fundamentale forestillinger om sikkerhet i europeiske nordområder? Og har Den nordlige dimensjon åpnet opp et nytt perspektiv i fastlåste forestillinger om identitet og sivilisasjonstilhørighet? Boken gir få entydige svar på dette. Samtidig fremstår den som et viktig partsinnlegg i diskusjonen om Den nordlige dimensjon og en helt sentral samling av dokumenter og drøfting av dimensjonens politiske og økonomiske virkemidler. Den nordlige dimensjons viktigste fortrinn er at den er blitt fremmet gjennom mange regionale fora på en «myk» og inkluderende måte. Ifølge forfatterne er dette det sentrale:

Proessen medfører at Russland er blitt behandlet på et inkluderende vis. Landet inviteres til samarbeid pga. et skifte i fokus fra en tradisjonell militær agenda til en økonomisk og kommersiell tenkemåte. Landet inviteres til å utvikle egne nordområder som en ressurs for deltakelse i den europeiske prosessen, og ikke som en brikke i en konkurranse eller et maktpolitisk spill, som var de grunnleggende forutsetninger for Russlands og Sovjetunionens fokus på nordområdene (s. 118).

Nye bøger i Norden

DANMARK:

Faurby, Ib & Märta-Lisa Magnusson (red.)

Korsvej og minefelt: kultur og konflikt i Kaukasus

Aarhus: Systime 2003
324 s. ISBN 8761607460

Frankson, Anders & Niklas Zetterling

Slaget om Kursk: historiens største panserslag

Oversat fra svensk af Lars Rosenkvist
København: Aschehoug 2003
283 s. ISBN 8711116544

Gilev, Vladimir P.

Jeg – er antisocialist (antikommunist) og antidemokrat

2. udgave
København: Valde 2003
144 s. ISBN 8798896237

Haue, Rikke

Rusland efter 1991

Aarhus: Systime 2003
132 s. ISBN 8761603988

Nytoft, Marie & Elena Wahl

Rusland og russere: guide for danske besøgende

København: Fuhu 2003
76 s. ISBN 8700764566

Sedakova, Olga

Kinesisk rejse

Oversat fra russisk af Mette Dalsgaard
Valby: Borgen 2004
143 s. ISBN 8721019495

Sejerø, Anders

«Imagine what Danish farmers could do with this land!» A study of a top-down implemented project for bottom-up development in rural Russia

København: Inst. for Antropologi, Københavns Universitet 2003
102 s. ISSN 09050914

Sheehan, Sean

Den Kolde Krig

Oversat fra engelsk af Torben Wilhelmsen
Holte: Flachs 2003
64 s. ISBN 8762702807

Health care systems in transition. Bulgaria

European observatory on health care systems 5:2
København: Regional Office for Europe, World Health Organization 2003
92 s. ISSN 10209077

Prevention of torture in Ukraine: implementing national and international standards in treatment of persons deprived of their liberty: a guide for law enforcement personnel and human rights monitors

København: IRCT 2003
185 s. ISBN 8788882470

FINLAND:

Camiz, Sergio & Tuomo Melasuo (red.)

Europe and the new role of the regions

Occasional papers no 87
Tammerfors: Tampere Peace
Research Institute 2003
149 s. ISBN 951706201X

Kononenko, Vadim

From Yugoslavia to Iraq: Russia's foreign policy and the effects of multipolarity

UPI working papers no 42
Helsinki: Finnish Institute of
International Affairs 2003
49 s. ISBN 9517691483

Liuhto, Kari

The Russian oil exports via the Baltic Sea: do oil shipments through the EU's inner sea bring Russia closer to the EU or bring them apart?

Turun kauppakorkeakoulu,
yritystoiminnan tutkimus- ja
koulutuskeskus, sarja B
Åbo: Turku School of Economics
and Business Administration
2003
54 s. ISBN 9517388578

Moshes, Arkady (red.)

Rethinking the respective strategies of Russia and the European Union

Helsinki: Finnish Institute of
International Affairs, 2003
96 s. ISBN 9517691475

Söderlund, Peter

Determinants of centre–region relations in the Russian Federation

Pro facultate
Vasa: Åbo Akademi 2003
122 s. ISBN 9521211717

Torsti, Pilvi

Divergent stories, convergent attitudes: a study on the presence of history, history textbooks, and the thinking of youth in post-war Bosnia and Herzegovina

Helsinki: University of Helsinki
2003
418 s. ISBN 9515810906

NORGE:

Egeland, Inger Marethe

Mixed systems – different experiences. A comparative study of mixed-member electoral systems in Russia, Eastern and Central Europe

Oslo: NUPI 2003
148 s. ISBN 8270021997

Egert, Joanna, Anna Kozurno-Królikowska & Bożena Leszkowicz (red.)

Budapest

Gyldendals reiseguiden
Oslo: Gyldendal fakta 2003
264 s. ISBN 8205308004

Flikke, Geir
**Damage limitation and decline
in institutional powers. Russia's
perception of the EU as a
security actor 1999–2002**
Oslo: NUPI 2003
74 s. ISBN 8270021989

Johansen, Jahn Otto
Praha
3. utgave
Damm reisebøker
Oslo: Damm 2003
138 s. ISBN 8249606809

Smith, Ida & Lars Smith
Turen går til Polen
Oversatt av Eva Husby
Aschehoug reiseguiden
Oslo: Aschehoug 2003
156 s. ISBN 8203228240

Åtland, Kristian
**Russisk nordområdepolitikk
etter den kalde krigen: forholdet
mellom næringsinteresser
og militærstrategiske interesser**
FFI/RAPPORT-2003/00713
Kjeller: FFI 2003
57 s. ISBN 8246407775

Aaser, Josefine Ingela
**Tackling terrorism together:
potential benefits of civil-
military cooperation in post-
conflict territories: the Kosovo
case**

FFI/RAPPORT-2003/00329
Kjeller: FFI 2003
55 s. ISBN 8246407562

SVERIGE:
Browning, Christopher R.
**Helt vanliga män:
reservbataljon 101 och den
slutliga lösningen i Polen**
Översättning av Inger Johansson
Stockholm: ePan 2003
282 s. ISBN 9172975857

Dichter, Wilhelm
Herrans häst
Översättning: Irena Grönberg
Stockholm: Tranan 2003
323 s. ISBN 9188420981

Edlund, Christina
**Kosovostudien: miljö- och
hälsorisker för insatspersonal:
användarrapport**
FOI-R
Umeå: Totalförsvarets forsknings-
institut (FOI) 2003
74 s. ISSN 16501942

Holmberg, Cina
Enkel resa med retur
Kristianstad: Accent 2003
153 s. ISBN 9189622146

Lindquist, Mats (red.)
**Re-inventing the nation:
multidisciplinary perspectives
on the construction of Latvian
national identity**
Botkyrka: Multicultural centre
(Mångkulturellt centrum) 2003
349 s. ISBN 9188560767

Lundin, Göran, Lina Petersson & Natalja Tolstaja

Entusiasternas väg – från Leningrad till S:t Petersburg

Foto: Erland Segerstedt
Skellefteå: Ord & visor 2003
255 s. ISBN 9188675580

Mathiasson, Leif (red.)

Janusz Korczak och barnens värld

Lund: Studentlitteratur 2004
156 s. ISBN 9144032633

Olsson, Erik & Eleonora Havryluyk Narvselius

East, West and what next?: formations of identity among young people in post-Soviet L'viv

Huddinge: Södertörns högskola 2003
109 s. ISBN 9189315375

Rindzeviciute, Egle (red.)

Contemporary change in Lithuania

Huddinge: Baltic & East European Graduate School, Södertörns högskola 2003
83 s. ISBN 9185139017

Schantz, Gunnar

Bland baroner och bolsjeviker. Gunnar Schantz berättar minnen från sitt liv som agronom och präst i Baltikum

Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie
Skara: Skara stiftshistoriska sällskap 2003
131 s. ISBN 9197423580

Sennerteg, Niclas

Warszawas bödel: ett tyskt öde

Lund: Historiska media 2003
413 s. ISBN 9189442954

Smith, Eivind (red.)

The constitution as an instrument of change

SNS författningsprojekt
Stockholm: SNS förlag 2003
249 s. ISBN 9171509097

Tochman, Wojciech

Ouvertyr till livet

Urval och förord: Maciej Zaremba
Stockholm: Bromberg 2003
224 s. ISBN 9176089495

Forord

**Demokratins vägvisare? Demokratiattityder på elitnivå
och massnivå i Estland, Lettland och Litauen**

Joakim Ekman och Linda Åström

**Internasjonalisering og etnisk integrasjon i de baltiske
land**

Anton Steen

**Trianons långa skugga – Ungerns gränsfrågor efter
kommunistregimen**

Heino Nyssönen

Tjeckien i EU – får sudetfrågan sin lösning?

Heikki Larmola

Slovenien, en solskenshistoria?

Anna Jonsson

Det nye Polen – i det gamle Europa

Uffe Andersen

Velkommen til Internett

Bokomtaler

Nye bøker i Norden

ISSN 0801-7220

9 770801 722005